

IZDAJE SAVEZNI SEKRETARIJAT ZA NARODNU ODBRANU

UDK 355/359

YU ISSN 0042-8426

VOJNO DELO

opštevojni
teorijski
časopis

BROJ 5-6/1990. GODINA XLII septembar-decembar *Izlazi dvomesečno*

SAVET ČASOPISA

Ramiz ABDULI, Dane AJDUKOVIĆ, Aleksandar BOŠKOVSKI, Dimitrije BAUCAL, Stane BROVET, Jovan ČANAK (sekretar), Nikola ČUBRA, Vjekoslav ČULIĆ, Ivan HOČEVAR, Stevo ILIĆ, Ljubivoje JOKIĆ, Zoran KOSTOVSKI, Anton LUKEŽIĆ, Stevan MIRKOVIĆ, Ilija NIKEZIĆ, Zdravko NOVOSELIĆ, Angel ONČEVSKI, Radisav PAJKOVIĆ, Života PANIĆ, Đuro POJER, Rade POLIĆ, Dane POPOVIĆ, Milan PUJIĆ, Ivan RADANOVIĆ (predsednik), Radovan RADINOVIĆ (zamenik predsednika), Aleksandar RADOVIĆ, Milosav SIMIĆ, Tomislav SIMOVIĆ, Aleksandar STAMATOVIĆ, Đorđe STANIĆ, Zoran STOJKOVIĆ, Vladan ŠLJIVIĆ, Ivo TOMINC, Zvonimir TONKOVIĆ, Vatroslav VEKARIĆ, Alojz VESIĆ, Svetozar VIŠNJIĆ, Vladimir VUKOVIĆ, Vuleta VULETIĆ, Milovan ZORC, Dušan ŽUNIĆ

REDAKCIJSKI ODBOR

Konstantin ARSENOVIĆ, Vladimir BRDAR, Vasilije CEROVIĆ, Jovan ČANAK, Sreten ČUPIĆ, Miroslav HADŽIĆ, Mensur IBRAHIMPAŠIĆ, Radivoje JOVADŽIĆ, Branislav JOVANOVIĆ, Veljko B. KADIJEVIĆ, Ejub KUČUK, Momčilo LAZOVIĆ, Momir MADŽIĆ, Petar MIHALJEV, Milan OPAČIĆ, Radovan RADINOVIĆ, Milan RADOVINOVIĆ, Živojin RAKOČEVIĆ, Predrag SIMIĆ, Stevan STOJANOVIĆ, Milovan STOJILJKOVIĆ, Vojislav STOJKOVIĆ, Nikola ŠEGOTA, Pero ŠIPKA, Petar ŠKRBIĆ, Vlastimir TASIĆ, Dušan VIŠNJIĆ, Slavko VUKČEVIĆ

REDAKCIJA

Glavni i odgovorni urednik

Jovan ČANAK

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Milan RADOVINOVIĆ

Urednik

Veljko B. KADIJEVIĆ

Sekretar

Milka VLADANOVIĆ

Administracija: VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR, 11002 Beograd, Svetozara Markovića 70 * Telefoni: gradski 681-565; vojni - centrala 656-122 i 665-122, lokali: glavni i odgovorni urednik 22-123, urednici 22-125, 22-131, 22-137, sekretar 22-123, pretplata 32-937 * Pošt. fah 692 * Žiro račun kod SDK 60823-849-2393 VINC (Za časopis „Vojno delo”) * Cena za pojedince 5 dinara (godišnja pretplata 30 dinara), za ustanove, organizacije udruženog rada i institucije 15 dinara (godišnja pretplata 90 dinara), a za inostranstvo godišnja pretplata 30 USD.

SADRŽAJ

Vojno-politički komentar

- Oliver Potežica Kriza u Persijskom zalivu – mogući rasplet i posledice 11 3

Pogledi

- General-major u penziji Savremene vojne doktrine – sukob niskog intenziteta 59 6
Marijan Kranjc

- General-potpukovnik Partizanski rat – posebna vrsta rata . . . 86 1
u penziji
prof. Jovo Ninković

- General-major Politički pluralizam u jugoslovenskom dru- 106 2
štvu
dr Dimitrije Baucal

- Pukovnik Neke specifičnosti inženjerskog obezbeđe- 142 1
nja u odbrani velikih gradova
mr Marko Galić

- Pukovnik Mikroelektronski sastavni dijelovi (čipovi) i vojni programi 172 1
Ante Pezelj, dipl. inž.
pukovnik
Petar Krunić, dipl. inž.

Vaspitanje i obrazovanje

- Potpukovnik Implikacije aktuelnih promena opštih fak- 192 2
tora determinacije na obuku i vaspitanje u
oružanim snagama
doc. dr Vojislav Stojković

Polemike

- Pukovnik u penziji Ponovo o klasifikaciji komandno-štabnih 207 1
ratnih vežbi
dr Gavriilo Pupić

Kritički osvrti

- General-major Značajan doprinos vojnoandragoškoj teo- 219 2
riji i praksi obuke (dr Vojislav Stojković,
prof. dr Đorđe Stanić *Tehnologija vojnog obrazovanja: stanje, determinante, razvoj*)

Prikazi knjiga

- Pukovnik Transfer tehnologije u ogledalu odbrane 234 2
Stipe Sikavica (dr Nikola Petrović, *Odbrambeno-ekonomski aspekti transfera tehnologije*) . . .

Iz inostranih armija

5 Pukovnik u penziji
dr Todor Mirković Vojna intervencija SAD u Panami 246

Nagrada „22. decembar“

V. K. Obrazloženje komisije za dodelu Nagrade
„22. decembar“ 266

Sa sednice Saveta časopisa

1 Pukovnik
Jovan Čanak „Vojno delo“ mora stalno inicirati aktivno-
sti koje su u funkciji daljeg jačanja naše
odbrambene moći 278

2 General-pukovnik
Blagoje Adžić Dalja izgradnja jedinstvenih oružanih
snaga i jačanje mirnodopskog dijela JNA
– naše strateško opredjeljenje 283

1 V. S. Nagrađeni rad – značajan doprinos dograd-
nji koncepcije opštenarodne odbrane i oru-
žanih snaga SFRJ 288

CONTENTS

Military-political comment

- Oliver Potežica Crisis in the Persian Gulf – possible solution and consequences 11

Views

- Marijan Kranjc, Major General, retd Contemporary military doctrines – the low intensity conflict 59
- Prof. Jovo Ninković, Lt. General, retd Partisan war – a particular kind of war 86
- D Sc Dimitrije Baucal, Major General Political pluralism in Yugoslav society 106
- M Sc Marko Galić, Colonel Some specificities of engineer support of defence of large towns 142
- Eng Ante Pezelj, Colonel, and Eng Petar Krunić, Colonel Microelectronic component parts (chips) and military programmes 172

Education and training

- Docent D Sc Vojislav Stojković, Lt. Colonel Implications of current changes of general determinant factors on training and education in the Armed forces of SFRY 192

Polemics

- D Sc Gavriilo Pupiće, Colonel, retd Again on classification of command-staff war exercises 207

Critical reviews

- Prof. D Sc Đorđe Stanić, Major General A significant contribution to the military andragogy theory and to the training practice (D Sc Vojislav Stojković, *Technology of military education: the state of art, determinants and development*) 219

Presentations of books

- Stipe Sikavica, Colonel Transfer of technology in the mirror of defence (D Sc Nikola Petrović, *Defence-economic aspects of the transfer of technology*) 234

From foreign armies

D Sc Todor Mirković, Colonel, retd	Military intervention of the USA in Panama	246

The „22. decembar“ Prize

V.K.	Report of the Committee for awarding the „22. decembar“ Prize	266

From a conference of the Council of the periodical

Jovan Čanak, Colonel	„Vojno delo“ must always initiate activities which contribute to the strengthening of our defensive power	278
Blagoje Adžić, Colonel General	Further upbuilding of unified armed forces and strengthening of the peacetime part of the YPA – our strategic orientation . . .	283
V.S.	The rewarded work – significant contribution to the upbuilding of the total national defence concept, and of the armed forces of SFRY	288

SOMMAIRE

Commentaire politico-militaire

- Oliver Potežica La crise dans le Golf Persique – développement possible et conséquences 11

Points de vue

- Le général de brigade en retraite
Marijan Kranjc Les doctrines militaires contemporaines – le conflit de l'intensité basse 59
- Le général de division en retraite
Prof. Jovo Ninković La guerre de partisans – une sorte de guerre à part 86
- Le général de brigade
Dr. Dimitrije Baucal Le pluralisme politique dans la société yougoslave 106
- Le colonel
mr. Marko Galić Les mesures spécifiques du génie dans la défense de grandes villes 142
- Le colonel
Ante Pezelj, ing. dipl.
Le colonel
Petar Krunić, ing. dipl. Les composantes microélectronique (chips) et les programmes militaires . . . 172

Education et formation

- Le lieutenant-colonel
doc. Dr. Vojislav Stojković Implications des changements actuels des facteurs généraux déterminants sur l'éducation et formation dans les forces armées 192

Polémiques

- Le colonel en retraite
Dr. Gavriilo Pupić Une fois de plus des exercices pratiques des commandements et des états-majors . 207

Regards critiques

- Le général de brigade
prof. Dr. Đorđe Stanić Contribution significative à la théorie andragogique militaire et à la pratique de formation (Dr. Vojislav Stojković, *Technologie de formation militaire: état, déterminantes, développement*) 219

Livres nouveaux

- Le colonel Stipe Sikavica • Transfert de technologie et ses réflexions sur la défense (Dr. Nikola Petrović, *Les aspects économique-défensifs de transfert de technologie*) 234

Forces armées étrangères

- Le colonel en retraite Todor Mirković Intervention militaire américaine au Panama 246

Prix „22. Décembre“

- V. K. Argumentation de la commission pour la désignation du Prix „22. Décembre“ . . . 266

De la séance du Conseil de la revue

- Le colonel Jovan Čanak „Oeuvre militaire“ doit en permanence initier les activités en fonction de durcissement de notre puissance défensive 278
- Le général de corps d'armée Blagoje Adžić Continuation de développement des forces armées unifiées et durcissement de partie existante en temps de paix de l'APY – notre détermination stratégique 283
- V. S. Le lauréat – contribution significative à la conception de défense populaire généralisée et des forces armées de la RSFY . . 288

СОДЕРЖАНИЕ

Военное-политический комментарий

- Оливера Потежица Кризис в Персидском заливе – возможная развязка и последствия 11

Взгляды

- Генерал-майор в отставке
Мариян Крањц Современные военные доктрины – столкновение низкой интенсивности 59
- Генерал-подполковник
в отставке проф.
Йово Нинкович Партизанская война – особый вид войны 86
- Генерал-майор д-р
Димитрие Бауцал Политический плюрализм в югославском обществе 106
- Полковник канд. наук
Марко Галич Некоторые характеристики инженерного обеспечения при обороне больших городов 142
- Полковник
Анте Пезель, дипл. инж.
полковник
Петар Крунич, дипл. инж. Микроэлектронные составные части (чипы) и военные программы 172

Воспитание и образование

- Подполковник доц. д-р
Воислав Стойкович Импликации актуальных изменений общих факторов детерминации на обучение и воспитание в вооруженных силах 192

Полемика

- Полковник в отставке
д-р Гаврило Пупич Снова о классификации командно-штабных военных учений 207

Критический взгляд

- Генерал-майор проф.
д-р Джордже Станич Значительный вклад в военно-педагогическую теорию и практику обучения (д-р Воислав Стойкович, *Технология военного образования: состояние, определители, развитие*) 219

	Razbor knjig		
Полковник Стипе Сикавица	Передача технологии в зеркале обороны (д-р Никола Петрович, <i>Оборонно-экономические аспекты передачи технологии</i>)		234
	Из иностранных армий		
Полковник в отставке д-р Тодор Миркович	Военная интервенция США в Панаме		246
	Награда „22 декабря“		
В. К.	Обоснование Комиссии по присвоению Награды „22 декабря“		266
	С заседания Совета журнала		
Полковник Йован Чанак	„Военное дело“ должно постоянно инициировать активности, находящиеся в функции дальнейшего укрепления нашей оборонной мощи		278
Генерал-полковник Благое Аджич	Дальнейшее строительство единых вооруженных сил и укрепление ЮНА мирного времени – наш стратегический курс		283
В. С.	Награжденный труд – значительный вклад в достройку концепции всенародной обороны и Вооруженных сил СФРЮ		288

Vojno-politički komentar

Kriza u Persijskom zalivu – mogući rasplet i posledice

OLIVER POTEŽICA

U detaljnom razmatranju okolnosti i uzroka koji su doveli do sadašnje krize u regionu Zaliva, kao prvom regionalnom i globalnom izazovu posthladnoratovskom poretku koji se stvara, autor je pošao od pretpostavke da su usvajanjem tzv. ratne rezolucije br. 678 od strane Saveta bezbednosti OUN, kao i predlogom SAD o uspostavljanju direktnih kontakata između Vašingtona i Bagdada, do krajnjih konsekvenci izvedene obe opcije (vojna i politička) mogućeg rešavanja složenog srednjoistočnog problema.

Šire povezujući istorijske uslove nastanka krize, promene u sadašnjem svetu i moguće posledice, kao i značaj te krize za građenje „arhitekture“ novog političkog i ekonomskog poretka u svetu, autor je studiju podelio na tri dela. U prvom daje politički i ekonomski okvir geneze krize u Zalivu i hronološke i faktografske odrednice njenog razvoja, posebno radi razumevanja složenosti sadašnjeg stanja. Drugi deo je analiza postavljanja involviranih faktora, njihovih interesa i delovanja, od dva najznačajnija – Iraka i SAD – preko arapskih i regionalnih zemalja, do Evropske zajednice i SSSR-a, i ostalih stalnih članica Saveta bezbednosti OUN i drugih. U trećem delu su naznačeni mogući pravci rešavanja te krize, uz detaljno obrazloženje pretpostavki vojne i diplomatske opcije.

Uz sva ograđivanja oko neizvesnosti koje treba očekivati do 15. januara 1991. godine (a posebno nakon tog roka), datuma koji je postavio Savet bezbednosti OUN za potpuno i bezuslovno povlačenje Iraka iz Kuvajta, kao ključa za rešavanje te krize, u studiji je zastupljena teza da se njenim rešavanjem, bez obzira na opciju, postavljaju šire osnove za stvaranje novog sistema regionalne bezbednosti na Bliskom i Srednjem istoku, kao narednog koraka u stvaranju „vrlog novog sveta“, čime se menjaju i strateški prilazi na međunarodnoj sceni. A u tom procesu će, kako autor zaključuje, svi involvirani činioци morati da plate određenu cenu.

Kriza u Persijskom zalivu, izazvana iračkom okupacijom Kuvajta, prva je regionalna (i globalna) kriza u posthladnoratovskom periodu.* Ona je ozbiljno ugrozila mir u svetu, a već

* Tekst je predat u štampu u decembru 1990. godine

je nanela i ogromnu materijalnu štetu brojnim zemljama koje su na različite načine, ekonomski i politički, bile aktivne ili vezane za taj region. Da i ne govorimo kakve bi sve posledice mogle da nastupe ako dođe do vojnog raspleta krize, i to ne samo po zemlje koje su neposredno involvirane u sukob. Nije stoga čudno što se tom krizom, njenim zapletom i mogućim raspletom i posledicama bave stručnjaci raznih profila na gotovo svim meridijanima sveta. Prirodno je bilo da se time bavi i vojnoteorijski časopis „Vojno delo“, makar iz jednog posebnog ugla gledanja – međunarodnog političkog, pravnog i pomalo vojnog, i to samo u meri u kojoj se međunarodni odnosi ne mogu razumeti bez aktiviranja i tzv. vojne komponente u užem smislu. Osnovni motiv kojim se rukovodimo u ovakvim nastojanjima jeste želja da doprinesemo što boljem rasvetljavanju svih relevantnih činilaca te velike krize, ali i da izazovemo interesovanje vojnih eksperata da u vojnoteorijskim glasilima toj temi posvete više pažnje nego što su to do sada činili jer, nesporno je, ona to zbog ukupnog značaja zaslužuje.

Polazeći od tih ciljeva, u ovom radu ćemo obraditi tri osnovna pitanja: (1) nastanak i dosadašnji razvoj krize, s tim što se mora uvažiti činjenica da se događaji smenjuju takvom brzinom i neočekivano da ih nije moguće zasigurno obuhvatiti i predvideti; (2) strane u sukobu i njihovi interesi i moguće opcije; (3) mogući rasplet krize i njegove posledice, s posebnim osvrtom na vojni rasplet krize. Činimo to kako zbog značaja mogućeg vojnog angažovanja u raspletu krize, tako i zbog posebnog vojnonaučnog pristupa časopisa „Vojno delo“ razmatranju svakog, pa i ovog problema.

Usvajanje rezolucije 678 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, od 29. novembra 1990, kojom se „dozvoljava“ upotreba vojne sile u rešavanju krize u Persijskom zalivu, kao i američki predlog, koji je usledio odmah nakon rezolucije 678, o putovanju državnog sekretara Džejmisa Bejkera u Bagdad i iračkog ministra inostranih poslova Tarika Aziza u Vašington radi razmatranja krize u Zalivu u direktnim kontaktima dve zemlje, očit su bili dokazi da se događaji na Srednjem istoku približavaju raspletu. Ujedinjene nacije su po drugi put u svojoj 45-godišnjoj istoriji legalizovale upotrebu vojne sile. S druge strane, zadovoljen je i irački zahtev o neposrednim direktnim pregovorima sa SAD. Taj američki taktički potez

nije značio promenu američke politike, ali je svakako, nagovestio mogućnost obe opcije – vojne i političke – u razrešenju krize u Zalivu. „Nesporazumi“ oko utvrđivanja datuma direktnih pregovora između SAD i Iraka i krajnja neizvesnost oko njihovog održavanja pokazuju i svu složenost tog Gordijevog čvora, čije presecanje može imati dalekosežne posledice. Naravno, obe strane se nepokolebljivo drže principa, tj. Amerikanci da će se razgovarati samo o iračkom povlačenju iz Kuvajta, kao i da neće prihvatiti iračke igre oko datuma povlačenja, a Iraci da su pitanja svih okupacija (Palestina, Liban, Kuvajt) u tom regionu povezana i da ih treba rešavati istovremeno, kao i da neće prihvatiti način na koji SAD pokušava da nametne datum sastanka.

Svet je saglasan u oceni da je iračkom aneksijom Kuvajta od 2. avgusta 1990. stvoreno novo krizno žarište koje je sasvim realna pretnja od upotrebe značajnih vojnih snaga sa teško predvidivim posledicama ne samo po to, uvek „rovito“ područje već i po mir i bezbednost u čitavom svetu. Pošto je reč o vitalnim interesima, opasnosti od te krize, po mnogo čemu postaju veće nego u ranijim regionalnim sučeljavanjima, pogotovu što samo „pobeda“ može opravdati dosadašnju cenu krize. Tim pre što su sada izgrađene političko-pravne osnove za legalnu upotrebu sile.

NASTANAK I RAZVOJ KRIZE

1. Osnovni uzroci koji su doveli do kriznih odnosa

Do agresije Iraka na Kuvajt došlo je u vreme opšteg popuštanja međunarodne zategnutosti, nastavljanja procesa razoružavanja i stvaranja pretpostavki za uspostavljanje poretka i mira u svetu. Vašingtonski samit Buša i Gorbačova, juna 1990, bio je dogradnja dogovora dva lidera sa Malte, decembra 1989, o stvaranju novog poretka u svetu ili, kako ga mnogi komentatori nazivaju, „vrlog novog sveta“. Tome je prethodila „perestrojka“ Mihaila Gorbačova, sa svim njenim implikacijama na globalnom planu, kao i prevazilaženje konfrontacije supersila i otpočinjanje njihove saradnje na međunarodnom planu, te gašenje brojnih regionalnih kriznih žarišta,

što je učvršćivalo osnove na kojima se gradila američka i zapadna supremacija. Mnoge blokovske vojne doktrine, čije su ideje vodilje bile vezane za upotrebu sile, „na putu su da budu bačene u muzej starina“, jer je sada najpouzdaniji činilac i instrument ostvarivanja vitalnih i stratezijskih interesa svake zemlje njen ekonomski i tehnološki razvoj. Prema svim procenama, početni korak u stvaranju „novog sveta“ trebalo je da bude menjanje Evrope, što je i učinjeno. Zatim je trebalo da sledi dalje „prilagođavanje“ ostalog dela sveta, pre svega regiona Bliskog istoka. Na vojnostrateškom planu to bi trebalo da bude oličeno kroz novi poredak evropske bezbednosti i saradnje, novu ulogu NATO i Evropske zajednice (EZ), uz raspuštanje ili mirno odumiranje Varšavskog ugovora. Usledio bi sistem ugovora o pitanjima bezbednosti pojedinih regiona, pre svega Bliskog istoka, radi jačanja tog novog poretka koji se već nazire u svetu.

Pitanje rešavanja bezbednosti tog regiona bilo je razmatrano na samitima supersila već od prvih sastanaka Regana i Gorbačova, a smatra se da je od sredine 1989. godine otpočela nova faza preuređivanja regionalnih odnosa. Neke procene ukazuju na to da su supersile već na Malti postigle načelnu saglasnost o Bliskom i Srednjem istoku i njihovom preuređivanju, posebno o pritisku na režime koji ne prihvataju „novi svetski poredak“ i koji bi na bilo koji način mogli ugroziti njegovo uspostavljanje. To, međutim, nije značilo da i ti režimi nisu imali neke svoje varijante i odgovore.

Nastanak velike krize u Zalivu ne može se razumeti ako se prethodno ne ustvrdi da osnovne odrednice u svetu u kojem živimo nisu više geopolitičke, već prevashodno geoekonomske prirode. U tom kontekstu se mora razmatrati i stav američkog vojnog stručnjaka Edvarda Lutvaka, koji je izrekao na kongresnom saslušavanju o američkoj politici na Srednjem istoku, da se makrostratezijski položaj određuje odgovorom na pitanje o tome koje sile najviše utiču na globalne ekonomske odnose i tokove. Jer, prilikom razmatranja tzv. geoekonomskih pretpostavki sadašnje krize u Zalivu moraju se uzimati u obzir dve činjenice: da je više od 50 odsto svetskih rezervi nafte vezano za Zaliv (neki navode i 64 odsto), i da sadašnji svet u potpunosti zavisi od nafte, te da je brz industrijski razvitak Zapada i bio zasnovan na niskim cenama energije, pre svega

nafte. Zapad, a pre svega SAD, nije spreman da dozvoli bilo kakav izazov na tom planu. U svom obraćanju naciji, 26. novembra 1990, pod naslovom „Zbog čega smo u Zalivu“, američki predsednik Buš jasno je rekao da „energetska bezbednost predstavlja nacionalnu bezbednost i SAD moraju delovati shodno toj činjenici“.

Od oko 160 zemalja, koliko ih ima u svetu, više od 100 uvozi naftu, od onih najnerazvijenijih (Gornja Volta), preko velikih zemalja u razvoju (Brazil), do najrazvijenijih, tzv. privrednih čuda – Japana i Nemačke. Sjedinjene Američke Države, zbog smanjivanja sopstvene proizvodnje, uvozom obezbeđuju trećinu svojih potreba. Profesor Džek Stauder, sa univerziteta Masačusets, ističe da je „sadašnja zavisnost sveta od nafte, želeli mi to ili ne, pitanje života i smrti“.¹ Tako i valja razumeti američko nastojanje da strogo kontrolišu događaje i odnose u Zalivu i ograniče ekspanziju Iraka prema susednim emiratima – Bahreinu, Kataru, Ujedinjenim Arapskim Emiratima i Omanu, te prema Saudijskoj Arabiji, i veoma brzi i blagonakloni pristanak evropskog zapada da se uključi u ekonomsku blokadu Iraka, kao i multinacionalne vojne snage koje su iz strategijskog okruženja spremne da izvedu oružanu intervenciju i prisile Irak na povlačenje iz Kuvajta.

Polazi se, naime, od procene da bi, pod uslovom da postane gospodar arapskog poluostrva, Irak postao i gospodar najvećih rezervi nafte na svetu. A upravo to Amerika ne sme i neće dozvoliti, pa je to i osnovni razlog smetnje u geostrategijskim odnosima u području Persijskog zaliva. Američka ekonomija, kao vodeća svetska ekonomija, još pre iračke invazije Kuvajta borila se s velikim problemima koji su ozbiljno pretili recesijom, te se može reći da je dupliranje cena nafte od početka avgusta ove godine u tu recesiju objektivno gura. U slučaju rata, na primer, neki slučajni i uspešni irački napad na naftonosna polja Saudijske Arabije mogao bi da „zatvori“ oko osam miliona barela nafte dnevno. To bi sigurno podiglo cenu nafte na 60–70 dolara po barelu, pa čak i na 100 dolara, utičući na duboku recesiju ukupne svetske privrede.

¹ Dr Džek Stauder, *Petrolejski intervencionizam*, „Međunarodna politika“, Beograd, br. 975, od 16. novembra 1990.

Neki pesimistički nastrojeni ekonomisti smatraju da bi to svetski finansijski sistem dovelo do potpunog kolapsa.

Upravo polazeći od svojih ekonomskih i strateških interesa u Zalivu, značaja tog područja za svetski privredni razvoj i ukupne geostrategijske odnose, SAD i Zapad su to područje smatrali svojim „zabranom“. Radi obezbeđivanja dominacije Zapada, pitanje regionalne bezbednosti je već nakon drugog svetskog rata bilo određeno i kroz tzv. Bagdadski pakt, od 1955. godine, koji je uspostavljen pod motivacijom „sprečavanja prodora komunizma“.² Zbacivanjem prozapadne vlade 1958. godine, Irak se povukao iz tog pakta, a on 1959. godine u Ankari postaje tzv. CENTO pakt. Pošto nije uspeo da značajnije doprinese regionalnoj bezbednosti ni nakon faktičkog priključivanja SAD, CENTO pakt je gotovo potpuno izgubio svoju ulogu krajem šezdesetih godina. Dolazak baasističkog režima na vlast u Bagdadu 1968. godine rezultirao je, nešto kasnije, dvadesetogodišnjim Ugovorom o prijateljstvu Sovjetskog Saveza i Iraka, što je činilo prvi ozbiljniji sovjetski prodor u taj deo sveta, koji je do tada potpuno kontrolisao Zapad. Naglo naraslim iračkim ambicijama Zapad je tada suprotstavio iranskog šaha, tadašnjeg „žandarma regiona“, uz istovremenu pretnju kurdske pobune i otcepljenja. Nametnutim Alžirskim sporazumom sa Iranom iz 1975. godine, koji su potpisali tadašnji irački potpredsednik Sadam Husein i iranski šah Mohamed Reza Pahlavi, Irak je izgubio deo suvereniteta nad Šat-el-Arabom, njegovim jedinim izlazom na Zaliv.

Već od sklapanja sovjetsko-iračkog ugovora o prijateljstvu i prvih petro-šokova 1974. godine među američkim stratezima i političarima se razvila diskusija o rešavanju pitanja zaštite vitalnih američkih interesa i pitanja regionalne bezbednosti tog dela sveta na osnovu dve predložene varijante. Prva je podrazumevala stalno prisustvo većeg kontingenta zapadnih (američkih) snaga u regionu, a druga povezivanje američkih saveznika u regionu koje bi uz posredno američko i zapadno vojno prisustvo moglo da garantuje obezbeđenje zapadnih interesa u tom delu sveta. Još uvek pod uticajem vijetnamskog sindroma, Amerikanci su tada izbegli direktno vojno involvi-

² Bagdadski pakt su sačinjavali Irak, Turska, Iran, Pakistan i Velika Britanija.

ranje u regionu. Izazovu Homeinijeve islamske revolucije, 1979. godine, koja je krenula s istim zahtevima kao i svetovni baasistički režim u Iraku, odnosno sa zahtevima za kontrolu nafte, veći uticaj u svetu, rušenje proameričkih emirata i zapadne dominacije u regionu, Zapad i konzervativni arapski režimi su suprotstavili Irak Sadama Huseina, sa istim hegemonističkim ambicijama i istom željom za regionalnom dominacijom. U produženom iransko-iračkom ratu (1980–1988) nije bilo teško „držati na uzdi“ obe zemlje, a kada je rat počeo da ugrožava protok nafte, Zapad je, na poziv Kuvajta, intervenisao sa svojim flotama 1987. godine, bitno doprinoseći raspršivanju svih Homeinijevih iluzija o hegemoniji u regionu. Ni posle iranskog usvajanja rezolucije Saveta bezbednosti br. 598, 18. jula 1988, zapadne snage nisu potpuno povučene iz Zaliva jer je situacija u regionu i dalje bila nestabilna i nije bilo čvrstih garancija za regionalnu bezbednost po zapadnom „ukusu“. Sve je to praćeno znatnim ekonomskim koristima za Zapad usled pada cena nafte sredinom osamdesetih godina. Tada su i Irak i Iran bili prinuđeni da prodaju naftu po niskim cenama, dok su zapadni vojnoindustrijski kompleksi na tom „poligonu“ imali ogromne profite.

Mnogi su se s pravom pitali da li je irački predsednik Sadam Husein uopšte i imao neku alternativu. Od dogovora velikih sila na Malti do prvih „nesporazuma“ Iraka sa Zapadom, vezanih za pogubljenje britanskog novinara Bazofta, februara 1990, nije prošlo mnogo vremena. Produženi nespo razumi oko hemijskog oružja i isporuka delova za nuklearno naoružanje Iraku bili su praćeni gromoglasnim iračkim pretnjama Izraelu, iračkim pokušajem arapskog okupljanja na samitu u Bagdadu krajem maja 1990, novim regionalnim pregrupisavanjima i daljim komplikovanjem iračke pozicije u Organizaciji zemalja izvoznica nafte (OPEC), kao i novim padovima cene nafte. Magični krug kontroverznih regionalnih pretenzija Sadama Huseina i težnje za dominacijom u OPEC-u prelamao se kroz složenost iračke unutrašnje scene i otežane napore za rekonstrukciju zemlje zbog velikih spoljnih dugovanja i nepovoljne ekonomske situacije. Takvo odsustvo manevarskog prostora je sigurno odredilo „poteze iznenađenja“ iračkog predsednika, vezane pre svega za mirovnu inicijativu sa Iranom krajem aprila 1990. godine. Mnogi analitičari su

pismo Sadama Huseina iranskom predsedniku Rafsandžaniju tada ocenili kao „neozbiljnu“ politiku kojom su anulirane minimalne iračke prednosti stečene u osmogodišnjem ratu sa Iranom i poljuljan kredibilitet u arapskom svetu. Ne treba, ipak, zaboraviti da su u takvim političkim igrama „na sve ili ništa“, zbog prevelikog uloga i cena, svi potezi bili krajnje kalkulirani i ozbiljni, bez obzira na to koliko su bili iznuđeni. S druge strane, osvrtno na globalnu iračku politiku poslednjih godina uviđa se da Irak, na primer, nije potpisao sporazum o granicama sa Kuvajtom, kao što je to učinio sa Saudijskom Arabijom aprila prošle godine. Takođe, pored Saveta za saradnju zemalja Zaliva – GCC,³ bio je stvoren i Savet za saradnju Arapskih zemalja – ACC,⁴ (od svih arapskih zemalja Jordan i Jemen imaju najviše razumevanja za sadašnju iračku politiku).

2. Razvoj krize u Zalivu

Odmah nakon iračke invazije na Kuvajt, 2. avgusta 1990, SAD su stavile svoje pomorske snage u stanje pripravnosti i objavile da će poslati pojačanja. Američki predsednik Džordž Buš je naredio 5. avgusta da se u Saudijsku Arabiju pošalju jedinice kopnene vojske i vazduhoplovstva „radi odbrane Saudijske Arabije od moguće iračke agresije“. Irak je okupirao Kuvajt sa oko 170.000 vojnika i preko 500 tenkova. Kuvajtska vladajuća porodica je prebegla u Saudijsku Arabiju, gde se i sada nalazi kuvajtska vlada u izbeglištvu. Uporedo sa iračkim proglašavanjem aneksije Kuvajta, 8. avgusta 1990, zbog primene ekonomskog embarga, na osnovu rezolucije Saveta bezbednosti OUN 661, vodeće zemlje članice OPEC-a donele su odluku o povećanju proizvodnje i izvoza nafte kako bi se sprečili veći poremećaji na naftnom tržištu i u svetskoj ekonomiji. Irak je 28. avgusta proglasio Kuvajt za svoju 19. provinciju.

Sadam Husein je 5. septembra 1990. pozvao sve Muslime na „sveti rat protiv Amerike“ i na rušenje „saudijske

³ Taj savet čine Saudijska Arabija, Kuvajt, Bahrein, Katar, Ujedinjeni Arapski Emirati i Oman.

⁴ U taj savet su, pored Iraka, bili učlanjeni Severni Jemen, Egipat i Jordan.

vladajuće porodice“, a posle pokolja Palestinaca u Jerusalimu zapretio je da će izvršiti raketne napade na Izrael. Nakon objavljivanja američke odluke o slanju pojačanja od 200.000 ljudi u Zaliv i stava Sovjetskog Saveza da se ne može isključiti upotreba sile, Sadam Husein je početkom novembra izjavio da će „pretvoriti Arabijsko poluostrvo u prah i pepeo“. Istovremeno, izvršene su velike promene u iračkom vojnom rukovodstvu, od kojih je najznačajnija promena šefa Generalštaba iračke armije. Na tu dužnost postavljen je general Rašid Husein, iz Sadamovog rodnog mesta Tikrita, dotadašnji komandant armijskog korpusa. Taj detalj je stvorio sumnju da irački predsednik nije imao potpunu podršku u svojim redovima,⁵ ali i iračko nastojanje da se učine odgovarajuća kadrovska prilagođavanja u armiji, što ukazuje da Irak ozbiljno računa na mogućnost „ratne opcije“ u razrešavanju krize. Sredinom decembra 1990. smenjen je ministar odbrane general Šenšel i na njegovo mesto doveden general Sadi Tuma Abas, koji je do tada obavljao funkciju generalnog inspektora oružanih snaga i bio zamenik šefa Generalštaba. I taj događaj ukazuje na to da se Irak ubrzano pripremao za tzv. vojnu opciju.

Pritisak na Irak, s druge strane, nastavljen je još jače od sredine novembra, nakon što je odbačena „poslednja šansa“ za arapski samit i eventualno pronalaženje rešenja u arapskim okvirima. Tada su Saudijska Arabija, Egipat i Sirija izjavili da su pregovori besmisleni dok se Irak ne povuče iz Kuvajta. To opredeljenje bilo je nešto kasnije potvrđeno za vreme turneje američkog predsednika Buša po regionu. Stavovi o bezuslovnom povlačenju Iraka iz Kuvajta kao „ključu“ rešavanja krize u Zalivu rezultirali su američkom diplomatskom pobedom na međunarodnom planu – usvajanjem tzv. ratne rezolucije i „velikodušnim“ predlogom direktnih kontakata između SAD i Iraka. Taj stav je potvrđen i na Samitu EZ u Rimu, u decembru 1990. godine, uz zahtev da se ne dozvoli „nagrađivanje agresora“ i nagoveštaj mogućnosti održavanja međunarodne konferencije o Bliskom istoku u budućnosti.

⁵ Prema nekim zapadnim informacijama, nekoliko stotina viših i srednjih oficira iračke armije je uklonjeno sa položaja u toku novembra 1990. i najverovatnije uhapšeno. Nezadovoljstvo unutar armije krenuo je odmah nakon sumnjive pogibije ministra odbrane Adnana Hejrulaha, pa se najnovije kadrovske promene ocenjuju kao pokušaj presecanja te unutararmijske krize i osposobljavanja armije za rat koji je u izgledu.

3. Međunarodnopravni aspekt krize i modaliteti angažovanja OUN

Ono što je sa stanovišta angažovanja svetske organizacije u rešavanju te krize važno istaći jeste da je Savet bezbednosti, kao glavni organ očuvanja mira i bezbednosti u svetu, po prvi put od stvaranja Ujedinjenih nacija bio u stanju da „odlučuje i deluje onako kako je i predviđeno Poveljom OUN“. Poznato je, na primer, da je Savet bezbednosti pre četrdeset godina donosio slične odluke u vezi sa izbijanjem korejskog rata, ali je bio u „neregularnom“ sastavu, pošto je predstavnik SSSR-a bio odsutan. Takođe, sve kasnije mirovne akcije Ujedinjenih nacija preduzimane su na osnovu rezolucije „Ujedinjeni za mir“ Generalne skupštine OUN, tj. zaobilaznjem Saveta bezbednosti. U svakom slučaju, mehanizam Ujedinjenih nacija za sprečavanje agresije i uspostavljanje mira počeo je da funkcioniše sa tom krizom, što se potvrdilo i odlukama o vojnim merama. Ovim je „oživljena“ čitava sedma glava Povelje Organizacije ujedinjenih nacija.

U protekla četiri meseca Savet bezbednosti je doneo dvanaest rezolucija koje se odnose na rešavanje međunarodnopravnih i političkih aspekata krize u Zalivu. Usvojenim rezolucijama nalaže se mnoštvo mera i aktivnosti sračunatih na to da se Irak prisili da odustane od svojih invazionih i agresivnih ciljeva. Među njima su: osuda iračke agresije i invazije na Kuvajt i traženje bezuslovnog i trenutnog povlačenja iračkih snaga; zavođenje ekonomskog embarga protiv Iraka, uz namećanje obaveze poštovanja tog embarga svim članicama OUN; odbacivanje iračke aneksije Kuvajta; zahtev za puštanje na slobodu svih stranih državljana zadržanih u svojstvu talaca; legalizacija pomorske blokade Iraka u sprovođenju ekonomskog embarga; humanitarne pomoći civilnom stanovništvu u Iraku i Kuvajtu; poštovanje međunarodnog statusa diplomatskih predstavništava u Kuvajtu; naknade štete trećim zemljama zbog sprovođenja embarga; vazдушna blokada Iraka u sprovođenju ekonomskih sankcija; osuda kršenja ljudskih prava od strane Iraka prema Kuvajćanima i strancima u Kuvajtu; odgovornost Iraka u izmeni demografske strukture Kuvajta kao zemlje i otuđivanje kuvajtskog nacionalnog bogatstva, te međunarodnopravno sankcionisanje primene svih mera po-

trebnih za obnovu međunarodnog mira i bezbednosti u tom regionu,⁶ čime je faktički dozvoljena i upotreba oružane sile u funkciji zaustavljanja agresije, odnosno u slučaju da Irak ne bude sproveo zahteve iz rezolucije br. 678 da se do 15. januara 1991. povuče iz Kuvajta i oslobodi sve strane taoce.

Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija nikada u svojoj istoriji nije kao u proteklom periodu, od izbivanja iračke agresije, ispoljio toliki stepen jedinstva. Prevazilazeći međusobne konfrontacije i podele iz prethodnog perioda, pet velikih sila – stalnih članica Saveta bezbednosti, imale su jedinstven stav u odnosu na sve usvojene rezolucije Saveta bezbednosti, osim poslednje 678, kada je Kina bila uzdržana. I nestalni članovi Saveta bezbednosti su, uglavnom, „pratili“ stalne članove, osim Jemena i Kube, koji su prilikom usvajanja nekoliko rezolucija bili uzdržani ili su glasali protiv, kao na primer, u slučaju rezolucije 678 o primeni vojne sile. Prema predviđanjima diplomata u Ujedinjenim nacijama, Savet bezbednosti neće usvajati nove rezolucije do 15. januara, odnosno do isticanja roka koji je dat Iraku za povlačenje iz Kuvajta.

Sadašnja kriza u Zalivu je otvorila nekoliko pitanja, koja s aspekta međunarodnog prava, kao i razvoja odnosa u međunarodnoj zajednici, mogu imati značajne i dalekosežne posledice, zbog čega su se posebno angažovale Ujedinjene nacije, odnosno Savet bezbednosti. To su: pitanje naknade ekonomske štete zbog sprovođenja sankcija protiv Iraka, u skladu sa rezolucijom 661 Saveta bezbednosti; pitanje iračkog zadržavanja stranih državljana radi sprečavanja napada međunarodnih snaga; pitanje zatvaranja stranih diplomatskih predstavništava u Kuvajtu od strane Iraka; pitanje snabdevanja stranih državljana i humanitarne pomoći izbeglicama iz Iraka i Kuvajta, i pitanje „razgrađivanja“ čitave jedne zemlje, bez obzira na to koliko je ona mala, radi stvaranja uslova za „povoljno rešenje“ u budućnosti.

a) Pitanje naknade nastale ekonomske štete

Zbog zavodaenja ekonomskog embarga protiv Iraka, kao i zbog zamrzavanja iračke i kuvajtske imovine, veći broj država

⁶ Sve rezolucije u kojima se nalažu navedene mere nose oznaku od broja 660–rezolucija o osudi iračke agresije, do 678 – rezolucija kojom se dozvoljava primena oružanog nasilja kao odmazde za agresivno ponašanje Iraka prema Kuvajtu.

je pretrpeo neposredne ekonomske štete. Stoga je već prvih dana nakon usvajanja rezolucije 661 Saveta bezbednosti OUN oformljen Specijalni komitet Saveta bezbednosti OUN za sprovođenje sankcija, u nastojanju da se pronađe formula za rešavanje problema privrede onih zemalja koje će najviše biti pogođene tom krizom. Komitet je procenio da su tri zemlje najugroženije: Jordan, Turska i Egipat, jer su njihove privrede pretrpele najveće štete, pa je odobreno nekoliko milijardi dolara za njihovu sanaciju. To se praktično svelo na otpisivanje nekih ranijih dugova tih zemalja. U tzv. drugom krugu zemalja nalaze se gotovo sve (bivše) istočno-evropske zemlje. Imajući u vidu činjenicu da je u tim zemljama u toku proces transformacije političkog i privrednog sistema, te štete imaju poseban značaj i smisao. Bez obzira na značajna japanska, nemačka, južnokorejska i druga obećanja finansijske pomoći, kao i na obećanja arapskih zemalja Zaliva vezanih za kompenzaciju tih šteta, za sada nije bilo delotvornijih rezultata na tom planu. Komitet se, pre svega, bavio sprovođenjem embarga i samo je registrovao zahteve za nadoknadu štete trećim zemljama.

Savet bezbednosti i njegov Komitet za sankcije još uvek nemaju celovito rešenje za te probleme jer je bilo teško predvideti takav razvoj svetskih događaja, niti je bilo ko pripremio fondove iz kojih bi se šteta mogla kompenzovati. U svakom slučaju, problem je uočen i njegovo sagledavanje i eventualno potpunije rešavanje na zadovoljstvo svih zainteresovanih značilo bi značajan prilog daljem razvoju međunarodnih, pravnih i ekonomskih odnosa i prakse svetske organizacije i potvrdu njene efikasnosti.

To pitanje je od posebnog interesa i za našu zemlju. Zbog svojih razvijenih privrednih veza sa Irakom i Kuvajtom, Jugoslavija se sigurno nalazi pri vrhu liste zemalja koje su najviše pogođene krizom. U sedištu Ujedinjenih nacija je prihvaćena kao opravdana intervencija Jugoslavije zbog šteta koje naša privreda trpi kao posledicu iračke agresije na Kuvajt i primene ekonomskih sankcija. Ukupna vrednost svih poslova i projekata u koje su bile uključene jugoslovenske radne organizacije u Iraku iznosi oko tri milijarde dolara. To, na primer, znači da će samo do kraja ove godine Jugoslavija ostati bez 1,8 tona sirove nafte, odnosno 242 miliona dolara iračkog duga, čija je isplata trebalo da bude kompenzovana naftom.

Da bi istu količinu nafte kupila na slobodnom tržištu Jugoslavija će morati da odvoji dodatnih 80 miliona dolara. Osim toga, u toku ove godine Irak je trebalo da isplati Jugoslaviji 225 miliona dolara za izvršene radove, što verovatno neće biti u stanju zbog sprovođenja embarga, a vrednost angažovanih jugoslovenskih sredstava u Iraku iznosi oko 250 miliona dolara. Slično slučajevima Tunisa, Rumunije i Bugarske, Komitet za sankcije je usvojio 10. decembra 1990. nacrt odluke o našem zahtevu. U njemu je izražena zabrinutost zbog izuzetnih ekonomskih teškoća sa kojima se Jugoslavija suočila i odati priznanje našoj zemlji za sprovođenje rezolucije 661 Saveta bezbednosti OUN. U nacrtu se pozivaju države, međunarodne organizacije i agencije OUN (uključujući i finansijske institucije, kao Svetska banka i Međunarodni monetarni fond) da učine sve kako bi Jugoslavija prevazišla te teškoće.

b) Pitanje zadržavanja i oslobodanja talaca

Beskompromisne reakcije na odluku iračkog Saveta revolucionarne komande od sredine avgusta 1990. o zadržavanju oko 9.000 zapadnih državljana kao „gostiju“ u Iraku „kako bi se sprečila američka agresija“ odslikale su neprihvatljivost tog čina po svim konvencijama i normama međunarodnog prava. Duskorašnji britanski premijer Margaret Tačer, u govoru pred Parlamentom, odbacila je svaku mogućnost pregovora o tom pitanju, dok je sa sastanka ministara Zapadnoevropske unije u Parizu, krajem avgusta, upućeno upozorenje da će lično biti odgovoran svaki Iračanin koji naudi nekom taocu iz zapadnih zemalja. Početkom septembra, za vreme boravka u Bagdadu dvojice izaslanika generalnog sekretara OUN, ministar inostranih poslova Iraka Tarik Aziz je povezoao to pitanje sa povlačenjem stranih trupa iz regiona. Iračko prilagođeno dozvoljavanje odlaska državljana nekih zapadnih zemalja značilo je i „kupovinu vremena“ i traženje pukotine u zapadnoj strategiji. Zapad je, takođe, prilagođeno koristio usluge bivših političara i uticajnih ličnosti, kao što su Vili Brant, Edvard Hit, bivši japanski premijer Nakasone, američki crnački predsednički kandidat Džesi Džekson, bokserski šampion Mohamed Ali, desničarski francuski političar Le Pen, ili pred-

stavnici italijanskih desničarskih partija, uz već poznatog arapskog „prijatelja“ Kurta Valdhajma.

Irak je sredinom novembra prvo nagovestio odlazak svih „stranih gostiju“ do kraja marta ove godine, a nakon američkog predloga o direktnim kontaktima, irački predsednik Sadam Husein je doneo odluku, koju je potvrdio irački Parlament, o puštanju svih stranih državljana da slobodno napuste Irak. Taj iznenadni irački „gest dobre volje“, prema ocenama posmatrača, rezultat je koliko „fleksibilnosti“ i pokazivanja „želje za kompromisom“, toliko i težnje za „kupovinom vremena“ i za stvaranjem neophodnog manevarskog prostora u eventualnim pukotinama antiiračke koalicije. Pa ipak, Irak je zvaničnim putem zatražio od Velike Britanije da isplati troškove boravka britanskih talaca u jednom bagdaskom hotelu, kao i troškove avionskog prevoza. S obzirom na očekivanja da svi taoci budu pušteni do Božića, smatra se da je američki predsednik Džordž Buš, za razliku od njegovih prethodnika Kartera sa teheranskim taocima, ili Regana sa taocima u Libanu, izbegao zamke afere sa taocima ogromnih razmera, imajući u vidu, pre svega, konotacije koje je to pitanje moglo da ima unutar Amerike.

c) Zbrinjavanje stranih državljanja i sprečavanje razgrađivanja jedne članice OUN

Iračkom invazijom na Kuvajt izazvano je jedno od najvećih kretanja stanovništva u posleratnom periodu. U kratkom vremenu te dve zemlje je napustilo više miliona ljudi,⁷ koji su se našli u tzv. opasnoj zoni, pre svega stranih radnika iz brojnih zemalja. Time je stvoreno mnoštvo dodatnih, novih problema, počev od pitanja ishrane i smeštaja tih izbeglica, pa do pitanja snabdevanja stranih državljana u Iraku i Kuvajtu osnovnim životnim namirnicama, jer Iračani „nisu mogli da obezbede dovoljno hrane, zbog posledica primene embarga na osnovu rezolucije broj 661“. Evakuacija stranih državljana odvija se i dalje, dok je pitanje humanitarnih isporuka hrane stranim državljanima (Indija, Vijetnam, Tajland, Filipini, Pakistan) u Iraku i Kuvajtu rešeno posebnom rezolucijom OUN, na

⁷ Prema nekim procenama i podacima, u tim zemljama je boravilo više od tri miliona i 400.000 stranih državljana, od čega u Iraku oko 2,33 miliona, a u Kuvajtu 1,1 milion.

osnovu koje je, uz kontrolu OUN, bilo dozvoljeno distribuiranje hrane i pomoć tim izbeglicama.

Pitanje koje je posebno zaokupilo pažnju svetske zajednice jeste „razgrađivanje“ jedne čitave zemlje, članice Organizacije ujedinjenih nacija. Naime, pored toga što su, prema informacijama iz Kuvajta, Iračani skoro potpuno opustošili tu zemlju, sistematski se radilo i na „omogućavanju“ napuštanja Kuvajta kuvajtskim državljanima, koji su ionako činili tek četvrtinu stanovništva te zemlje (ostalo su strani radnici koji su došli sa privrednom ekspanzijom Kuvajta). Radi potpunog zatiranja kuvajtskog identiteta okupacione vlasti su preduzele različite administrativne mere, na primer uništavanje matičnih knjiga, menjanje ličnih karata, „friziranje“ podataka u kartotekama, i slično. Uz to, prema nekim informacijama, Iračani sistematski naseljavaju svoje građane u Kuvajt, kao i veći broj Palestinaca, radi promene demografske strukture Kuvajta, što bi u eventualnom kasnijem organizovanju plebiscita trebalo da „legalizuje“ iračku okupaciju te zemlje. Da bi sprečio tako „prilagođavanje stvarnosti“, Savet bezbednosti je doneo posebnu rezoluciju, ali njeni učinci su nedovoljni zbog pomanjkanja pravnih i efikasnih međunarodnih javnih sankcija, bar do raspleta krize. No, veoma je važno da navedene razloge za to novonastalo stanje Savet bezbednosti ne priznaje, što daje međunarodnopravne osnove za poništavanje svih tih mera koje je irački okupator preduzimao prema žrtvi svoje oružane intervencije i agresije.

STRANE U SUKOBU – INTERESI I OPCIJE

1. Osnovni interesi i opcije SAD i Iraka kao sukobljenih strana

Prema davnoj izreci britanskog šefa diplomatije lorda Palmerstona, još 1848. godine, da „nema večitih prijatelja ili stalnih neprijatelja, samo su interesi večni“, mnogi posmatrači smatraju da su upravo ekonomski razlozi motiv jedinstvene podrške međunarodne zajednice merama protiv iračke agresije. Nafta može da objasni zbog čega je u slučaju iračke agresije na Kuvajt postignut međunarodni konsenzus, a ne, na primer,

u slučaju izraelske okupacije Zapadne obale i Gaze.⁸ Slobodan protok nafte je od suštinskog značaja za današnju svetsku ekonomiju, u kojoj učestvuju sve nacije, pa je ta ekonomska i ekološka činjenica uslovila i činjenicu da su SAD uspele da obezbede međunarodni konsenzus kakav nije zabeležen u istoriji Ujedinjenih nacija i svetske zajednice. Uspevajući drugima da dokažu da ne brane samo sopstvene interese već i interese drugih zemalja koje učestvuju u svetskoj privredi, SAD su ostale svetski žandarm, ali žandarm koji uživa podršku zajednice nacija, držeći čvrsto „uzde“ zaštite svetskog poretka.⁹ Stoga, ma kako ta teza bila neprihvatljiva Bušovim protivnicima u samoj Americi ili nekim arapskim nacionalistima koji su se svrstali uz Sadama Huseina, ostaje činjenica da SAD u ovoj svojoj akciji i aktivnosti imaju međunarodnu podršku.

Irak izgleda nije procenio da može biti suočen sa tako jedinstvenom i odlučnom reakcijom SAD i Zapada, kao i najšire međunarodne zajednice. Ako se sagledaju koreni sadašnje krize u Zalivu i iračkog osvajanja Kuvajta, nije teško shvatiti da je osnovni motiv Iraka bio da prigrabi petrolejsko bogatstvo Kuvajta. To je trebalo da mu pomogne da hitno reši problem svog ogromnog spoljnog duga od 80 milijardi dolara, napravljenog uglavnom u jalovom ratu sa Iranom. Zbog toga je Irak pred sastanak OPEC-a u Ženevi, 25. jula 1990. uoči osvajanja Kuvajta, ocenio prekoračivanje naftnih proizvodnih kvota (što je određivalo i pad cena nafte) od strane Kuvajta i Ujedinjenih Arapskih Emirata kao „unapred smišljeni plan da se oslabi Irak i podrije njegova privreda i bezbednost“. Predsednik Sadam Husein okvalifikovao je kršenje proizvodnih kvota kao „pravi ratni akt“ i zapretio merama odmazde. S obzirom na to da je već decenijama ubeđivano da je Kuvajt deo Iraka, iračko stanovništvo je podržalo invaziju Kuvajta, ne zaboravljajući ni činjenicu da bi Irak gubio milijardu dolara godišnje pri padu cene nafte za samo jedan dolar. Naravno, Sadam Husein je imao i dugoročnije motive, koji se nisu svodili samo na kuvajtsku naftu ili na izlazak u Zaliv. Njegovi ambiciozni razvojni, politički i vojni planovi, kojima je poslužilo naftno bogatstvo njegove zemlje,

⁸ Dr Monti Palmer, *Američka politika u Golfu*, „Međunarodna politika“, Beograd, br. 975, od 16. novembra 1990.

⁹ Dr Džen Stauder, *isto*.

uključujući razvijanje nuklearnog, hemijskog i biološkog oružja, imali su za cilj da Irak učine regionalnom silom, dominantnom nacijom na Bliskom istoku i u arapskom svetu (četvrtom vojnom silom sveta), kao i odlučujućim faktorom među svetskim proizvođačima nafte i vodećom zemljom OPEC-a. Osvajanje Kuvajta *de facto* je trebalo da potvrdi iračku „panarapsku“ i „antiimperijalističku“ platformu za kretanje u tom pravcu, što je, gledano s globalnog aspekta, zakasnilo barem petnaestak godina.

Kriza u Zalivu, s druge strane, očigledan je test američke moći i američke uloge kao globalnog faktora. Kao glavni prioriteti SAD ostaju obezbeđivanje kontrole resursa tog područja, uz slabljenje Iraka kao najjače arapske sile koja može ugroziti strateške interese Zapada, kao i formiranje novog bezbednosnog poretka u Zalivu i širem regionu, koji bi bio sigurna tvrđava zapadnih interesa. Iako tvrde da se „može živeti sa režimom Sadama Huseina sve dok ostane u granicama Iraka“, po mišljenju većine američkih komentatora, teško je očekivati da bi on mogao biti prihvaćen kao partner u svetskom poretku koji je ugrozio invazijom Kuvajta. S gledišta interesa SAD, Irak mora biti uništen ili bar nateran na strateško povlačenje. Stavom američkog predsednika Buša da „Irak nikada više ne može biti u poziciji da ugrozi opstanak svojih suseda ili američke vitalne interese“ anulira se i zahtev Iraka da postane regionalna sila na Bliskom istoku, za šta su se SAD pripremile od izbijanja krize (a verovatno i ranije).

Sjedinjene Američke Države nastoje da obezbede sprovođenje svoje politike kroz mehanizam Ujedinjenih nacija i saradnju sa SSSR-om, čime su stekle široku podršku međunarodne zajednice u osudi, izolaciji i jačanju pritiska na Irak putem međunarodnih sankcija, uz mogućnost primene i vojne sile. U izvođenju pritiska na Irak radi bezuslovnog povlačenja iz Kuvajta, uz SAD svrstale su se i neke uticajne arapske zemlje i glavni saveznici iz NATO što čini američke akcije delotvornijim. Obezbeđena je značajna finansijska podrška za angažovanje u Zalivu od strane Saudijske Arabije i drugih arapskih zemalja, ali i od Japana, Nemačke i drugih zapadnih zemalja.¹⁰ Zaključeni su ugovori o novim vojnim isporukama

¹⁰ Do polovine novembra 1990., SAD dobile su od zemalja antiiračke koalicije oko tri milijarde dolara na ime finansijske podrške za akciju „Pustinjaški štiti“, kako je kodirana kriza u Zalivu. Kuvajt je obećao 2,5 milijardi do kraja 1990, a do sada (početak

američkog naoružanja zemljama Zaliva, uz veću „fleksibilnost“ SAD u rešavanju celokupne bliskoistočne krize. Posebno, kroz nagoveštavanje stvaranja novog sistema regionalne bezbednosti, iako se, na primer, odlučno odbacuje svako direktno vezivanje krize u Zalivu sa rešavanjem bliskoistočne krize i, posebno, palestinskog pitanja.

Američki stavovi su složeni i višedimenzionalni upravo zbog globalnih aspekata krize. Za sada američka administracija još uvek ima podršku unutrašnjeg javnog mnjenja, bez obzira na to što se javljaju i otpori vezani, pre svega, za eventualno američko vojno angažovanje. Protivnici američke intervencije navode da su Bušovi motivi nastojanje Amerike da i dalje ostane „klasična“ supersila u posthladnoratovskoj eri, da se reafirmiše američka dominacija u odnosu na sve veću ekonomsku konkurenciju Japana i Nemačke, da se opravda visok vojni budžet i time deluje na sprečavanje recesije, i slično. I ankete američkog javnog mnjenja pokazuju da je većina Amerikanaca bila bliža zahtevu da se ispitaju svi mogući načini rešavanja krize pre nego što se započne rat, što se može promeniti ukoliko propadne američki predlog o direktnim pregovorima. Mnogi posmatrači podsećaju da ne može biti velike razlike u američkim ciljevima i politici, bez obzira na to da li se ostvaruju vojnim ili političkim sredstvima. Navodi se i primer koliko su Velika Britanija i Francuska čekale pre nego što su ušle u rat protiv Hitlera 1939. godine, ili primer višedimenzionalnosti ciljeva antihitlerovske koalicije, na kojima je izgrađen čitav svetski posleratni poredak.

Američki predsednik Džordž Buš je jasno stavio do znanja da će „upotrebiti sva sredstva koja su mu na raspolaganju da bi se pronašlo miroljubivo rešenje za (prvo) bezuslovno i trenutno povlačenje iračkih snaga iz Kuvajta, (drugo) za ponovno uspostavljanje kuvajtske legitimne vlade, (treće) uspostavljanje stabilnosti i bezbednosti u Zalivu, što predstavlja veoma važan nacionalni interes SAD od vremena Hari Trumana, i (četvrto) zaštitu američkih državljana u inostranstvu“. Prema američkom predsedniku, razlog za vojno prisustvo SAD u Zalivu jeste činjenica da se ne sme dozvoliti

nagrađivanje agresije, zatim opasnost po američku nacionalnu bezbednost (Sadam Husein seče žilu kucavicu svetske privrede), uz ugrožavanje demokratskih procesa u svetu i opstanak najsiromašnijih zemalja, kao i to da su u opasnosti nevini životi (pre svega kroz već prevaziđeno „vavilonsko ropstvo“ brojnih „iračkih gostiju“).

2. Interesi i opcije međunarodnih subjekata koji nisu direktne strane u sukobu

a) Interesi i opcije Sovjetskog Saveza

Implikacije krize u Zalivu su dugoročne, a strateški određuju stanje odnosa i razvoj događaja u širem bliskoistočnom prostoru, pa i u čitavom svetu. Značajno su promenjeni odnosi lokalnih faktora, postavljene su osnove za nova savezništva, što je uticalo i na odnose na širem, globalnom planu. Na samitu američkog predsednika Buša i sovjetskog predsednika Gorbačova, početkom septembra 1990. u Helsinkiju, postignut je visok nivo saglasnosti dveju velikih sila o prilazima osnovnim pitanjima rešavanja krize u Zalivu, kao i uzajamno razumevanje za strateške pozicije i interese u regionu Bliskog istoka. To je potvrđeno i prilikom njihovog susreta krajem novembra na KEBS-u, u Parizu, gde je rešavanje krize u Zalivu imalo značajno mesto. Predsednik Gorbačov se saglasio s američkim vojnim angažovanjem u Zalivu kao neophodnim za zaštitu protoka nafte iz regiona, pre svega imajući u vidu rezultate postignute dijalogom supersila i značajne unutrašnje probleme s kojima se suočava njegova zemlja. Sa svoje strane, SAD po prvi put su prihvatile SSSR kao značajnog partnera u rešavanju bliskoistočne krize. Do promene u američkom stavu došlo je kako zbog nove klime u odnosima supersila, uz uvažavanje sovjetskih strateških i bezbednosnih interesa, tako i zbog procene da SSSR sada ne može ozbiljnije ugroziti američke pozicije i vitalne interese u tom regionu.

Sovjetski Savez je od samog početka krize nastojao da ne dozvoli da razvoj događaja u regionu Zaliva ugrozi odnose supersila i šire rezultate procesa detanta. Njegov interes je u sprečavanju vojnog sukoba (ali ne po svaku cenu) i traženju rešenja političkim sredstvima u okviru OUN. Sovjetska di-

plomatija je imala veoma važnu ulogu u pokušaju traženja dodirnih tačaka u stavovima glavnih faktora krize, kroz dve posete specijalnog izaslanika predsednika Gorbačova – Jevgenija Primakova – regionu i zapadnim zemljama, kao i diplomatskim kontaktima zamenika sovjetskog ministra inostranih poslova Petrovskog i Bjelonogova u zemljama regiona sredinom novembra. U nastojanju da ograniči ili barem odgodi mogućnost jednostranog delovanja SAD i da razgradi njihovo trajnije vojno prisustvo u regionu, SSSR je koristio i dostignuti nivo saradnje sa SAD i pozicije koje ima u arapskim zemljama, uključujući i Irak.

„Razumevanje“ SSSR-a za stavove SAD počelo je da poprima i obrise nagoveštavanja mogućnosti sovjetskog vojnog angažovanja u Zalivu pod pretekstom zaštite života sovjetskih građana u Iraku, na šta je Irak posebno osetljivo i upozoravajuće reagovao. Prilikom usvajanja rezolucije 678 Saveta bezbednosti, sovjetski ambasador u OUN Voroncov je jasno istakao da „Sadam Husein mora otići iz Kuvajta i da se oni ne šale u vezi sa tim“.

Istovremeno, SSSR je nastojao da vodi računa i o očuvanju svog uticaja u arapskom svetu. Posebno, da ne izazove negativna reaganja islamskih i arapskih zemalja, što bi, na primer, moglo uzrokovati neželjene posledice u njegovim republikama sa pretežno muslimanskim stanovništvom. U tom smislu je trebalo i shvatiti Gorbačovljev taktički predlog o novom pokušaju traženja rešenja krize kroz sazivanje arapskog samita, koji je izložio prilikom susreta sa francuskim predsednikom Miteranom u Parizu, početkom novembra 1990, kao i informacije da je Sovjetski Savez odbio američki predlog da uputi bar neke simbolične trupe u sastav međunarodnih snaga u Zalivu.

b) Interesi i opcije arapskih zemalja

Arapske zemlje su duboko podeljene u prilazima Zalivskoj krizi i načinima njenog rešavanja, pa je verovatno tačna procena posmatrača da arapski svet u svojoj posleratnoj istoriji nikada nije bio toliko i tako duboko podeljen. Većina arapskih zemalja je osudila iračku agresiju i aneksiju Kuvajta već na arapskom samitu u Kairu, 10. avgusta 1990, kada su formirane

i panarapske snage (Egipat, Sirija, Maroko) za odbranu Saudijske Arabije. Posebno velike razlike došle su do izražaja u pogledu opravdanosti američkog i drugog stranog vojnog prisustva u Saudijskoj Arabiji i Zalivu. Takođe, krupna neslaganja postoje i u vezi sa stavovima o omogućavanju „izlaza“ iračkom režimu u nastalim okolnostima. Zbog svega toga, Arapska liga je od samog početka krize potpuno paralisana, što je izraženo i kroz smenu generalnog sekretara Šadli Klibija i premeštanje njenog sedišta u Kairo.

Kuvajt, kao žrtva agresije, vitalno je zainteresovan da najširi međunarodni pritisak dovede do povlačenja iračkih okupacionih snaga, obnove suvereniteta i integriteta zemlje i vraćanja dinastije al Sabah. U tom smislu je Kuvajt posebno aktivan na međunarodnom planu.

Saudijska Arabija i ostale članice Saveta za saradnju zemalja Zaliva (GCC), osim za otklanjanje posledica iračke agresije, zainteresovane su za obaranje, odnosno efikasno neutralisanje režima Sadama Huseina, koji je stalna pretnja njihovoj bezbednosti i stabilnosti. Prema rečima Abdulaha Jakuba Bišare, uglednog Kuvajćanina i generalnog sekretara GCC-a, „sankcije ne mogu dovesti do oslobođenja Kuvajta, već irački režim mora biti savladan“. Iračka agresija je obezvređila sve napore koje su GCC zemlje preduzimale u vezi sa pitanjem regionalne bezbednosti i za pretvaranje te organizacije u čvršći vojno-politički savez. S druge strane, neke „pomirljive“ saudijske stavove, izražene rečima ministra odbrane, princa Sultana, o eventualnim teritorijalnim koncesijama Iraku posle povlačenja iz Kuvajta, nakon američkog zahteva za razjašnjenje, demantovao je lično kralj Fahd, uz naglašavanje da je saudijski stav nepromenljiv.¹¹

Egipat ima vodeću ulogu u okupljanju arapskih zemalja koje se direktno suprotstavljaju iračkoj agresiji, iako je bio jedan od glavnih saveznika Iraka u vreme njegovog rata sa Iranom. Egipat je jedna od arapskih zemalja koje su u Saudijsku Arabiju uputile više hiljada svojih vojnika u sastav panarapskih snaga, na osnovu odluke arapskog samita u Kairu. Predsednik Mubarak je u više navrata kritikovao

¹¹ Prema informaciji londonskog lista „Independent“, početkom decembra došlo je do tajnih kontakata između Iraka, Kuvajta i Saudijske Arabije radi pronalazjenja formule za nagodbu. Sve tri zemlje su odmah kategorički demantovale tu informaciju.

Sadama Huseina da ga je „prevario“ kada je izvršio aneksiju Kuvajta, ukazujući na to da je ona bila ranije isplanirana. Takvim svojim stavom, Egipat je stekao i protivnike, spolja i unutar zemlje, što se pokazalo prilikom ubistva predsednika egipatske skupštine, oktobra 1990, od strane jedne terorističke grupe. Egipat veoma tesno koordinira svoje delovanje sa SAD i spreman je maksimalno da podrži politiku Zapada i SAD u raspletu krize. Isto tako, Egipat uživa i veliku finansijsku podršku SAD, Zapada i Saudijske Arabije. Upravo su te zemlje nedavno otpisale oko 16 milijardi dolara egipatskog duga.

Sirija je, takođe, potpuno angažovana na ostvarivanju antiiračkog pristupa Zalivskoj krizi, pokazujući spremnost za saradnju sa SAD i arapskim zemljama koje ispoljavaju interes za obaranje Sadama Huseina. Novembarski susret sirijskog predsednika Asada sa američkim predsednikom Bušom u Ženevi potvrdio je zajednički interes dve zemlje da „deluju na suprotstavljanju iračkoj agresiji“, bez obzira na opterećenja njihovih odnosa iz prošlosti, pre svega činjenice da je Sirija na listi zemalja koje, prema američkoj administraciji, podržavaju terorizam. I Velika Britanija, koja je iz istih razloga imala mnoštvo problema sa Sirijom, nedavno je otvorila proces obnavljanja diplomatskih odnosa sa tom zemljom. Sirijski i irački baasistički režimi su već dve decenije u gotovo otvorenom neprijateljstvu, s obzirom na različite političke pristupe baasističkim principima i vođstvu u arapskom svetu. Sirijski ministar odbrane Tlas nedavno je izjavio da je njegova zemlja spremna da stavi na raspolaganje 500.000 vojnika u slučaju intervencije međunarodnih snaga protiv Iraka.

Jordan, Alžir, Jemen i Palestinska oslobodilačka organizacija (PLO) spadaju među najistaknutije arapske faktore koji pokazuju veće razumevanje za poziciju i politiku Iraka u toj krizi. One nastoje da brojnim diplomatskim inicijativama stvore uslove za kompromisno rešenje, koje bi vodilo računa i o interesima Iraka, kao i o interesima ostalih involviranih arapskih i stranih faktora. Sve te zemlje posebno izražavaju protivljenje stranom vojnom prisustvu u Zalivu i zalažu se za rešenje krize u arapskim okvirima. Kako se kriza razvijala, svi ti faktori su bili sve manje politički aktivni i značajni. Pored Jemena, koji je nestalni član Saveta bezbednosti (predsedava-

jući Saveta bezbednosti u decembru), nedavnom posetom alžirskog predsednika Šadli Bendžedida Iraku, Saudijskoj Arabiji, Iranu i Jordanu bila je markirana eventualna alžirska posrednička inicijativa (Alžir je, inače, tradicionalni posrednik u arapskim sporovima).

c) Interesi i opcije Irana

Zemlja koja je imala koristi od te krize svakako je Iran. Naime, s razvojem krize došlo je do normalizacije odnosa između Iraka i Irana i skoro potpunog okončanja mirovnih pregovora između dve zemlje nakon iračke jednostrane odluke da prihvati sve iranske zahteve u mirovnom procesu, odnosno da praktično prihvati Alžirski sporazum iz 1975. godine, kojim je regulisana granica dve zemlje na reci Šat-el-Arab. Irak je morao strateški da se obezbedi, kao i da učini određene koncesije, polazeći pre svega od logike da Šat-el-Arab nema nikakvu važnost ukoliko se održi iračka aneksija Kuvajta, čime bi Irak imao široki izlaz na Zaliv. Između dve zemlje su obnovljeni diplomatski odnosi (prekinuti oktobra 1987) i ponovo otvorene ambasade u Bagdadu i Teheranu (irački ministar Tarik Aziz je posetio Teheran, dok je iranski ministar Velajati krajem novembra posetio Bagdad). Obe zemlje u Zalivskoj krizi imaju zajednički interes da se spreči jačanje stranog vojnog prisustva i uticaja u regionu, kao i da se Zapadu onemogući kontrola cena i proizvodnja nafte. Iako zahteva iračko povlačenje iz Kuvajta i vraćanje legitimnog režima u tu zemlju, i protivi se bilo kakvim teritorijalnim koncesijama Iraku, uz stalno naglašavanje poštovanja rezolucija OUN (posebno one o ekonomskim sankcijama), Iran se posebno protivi američkom vojnom prisustvu u regionu, pa je iranski verski vođa Hamnei početkom septembra pozvao na „sveti rat protiv Amerike“.¹² Ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu da je zbog razlika u cenama nafte Iran samo u prvih mesec dana krize imao zaradu veću od milijardu dolara. Prvenstveno zbog toga, Iran bi mogao, ukoliko bi kriza eskalirala, uz soli-

¹² Iran je sredinom decembra 1990. započeo u južnom delu Zaliva, Omanskom moru i obližnjim vodama Indijskog okeana najveće vojne manevre u istoriji Islamske Republike. Cilj te vežbe, pod nazivom „Pobeda 1“, jeste uvežbavanje sadejstva mornaričkih, vazduhoplovnih, raketnih i kopnenih jedinica za slučaj većeg oružanog sukoba u regionu.

darnost sa muslimanskim stanovništvom Iraka, i zbog bojazni da mu se ne dogodi isto što i Iraku i uz postojeći animozitet prema SAD, da se više involvira u postojeći sukob na strani Iraka.

Ostaje, međutim, i dugoročni interes Irana za uklanjanje Sadama Huseina i slabljenje sadašnjeg iračkog baasističkog režima. Teheran priželjkuje da osnaži svoj položaj u regionu prema arapskoj grupaciji, ali je sada suočen sa novim opasnostima, pa mu preostaje da intenzivira svoje ideje o sistemu regionalne bezbednosti u Zalivu, koji bi, pre svega, garantovale pribrežne zemlje, uz smanjivanje prisustva stranih flota.

d) Interesi i opcije Izraela

Sve do početka oktobra Izrael je pokazivao naglašenu uzdržanost u vezi sa krizom u Zalivu, mada je veoma zainteresovan za obaranje režima Sadama Huseina i neutralisanje vojne moći Iraka. Sve veće američko oslanjanje na neke ključne arapske faktore stvaralo je kod Izraela podozrenje i strahovanja vezana za dugoročne perspektive njegovog strateškog saveza sa SAD, te značajno smanjivanje mogućnosti da nametne sopstveno rešenje za palestinsko pitanje. Ta zabrinutost je pojačana nakon ubistva 19 Palestinaca u Jerusalimu, početkom oktobra, i izglasavanja, po prvi put od rata, rezolucije kojom se osuđuje Izrael (na koju SAD nisu stavile veto). Izraelski ministar inostranih poslova David Levi izjavio je tom prilikom da su „SAD postale zatočeniци međunarodne koalicije koju su same izgradile“. Bez obzira na nove američke isporuke oružja Izraelu, ta zemlja je zabrinuta i zbog nagoveštenih vojnih aranžmana SAD, Saudijske Arabije i drugih arapskih zemalja u regionu, kao i zbog otvaranja američkog dijaloga sa Sirijom. Izrael je upravo zbog toga već pokazao neke nagoveštaje „fleksibilnog stava“, uzimajući u obzir nove realnosti u regionu. Decembarskom posetom Vašingtonu, izraelski premijer Šamir je pokušao da revitalizira izraelsko-američke odnose. On je tom prilikom naglasio da Izrael neće prihvatiti nijedan korak kojim bi se Irak zadovoljio na izraelski račun, kao i da će se sam okrenuti protiv Iraka, ili u najmanju ruku uzvratiti, ako je to potrebno. Šamir je rekao i da veruje da

SAD neće promeniti svoj stav da se Sadamu Huseinu ne dozvoli da poveže krizu u Zalivu s arapsko-izraelskim konfliktom.

e) Interesi i opcije Turske

Kao članica NATO, Turska se odmah po izbijanju krize u Zalivu čvrsto svrstala uz SAD i antiiračku koaliciju, bez obzira na to što je Irak bio jedan od najznačajnijih turskih spoljno-trgovinskih partnera. Turske snage su odmah stavljene u stanje pripravnosti, dok je turska vlada dobila ovlašćenja da proglašava ratno stanje bez ratifikacije Parlamenta. U prvoj fazi krize procenjivalo se da će snage međunarodne koalicije, uz saradnju sa turskim snagama, izvršiti udar na Irak sa njegove severne granice. Turska na granici sa Irakom drži više od 100.000 vojnika, dok se u istočnoj Turskoj nalaze i dve veće (vazduhoplovne) baze NATO. Bez obzira na česte turske kontakte sa drugim zemljama zbog krize u Zalivu (poseta predsednika Ozala Vašingtonu i Teheranu, poseta sovjetskog ministra Ševardnadzea Ankari i sl.), Turska se nije značajnije angažovala u traženju diplomatskog rešenja za tu krizu. S druge strane, Turska je, ipak, odbila neke navode u zapadnoj štampi da će u slučaju eventualnog izbijanja rata u Zalivu anektirati severni deo Iraka (Mosul, Kirkuk, gde su značajnija iračka naftonosna polja).¹³ Zbog promena u Evropi i, posebno, uloge NATO u novim uslovima evropske bezbednosti i saradnje, Turska je nastojala da izvrši „strateško prilagođavanje“ jačanjem svoje uloge i značaja u regionu Bliskog i Srednjeg istoka. Takav politički pristup Turske bio bi „garant slobodnog protoka nafte i regionalne bezbednosti“ u tom delu sveta, što bi učvrstilo njen položaj kao „nezamenljivog zapadnog oslonca“.

f) Interesi i opcije zapadne Evrope i njene asocijacije (Evropske zajednice)

Evropska zajednica pokazala je visok stepen političke saglasnosti u odnosu na američke akcije prema Iraku, u čemu

¹³ Turska je posebno osetljiva na ideje o uspostavljanju kurdske države u tom delu sveta, na tromeđi Turske, Irana i Iraka. Ta ideja nije značajnije prisutna na političkoj sceni Zaliva upravo zato da se ne bi antagonizirali odnosi unutar inače heterogene antiiračke koalicije. To je i bio razlog zašto u slabljenju vojne moći Iraka nije korišćena mogućnost ni kurdske pobune ni secesije. To znači i da je ta opcija još uvek u rezervi antiiračke koalicije i da u pogodnom trenutku može biti aktuelizovana.

je najizraženiju ulogu u pravcu političke i vojne podrške SAD imala Velika Britanija. Zbog svojih posebnih interesa vezanih za Irak i Zaliv, stav Francuske je bio donekle različit. Više od ostalih zapadnoevropskih zemalja, ona insistira na metodu rešavanja krize primenom političkih sredstava i eventualnom sazivanju mirovne konferencije o Bliskom istoku. Isto tako, stav Francuske o mogućem angažovanju svojih vojnih snaga u eventualnom konfliktu bio je uzdržaniji od stava drugih zemalja Evropske zajednice.

Interes ostalih zemalja EZ ne podudara se u potpunosti s američkim, pre svega u odnosu na mogućnost vojne opcije, zbog značaja koji te zemlje pridaju ekonomskoj saradnji s arapskim svetom, te posebno zbog snabdevanja naftom iz regiona Zaliva. Stoga je i njihovo učešće u sastavu multinacionalnih snaga u Zalivu simbolično. Te zemlje su se zalagale da ukupna aktivnost i mere koje se preduzimaju prema Iraku ostanu u okvirima OUN i da se rešenja iznađu pojačanim političkim i ekonomskim pritiscima, pa tek onda vojnim merama. Na toj liniji morale su da doprinesu finansiranju vojnog prisustva SAD i drugih zemalja Zapada u Zalivu, kao i da „pomognu“ nekim zemljama koje su najviše pogođene merama ekonomskih sankcija i blokadom Iraka. Slična je situacija i sa Japanom, koji je morao da se značajnije angažuje na finansijskom i materijalnom planu, uz pritiske da učini neke korake i na vojnom planu (što je izazvalo polemike unutar zemlje).

g) Interesi i držanje Kine

Kina je od samog početka krize ispoljila spremnost za saradnju u tretiranju krize u okviru Saveta bezbednosti, nastojeći da time afirmiše svoju ulogu „konstruktivnog međunarodnog faktora“. Takav prilaz joj pomaže da izađe iz međunarodne izolacije (nakon prošlogodišnjeg krvoprolića na trgu Tjenanmen) i da se afirmiše kao velika sila, što je potvrđeno novembarskom posetom kineskog ministra inostranih poslova regionu. Kina se protivi upotrebi sile u Zalivu i zazire od mogućih nagodbi između SAD i SSSR-a u traženju rešenja krize, ocenjujući da je izlaz moguće tražiti političkim sredstvima uz davanje prednosti arapskom rešenju. Projektu-

jući sebe kao predstavnika zemalja „Trećeg svega“, Kina se uzdržala prilikom poslednjeg glasanja o rezoluciji 678 OUN, kojom se dozvoljava upotreba sile protiv Iraka, nastojeći da zadovolji i Zapad i arapske zemlje.

h) Interesi i opcije Pokreta nesvrstanih,
posebno Jugoslavije

Pokret nesvrstanih zemalja, sa Jugoslavijom kao predsedavajućim, bez odlaganja je osudio agresiju Iraka na Kuvajt i založio se za ponovno uspostavljanje političke nezavisnosti i teritorijalnog integriteta Kuvajta (*status quo ante*). Činjenica koja posebno pogađa Pokret jeste to da je agresor jedna, a žrtva agresije druga nesvrstana zemlja. Kako ističu posmatrači, ta okolnost ne može da dovede u pitanje kredibilitet Pokreta, niti neophodnost i važnost njegove uloge u borbi za poredak mira u svetu. U ovom slučaju, među nesvrstanim zemljama nije bilo pokušaja zagovaranja neke solidarnosti sa agresorom, ne samo zbog jednodušnog stava svetske zajednice ili okolnosti da je sa bilo kog gledišta zaista teško braniti iračku agresiju na Kuvajt, nego i zbog novih strujanja u Pokretu nesvrstanih, kojima je poseban impuls dala poslednja konferencija na vrhu u Beogradu, septembra 1989. godine. Agresija Iraka mora da bude sagledana u kontekstu današnjih svetskih realnosti, upravo onih koje naglašavaju postojanje i ulogu i Pokreta nesvrstanih i Ujedinjenih nacija u celini. Dakle, realnosti koje nisu u prilog upotrebe sile u međunarodnim odnosima i kršenja elementarnih normi savremenog međunarodnog poretka.

Jugoslavija je, posebno kao predsedavajući Pokreta nesvrstanih, od samog početka krize kroz više akcija i izjava delovala u pravcu iznalaženja miroljubivog rešenja problema političkim sredstvima.¹⁴ Njene aktivnosti su verifikovane na ministarskom sastanku Koordinacionog biroa nesvrstanih zemalja, u Njujorku 4. oktobra 1990. godine. Tom prilikom je našoj zemlji poveren mandat da deluje u odnosu na sve faktore krize, a posebno u odnosu na Irak, u funkciji sprečavanja

¹⁴ U toku avgusta 1990. našu zemlju su posetili kuvajtski ministar inostranih poslova Šeik Sabah i specijalni izaslanik iračkog predsednika, ministar planiranja Faradž. Početkom septembra, sa ministrima inostranih poslova Indije i Alžira razmatrane su mogućnosti aktivnog postavljanja Pokreta nesvrstanih.

eskalacije zategnutosti i otklanjanja pretnje izbijanja ratnog sukoba u tom regionu. Poseta saveznog sekretara za inostrane poslove Budimira Lončara zemljama regiona (Iran, Ujedinjeni Arapski Emirati, Sirija, Jordan i susret sa egipatskim predsednikom Mubarakom u Damasku), sredinom novembra, imala je za cilj da se u kontaktima sa zemljama iz neposrednog kriznog okruženja sagledaju perspektive za stvaranje povoljnih uslova za otvaranje procesa traženja miroljubivog rešenja na osnovu prethodnog povlačenja iračkih trupa iz Kuvajta i potpune primene rezolucije Saveta bezbednosti OUN. Mada Irak još uvek ne pokazuje spremnost na odstupanje od svoje osnovne pozicije zadržavanja trupa u Kuvajtu, očekivanom posetom saveznog sekretara za inostrane poslove Budimira Lončara Bagdadu nastavlja se misija koja je Jugoslaviji poverena na ministarskom sastanku Koordinacionog biroa Pokreta nesvrstanih zemalja. Značaj te misije, o čemu imamo obavezu da informišemo Koordinacioni biro, može biti sagledan i u svetlu činjenice da će na osnovu poslednjih izjava američkih i iračkih funkcionera najverovatnije teško doći do direktnih kontakata dve zemlje koje su u sukobu. Očekuje se da će jugoslovenski savezni sekretar za inostrane poslove posetiti uskoro i Saudijsku Arabiju, čime će biti potvrđeno jugoslovensko nastojanje da se ta kriza prevaziđe političkim sredstvima.

Jugoslovenski stav prema toj krizi je principijelan, a zasnovan je na osnovnim načelima međunarodne zajednice i Pokreta nesvrstanih bez obzira, na primer, na direktne materijalne štete koje je Jugoslavija imala od zavođenja ekonomskog embarga nad Irakom. Aktivnost Jugoslavije je, stoga, i bila usmerena na angažovanje Pokreta nesvrstanih na osudi agresije, neprihvatanju aneksije i mešanja u unutrašnje poslove drugih zemalja, a za deeskalaciju krize i njeno rešavanje mirnim putem i kroz mehanizme Ujedinjenih nacija. Bio je zapažen i doprinos nesvrstanih zemalja jedinstvenom usvajanju odluka Saveta bezbednosti OUN i podrška njihovom sprovođenju u funkciji promene iračke pozicije. Takvo postavljanje celog Pokreta nesvrstanih i Jugoslavije ocenjeno je kao značajan doprinos stvaranju povoljnijih uslova za političko rešenje, uz dalje angažovanje na sprečavanju prerastanja krize u oružani sukob.

MOGUĆI RASPLET KRIZE I NJEGOVE POSLEDICE

Poslednjim razvojem događaja „otvorene su sve karte“ u toj preciznoj igri strpljenja. Rezolucijom 678 Saveta bezbednosti OUN, kojom je Iraku postavljen 15. januar 1991. kao rok za povlačenje iz Kuvajta, vojna opcija je postala realnost i izvesnost, uzimajući u obzir sve pretpostavke koje su stvorene za njeno sprovođenje. Istovremeno, „proradio je i bazar“, kako je diplomatsku opciju okvalifikovao jedan arapski diplomata, sa mogućnostima različitih cenjkanja i nagodbi, od kojih se ne libi nijedna strana, uz već „istaknute cene“. U toj fazi vojni, ekonomski i diplomatski pritisak na Irak još uvek ima za cilj da se Irak natera da prihvati političko rešenje koje pokreću, iz više pravaca, različite zemlje i međunarodni faktori. Međutim, ukoliko Sadam Husein ostane na svojim nefleksibilnim pozicijama i posle „otvorene“ američke ponude za direktne kontakte radi omogućavanja „časnog izlaska“ Iraka iz Kuvajta, izvesno je da će SAD inicirati kombinovanje vojne sile sa zaoštavanjem međunarodnih sankcija prema Iraku. U poruci liderima Evropske zajednice, američki predsednik Buš ističe da se kriza ne može povezivati sa drugim pitanjima, niti je može rešiti oslobađanjem talaca. Ukazujući na to da Irak odugovlači s utvrđivanjem datuma za direktne pregovore, Džordž Buš je naglasio da je za SAD neprihvatljivo manipulisanje od strane Iraka, postavljajući Iraku nove „ultimatum“, oko datuma direktnih pregovora. S druge strane, iračko otkazivanje putovanja ministra inostranih poslova T-rika Aziza u Vašington i oštar odgovor da se ne može prihvatiti američki diktat u vezi sa datumom direktnih pregovora pokazivao je koliko je zaista malo vremena ostalo do roka Ujedinjenih nacija. Prema agencijskim izveštajima, Irak je u znaku velikih priprema za rat, dok američki funkcioneri izjavljuju da se „mora nastaviti pritisak na Sadama Huseina“, što pokazuje da vojna opcija stoji kao Damoklov mač nad glavama svih involviranih strana. Na pitanje o ishodu (vojni ili diplomatski) te krize nakon neizvesnih izgleda za direktne pregovore, zamenik američkog državnog sekretara Lorens Iglberger je izjavio da „sada nije moguće ništa predvideti“.

Koristeći tu najveću i prvu krizu posthladnoratovskog perioda, u skladu sa najnovijim razvojem događaja u Zalivu

i u Evropi, prema procenama posmatrača, SAD već su pristupile formiranju i zaokruživanju novog sistema bezbednosti, a radi zaštite energetske resursa i obezbeđivanja poretka koji bi garantovao ostvarivanje dugoročnih interesa Zapada. Stvaranje novog sistema bezbednosti u regionu, pored ostalog, otvara i određene mogućnosti za uključivanje Izraela u regionalne aranžmane, što bi, u krajnjem slučaju, pomoglo nalaženje formule za trajno i celovito rešenje bliskoistočne krize. Izraelski premijer Šamir je u tom smislu već nagovestio da bi Izrael prihvatio pretvaranje Bliskog istoka u zonu bez nuklearnog naoružanja.

Kroz insistiranje na svojim predlozima (od 12. avgusta) da sva pitanja okupacije u tom regionu (Kuvajt, okupirane palestinske teritorije, Liban) treba istovremeno i povezano rešavati, uz davanje garancija Iraku da neće biti napadnut, irački predsednik ne samo da pokušava da izbori „častan izlaz“ već i, po mogućstvu, da do maksimuma valorizuje efekte akcije koju je preduzeo prema Kuvajtu. Da bi Irak eventualno prihvatio „odgovarajuće“ političko rešenje pokazuje i izjava Sadama Huseina, sredinom novembra, da je „Irak spreman da učini žrtve u korist mira“, što se ocenjivalo kao irački pokušaj da se dobije u vremenu, ali i kao „nagoveštaj“ iračkog „ustupka“ u vidu delimičnog povlačenja iz Kuvajta. Istovremeno, Irak je pokušavao da različitim gestovima dobre volje unese razdor u postojeći antiirački blok i ublaži čvrstinu međunarodne solidarnosti u izolaciji Iraka i pritiska u pravcu bezuslovnog i potpunog povlačenja iz Kuvajta. Takođe, s jedne strane, je procenjivano da Iraku više odgovara direktna nagodba s arapskim susedima, ali i neke koncesije Americi, ukoliko zaključi da je rat neizbežan. U suprotnom, dok bi Amerikanci nastojali da se vojne operacije zadrže pod kontrolom, Irak bi, s druge strane, mogao nastojati da uvuče u konflikt što veći broj zemalja iz regiona (pre svega Izrael i Saudijsku Arabiju), ili da započne terorističke akcije širih razmera na teritorijama neprijatelja (više nema represivnih mera protiv talaca). Većina posmatrača se slaže da se Bušova administracija odlučila na dijalog sa Irakom kako zbog antiratnog raspoloženja u američkoj javnosti, tako i zbog toga da bi se pokazalo demokratskoj većini u Kongresu kako Amerika neće nesmotreno biti uvučena u novi rat. Osim toga, u dobro

obaveštenim krugovima u Njujorku smatra se da je SSSR, u duhu novog savezništva sa SAD, svoju podršku poslednjoj rezoluciji Saveta bezbednosti uslovio američkim kontaktima sa Bagdadom. Čak, prema nekim zapadnim izvorima, SSSR je insistirao na postavljanju roka u rezoluciji. Amerikanci su, inače, novembarskom posetom američkog predsednika Buša zemljama regiona, nakon KEBS-a u Parizu, kao i prethodnom sličnom turnejom državnog sekretara Bejkera, već sondirali spremnost svojih partnera da prihvate vojnu opciju ukoliko diplomatski naponi ne urode plodom. Jedan Bušov bliski saradnik je nakon usvajanja tzv. ratne rezolucije istakao da će „sada kada je rezolucija prošla, ukoliko Sadam Husein načini neku grešku, sve biti brzo gotovo“.

U početnoj fazi krize u Zalivu Amerikanci su svoj pristup zasnivali na ekonomskom i diplomatskom pritisku, uz nagoveštavanje vojnog pritiska („defanzivni odgovor“). Uporedo sa povećavanjem američkog vojnog angažovanja, raslo je „uverenje“ da ekonomski embargo ne može dati značajnije efekte u kraćem roku, već da je potrebno najmanje godinu dana da bi se videli rezultati pomorske i vazdušne blokade Iraka, ili da bi se unutrašnje nezadovoljstvo pretvorilo u akciju protiv Sadama Huseina. Kombinacijom postepenog pojačavanja vojnog pritiska (s angažovanjem kopnenih snaga) i ekonomskog embarga (za koji se Sadam Husein pripremio), uz ponovljene inicijative međunarodnih faktora za traženje političkog rešenja, stalno se sužavao prostor Iraku na političkom i vojnom planu.

Obezbeđujući konsenzus međunarodnih faktora za akciju protiv Iraka, radi očuvanja svetskog poretka i privrede, kao i efektne uloge „svetskog policajca“, sredinom novembra SAD su prešle iz tzv. defanzivne faze (kada je pretnja protiv Iraka bila nagoveštena) u tzv. ofanzivnu fazu (kada je mogućnost upotrebe vojne sile postala konkretna, legalizovana i vezana za rok). To je, istovremeno, praćeno daljim jačanjem američkog vojnog kontingenta u Zalivu, pre svega oklopnomehanizovanih i vazdušnodesantnih i vazdušnopokretnih snaga, koje bi mogle izvesti šira ofanzivna dejstva protiv Iraka.

U američkoj komandi i među vojnim stratezima postoje dve struje, koje zagovaraju različiti metod primene vojne sile protiv Iraka, zavisno od političkih stavova i razvoja situacije:

prva, prema kojoj bi Amerikanci trebalo da izvedu tzv. kontrolisani udar radi proterivanja iračkih snaga iz Kuvajta, uz što je moguće manja razaranja Iraka, i druga, prema kojoj bi udar protiv Sadama Huseina bio širok, odlučan i veoma intenzivan, a radi slamanja njegove vojne i privredne moći.

Irački pristup je od samog početka „prilagođeno defanzivan“, pre svega usmeren na očuvanje zauzetih pozicija, zbog čega su snažne iračke oklopne snage i brojna pešadija ukopani u Kuvajtu, sa značajnim snagama za podršku u južnom delu Iraka. U drugoj fazi razvoja krize u Zalivu Irak je nagovestio tzv. preventivne udare po susednim zemljama, pokazujući spremnost da uvuče u konflikt što veći broj zemalja iz regiona. U tom smislu, Irak je zapretio razarajućim udarima po važnijim izvorima nafte u zemljama Zaliva, pre svega projektilima srednjeg dometa (Saudijska Arabija), ili raketnim i hemijskim udarom na Izrael radi zadobijanja što šire arapske podrške. Irak je svestan sadašnje slabosti svog položaja i nastoji da brojčano parira u svojoj defanzivnoj poziciji (Sadam Husein je nagovestio slanje novih snaga u Kuvajt, pored već angažovanih skoro pola miliona vojnika).

Procenjuje se da političkog rešenja nema bez značajnijih kompromisa, odnosno bez koncesija i sa jedne i sa druge strane. To bi moglo umanjiti mogućnosti neposrednog sukoba, ali ostavlja otvorenim pitanja regionalne bezbednosti (Amerikanci izjavljuju da su u Zaliv došli da ostanu), kao i stalne iračke vojne pretnje, ukoliko sadašnja vojna moć Sadama Huseina ostane netaknuta. Neke pozicije za eventualne političke nagodbe su već markirane, mada se „principijelno“ ističe da su nagodbe neprihvatljive bez iračkog potpunog povlačenja iz Kuvajta. U tom smislu, SAD i međunarodne snage će izvesti udar samo ukoliko se uvidi da nema drugog načina za očuvanje strateških interesa (SAD i Zapada), odnosno ukoliko uvide da će prolongiranjem više izgubiti nego dobiti na ekonomskom, političkom i strateškom planu. S druge strane, Irak će svim sredstvima nastojati da zadrži postignuto, pa se može očekivati da će, u slučaju procene da je rat neizbežan, ili ići na „prvi udar“ ili na delimično ili potpuno povlačenje iz Kuvajta. Irak je još uvek u fazi „kupovine vremena“ i političkih blefiranja, ali će, s obzirom na sadašnji raspored

snaga, verovatno biti spreman kako za „kompromise“ (političke) tako i za vojna rešenja.

1. Pretpostavke vojne opcije

Od izbijanja zalivske krize, 2. avgusta 1990, u tom regionu je ostvarena najveća vojna koncentracija od drugog svetskog rata gomilanjem ljudstva i ratne tehnike bez presedana. U regionu Persijskog zaliva nalazi se preko milion vojnika, a iračkim jedinicama su suprotstavljene snage iz dvadeset šest zemalja, koje su poslale svoje vojnike u sastav multinacionalnih snaga. Takva vojna koncentracija je stalna mogućnost i pretnja da će te snage biti i upotrebljene.¹⁵ Odmah po naređenju predsednika Buša o upućivanju snaga u Saudijsku Arabiju, Pentagon je pristupio izradi tzv. borbene procedure, nastojeći da u svakom trenutku ima preciznu sliku svih snaga i na jednoj i na drugoj strani. Ogroman američki ratni arsenal (koji se proizvodio od završetka vijetnamskog rata) upućen je u taj region radi suprotstavljanja iračkoj vojnoj mašineriji, već probanoj u osmogodišnjem ratu sa Iranom.

Američka strategija na početku akcije „Pustinjski štit“ zasnivala se na premoći u vazдушnom prostoru i potpunoj kontroli na moru, pre svega, u funkciji osposobljavanja za izvođenje eventualnih defanzivnih blic-udara po neprijatelju, i to van domašaja osnovnih ubojnih sredstava protivnika, čime se vlastiti gubici unapred svode na najmanje. Istovremeno, pristupilo se ubrzanom dopremanju kontingenata kopnenih trupa, što je trebalo da stvori preduslove za ofanzivu sa kopna. Smatra se da je ta prva, tzv. defanzivna faza „Pustinjskog štita“ okončana sredinom novembra, kada je promenjen američki strateški pristup, odnosno kada su stvoreni politički uslovi za eventualno ofanzivno angažovanje protiv Iraka u Kuvajtu, zbog čega je težište preneseno na jačanje kopnenog kontingenta američkih oružanih snaga u Zalivu i, na taj način, na uravnoteženje njihove moći naspram vazduhoplovnih i

¹⁵ Vojni eksperti SAD procenjuju da bi u produženom kopnenom ratu, a to znači u ratu koji se ne bi sveo samo na vojni udar po tipu distancionih dejstava (kao na Libiju – 1986.), gubici oružanih snaga SAD iznosili najmanje 30.000 ljudi. Američki časopis Njuzvik navodi da bi, ukoliko akcija „Pustinjski štit“ potraje godinu dana, ili čak više, Pentagon bio suočen sa problemima obezbeđenja baza i zamene trupa, što bi troškove te akcije podiglo na milijarde dolara. (Videti: „Newsweek“, 3. decembar 1990).

pomorskih snaga koje su već tada bile dostigle najviši nivo, kako kvantitativni, tako i kvalitativni. Američki sekretar za odbranu, Dik Čejni, tada je nagovestio slanje još 200.000 američkih vojnika u region do početka 1991. godine, pored već angažovanih 210.000, tako da će ukupan broj američkih vojnika u Zalivu do isteka ultimativnog roka iznositi više od 400.000 ljudi. On je takođe, ukazao Kongresu da ekonomske sankcije protiv Iraka ne mogu biti delotvorne, čime je, u stvari u prvi plan stavio tzv. vojnu opciju, za razliku od uzdržanog „optimizma“ državnog sekretara Bejkera u pogledu efekata ukupne blokade i kompleksnih ekonomskih mera protiv Iraka.

Irak je u Kuvajtu i na granici prema Saudijskoj Arabiji koncentrisao oko 430.000 vojnika (oko 25 divizija), sa oko 2.500 tenkova i 700 teških artiljerijskih oruđa, dok snage njegovog vazduhoplovstva čini oko 800 aviona. U toku je slanje još oko 150.000 iračkih vojnika i 1.000 tenkova. Najslabija tačka iračke armije je mornarica, sa oko četrdesetak manjih brodova, mada neki izvori navode da je Irak spreman da prospe i zapali naftu u Zalivu da bi „nadoknadio“ taj nedostatak. Irak je, takođe, na granici prema Turskoj (južno krilo NATO) koncentrisao više od 100.000 vojnika, a u blizini Bagdada i u južnom Iraku nalazi se, u „strateškoj rezervi“, preko 100.000 pripadnika elitne Republikanske garde.

Iračkim snagama su suprotstavljene jedinice iz sastava multinacionalnih snaga, koje imaju oko 650.000 vojnika. Njihovu okosnicu čine američki vojnici, sa oko 800 tenkova, 800 borbenih aviona i oko 60 ratnih brodova. U sastavu multinacionalnih snaga nalaze se jedinice Saudijske Arabije (65.000 vojnika, 180 aviona, 550 tenkova, 450 artiljerijskih oruđa i osam ratnih brodova), Bahreina (3.500 vojnika, 12 aviona, 54 tenka, 20 artiljerijskih oruđa), Katara (7.000 vojnika, 13 aviona, 24 tenka, 14 artiljerijskih oruđa), Omana (23.000 vojnika, 63 aviona, 39 tenkova i 138 artiljerijskih oruđa), Ujedinjenih Arapskih Emirata (43.000 vojnika, 61 avion, 131 tenk i 232 artiljerijska oruđa), kao i 7.000 kuvajtskih vojnika u Saudijskoj Arabiji. Tu su i „panarapske snage“ iz Egipta (oko 35.000 vojnika i 300 tenkova, a obećano ih je još 300), Sirije (5.200 vojnika, a obećano je još 15.000 vojnika i 300 tenkova), i Maroka (2.000 vojnika). Sa najnovijim povećanjem, Velika Britanija će imati u Zalivu oko 35.000 voj-

nika oko 300 tenkova, 60 ratnih aviona i 16 ratnih brodova, dok Francuska ima oko 13.500 vojnika, 200 tenkova, 75 ratnih aviona i 15 ratnih brodova. U sastav „islamskih snaga“ za odbranu muslimanskih svetih mesta Pakistan je uputio 5.000, a Bangladeš 2.000 vojnika. Manje jedinice specijalista su poslale Čehoslovačka, Bugarska i Poljska. Turska drži gotovo u stalnoj pripravnosti oko 120.000 vojnika na granici prema Iraku, a Sirija preko 80.000 vojnika. U pomorskim snagama su angažovani brodovi iz Kanade (3), Australije (3), Italije (3), Belgije (3), Holandije (3), Španije (2), Argentine (2), Turske (2), Danske (1), Grčke (1), Portugalije (1) i Nemačke (7) u istočnom Mediteranu. U Zalivu se nalazi i pet sovjetskih ratnih brodova, na čelu sa jednim komandno-štapskim brodom. U sastavu ratnog vazduhoplovstva multinacionalnih snaga angažovani su avioni iz Kanade (18), Holandije (18) i Italije (8). Nedavno je i Salvador odlučio da pošalje jedan bataljon vojnika u sastav međunarodnih snaga u Zalivu i tako, makar simbolično, stavio do znanja na čijoj je strani u tom sukobu.

Amerikanci su od samog početka upućivanja svojih trupa nastojali da postignu brojčanu premoć u odnosu na Iračane, pa su u taj region poslata četiri nosača aviona – „Independens“, „Kenedi“, „Ajzenhauer“ i „Saratoga“ (od kojih je prvi uplovio u Zaliv nedavno). U blizini Zaliva se nalazi francuski nosač aviona „Klemanso“, a u Zalivu su i američki komandni brod „Lasal“ i bojni brodovi „Misuri“ i „Viskonsin“, koji je nedavno remontovan i opremljen modernim naoružanjem i oklopom, kao i dva broda-bolnice.

Iračke vazduhoplovne snage se oslanjaju na oko 100 francuskih aviona tipa „Miraž“, 30 britanskih lovaca tipa „Hanter“ i više tipova sovjetskih aviona, na primer, SU-25 i MIG-23, među kojima je i „MIG-29“. Avioni tipa „Miraž“ opremljeni su francuskim projektilima tipa „Egzoset“ i drugim projektilima tipa vazduh–zemlja i vazduh–voda, pogodnim za napade na brodove i druge velike mete.

Nadmoćnost vazduhoplovnih snaga iračkih protivnika je postavljena na sistemu za rano upozoravanje i kontrolu iz vazdušnog prostora iz aviona tipa „AWACS E-3“. Obaveštajne podatke Amerikanci dobijaju preko sedam satelita, koji stalno „snimaju“ iračku armiju. Amerikanci koriste avione tipa F-16, kao i najnovije modele aviona tipa F-15 „IGL“,

koji su opremljeni za noćne napade na kopnene ciljeve, a u sastavu tih snaga nalaze se i britanski avioni tipa „Herijer“, sa vertikalnim poletanjem, kao i francuski avioni tipa „Jaguar“. Avioni tipa FA-18 „Hornet“ i avioni tipa F-14 „Tomket“ poseduju kontejnere za oružje i projektele vazduh-vazduh i vazduh-zemlja, uz mogućnost poletanja sa nosača aviona. Američki lovci su opremljeni projektilima vazduh-vazduh tipa „Sperou“ i „Sajdvinder“, kao i projektilima tipa „Feniks“, čiji je domet oko 200 kilometara. Irak poseduje više tipova projektila vazduh-vazduh sovjetske proizvodnje i francuske projektele R-530 „Super“ i R-550 „Mažik“, čiji je domet relativno kratak. Američki avioni tipa F-111 i tipa A-6 najefikasniji su avioni za napade na tzv. dubinske ciljeve, a američki avioni tipa F-4 naoružani su protivvazdušnim projektilima tipa „Strajk“ i „Harm“. Velika prednost Amerikanaca su moćni elektronski uređaji za ometanje, na primer avion EF-111-A, a jedan od prvih zadataka njihovih snaga u sukobu jeste presecanje i ometanje protivničkih komunikacija. Američki teški bombarderi B-52 i „nevidljivi“ bombarderi tipa FA-117S „Stelt“ stacionirani su u blizini Iraka.

Najveća prednost iračke armije je u kopnenim snagama i, pre svega, u oklopnim jedinicama, koje su sada ukopane u blizini grada Kuvajta i teško su osvojiva tvrđava za sadašnji nivo američkih snaga. Procenjuje se da iračka armija ima ukupno više od milion ljudi i oko 5.500 tenkova. Njenu udarnu snagu čine jedinice Republikanske garde, sa preko 250.000 ljudi, čiji su pripadnici i osvojili Kuvajt. Smatra se da Iračani imaju više od 500 tenkova M-72 sovjetskog porekla, a nepoznat je tačan broj britanskih tenkova tipa „Čiftejn“. Neki od iračkih tenkova su relativno zastareli, kao više od 1.000 sovjetske proizvodnje tipa T-62.

Najbolji američki tenk M-1 „Abrams“ ima masu veću od 50 tona, a po brzini i kvalitetu oklopa, preciznosti i dometu praktično nema premca. Međutim, još se nije pokazao u borbenim akcijama, pogotovu ne u pustinji. Najznačajnije američko protivtenkovsko oruđe je navođeni projektil tipa „TOW“, dok Irak poseduje više protivtenkovskih projektila sovjetske proizvodnje, kao i zapadnoevropske projektele tipa „HOT“ i „Majnlajn“. Većina američkih helikoptera, tipa „Kobra“ i „Apači“ ima protivtenkovske projektele sa laser-

skim navođenjem tipa „Helfajer“ ili „Koperhed“, kao i projektila tipa „TOW“, dok Iračani imaju više stotina helikoptera, uglavnom francuske proizvodnje.

Veliku zabrinutost među zapadnim vojnim stručnjacima izazivaju iračka hemijska sredstva i projektili srednjeg dometa zemlja-zemlja.¹⁶ Obe te vrste oružja Irak je uspešno testirao u ratu sa Iranom. Iračke rakete zemlja-zemlja su sovjetskog porekla, tipa „Scud“ (iste kao FAU-1 i FAU-2 koje su Nemci koristili u drugom svetskom ratu). Smatra se da Irak ima oko 200 raketnih lansera, od kojih se oko 70 može koristiti za rakete tipa „Scud“ u modifikovanoj ili standardnoj verziji (dometi od 200 do 800 kilometara). Za američke kopnene jedinice veliku opasnost čine irački teški topovi, od kojih oko 100 južnoafričkih haubica G-5, koje se smatraju najboljim takvim oružjem u svetu, i više stotina haubica austrijske proizvodnje. Američke trupe u svom sastavu imaju „Krstareće rakete“ tipa „Tomahavk“ velike razorne moći, dometa i preciznosti, kao i veliko artiljerijsko oruđe tipa M-198, čiji je domet 15-30 kilometara. Američka armija raspolaže i moćnim protivartiljerijskim raketnim sistemom, koji se nalazi na oklopnom transporteru tipa „Bredli“ (koji čine 12 raketa), kao i specijalni radar („Fajerfajnder“) kojim se može pratiti putanja dolazećih bojevih glava i utvrditi tačna pozicija topa.

Od protivvazdušnih oruđa u sastavu američkih snaga nalaze se projektili tipa „Stinger“ i „Čeperel“, i rakete „Hok“. Amerikanci su opremljeni i najmodernijim protivvazdušnim i protivraketnim projektilima tipa „Patriot“ (ispaljuje se sa kamiona), ali koji nikada ranije nisu bili testirani u borbenim uslovima (neki od tih projektila isporučeni su i Izraelu). I Iračani su dobro opremljeni za suprotstavljanje napadima iz vazdušnog prostora i, između ostalog, imaju 60 lansera tipa „Roland“, proizvedenih u Nemačkoj i Francuskoj, čiji je domet oko 15 kilometara. Smatra se, takođe, da SAD imaju znatne logističke prednosti u odnosu na Irak, što strateški jača američku vojnu poziciju.¹⁷

¹⁶ U poslednje vreme sve se više govori o iračkom nuklearnom naoružanju. Irački program nuklearnog naoružanja bio je prekinut izraelskim bombardovanjem iračkog nuklearnog reaktora Ocirak (u Bagdadu) 1981. godine. Prema procenama eksperata, Iračani imaju oko 300 tona obogaćenog uranijuma, ali nemaju tehnologiju gasnih centrifuga. Čini se da Irak nastoji da napravi svoju implozijsku atomsku bombu na istim osnovama na kojima su to uradili Kinezi šezdesetih godina. Ipak, smatra se da Iračanima za neki opipljivi rezultat u toj oblasti treba najmanje pet godina.

¹⁷ Ako se izuzmu prednosti rata na svojoj teritoriji i, u vezi s tim, prednosti strategije i

Polazeći od neposredne operativne situacije, američki vojni stručnjaci su procenili da je rat protiv Iraka moguće dobiti, za razliku od Vijetnama, gde nije bilo takve mogućnosti. Ali, američki stratezi ističu da će porazom Iraka biti otklonjena neposredna pretnja regionalnoj stabilnosti, ali ne i razlozi dugoročne nestabilnosti u regionu (na primer, kroz zamenu agresivnog Iraka agresivnim Iranom i Sirijom, otežavanjem položaja „umerenih“ arapskih režima i sl.). S druge strane, pošto je u pitanju američka strateška pozicija, bivši šef američkog generalštaba, general Džons, navodi da „ne bi trebalo dozvoliti da postojeća vojna koncentracija američkih snaga u regionu gurne SAD u rat, bez mogućnosti političkog izbora“.

Američki vojni stručnjaci procenjuju da iskustvo koje su Iračani stekli u ratu protiv Irana nije dovoljno za suprotstavljanje Amerikancima u eventualnom sukobu. Irak se nikada nije našao pod masovnom upotrebom vazduhoplovnih snaga i oklopnih jedinica, dok na političkom i ekonomsko-finansijskom planu nikada nije bio izolovan od ostatka arapskog sveta. Arapska podrška u snabdevanju oružjem i municijom bila je korišćena za postavljanje statičkih odbrambenih linija (na osnovu prednosti koje su Iračani stekli iznenadnim napadom na Iran), koje su mogle da izdrže loše pripremljene iranske napade. S druge strane, Irak je izgubio prednosti faktora iznenađenja, dok je na američkoj strani vojna koncentracija izvedena pre ratnih dejstava, za razliku od vijetnamskog slučaja. Dakle, Amerikanci su sada u prilici da iskoriste prednost supersile, da primene strategiju „udarca velikim čekićem“, kako to nazivaju američki stratezi, pa se očekuje da je osnovno američko strateško opredeljenje da se u slučaju vojnog sukoba brzo okonča rat s Irakom.

doktrine narodnog rata, za šta se Iračani izgleda pripremaju i za šta su obezbedili nužne predušlove, u ostalim elementima vojne moći multinacionalne snage su u ozbiljnoj prednosti. Tako, na primer, smatra se da bi u slučaju produženih dejstava i u ratu iscrpljivanja Amerikanci imali manje logističkih problema nego Iračani. Istina je da se avio-udarima ne mogu potpuno prekinuti iračke linije snabdevanja, ali bi njihovi logistički problemi bili multiplikovani upravo zbog pustinjske konfiguracije terena. Doduše, Amerikanci bi imali problema zbog dužine logističkih linija, kao i zbog složenosti održavanja sredstava naoružanja i vojne opreme visoke tehnologije u pustinjskim uslovima upotrebe, a pre svih tenkova „Abrams“ i helikoptera „Apači“. Na drugoj strani, Iračani bi bili odsečeni od inostranih izvora snabdevanja sredstava naoružanja, vojne opreme i rezervnim delovima. Uz to, Amerikanci imaju i mnoštvo „opipljivih“ prednosti na polju komunikacija, obaveštajnog delovanja i opreme za noćna dejstva. Poznato je, na primer, da su američki avioni snabdeveni uređajima FLIR, sa infra-crvenim zracima.

Razrađujući strateški pristup napada na Irak, ili eventualni odgovor na irački iznenadni napad, američki stratezi su postavili tri koncepcije, koje odražavaju promene u američkom pristupu u navedenim fazama vojnog angažovanja SAD u Zalivu.

Prva koncepcija je razrada masovnog vazdušnog udara (čiji je tvorac bivši komandant vazduhoplovstva general Dugan) na Irak, sa očekivanih sedam procenata gubitaka u prvoj nedelji rata, što bi se kasnije smanjilo na ispod pet odsto. Iračke oružane snage su odgovorile na tu mogućnost pojačavanjem i ukopavanjem oklopnih jedinica i pešadije u Kuvajtu i na strateškim pozicijama u Iraku. U toj pretpostavljenoj varijanti, prema nekim procenama vojna dejstva bi trajala od 10 do 25 dana.

Sredinom oktobra, američkim vojnim stratezima je postalo jasno da se Irak ne može poraziti samo na taj način, što bi predstavljalo brzu i laku pobedu, sličnu američkom bombardovanju Libije aprila 1986. godine. Zbog toga je razrađena *druga koncepcija*, usmerena na proterivanje iračkih snaga iz Kuvajta sa minimalnim gubicima, prema kojoj je trebalo izvesti bočni udar na Irak, odnosno zaobilazni napad kojim bi se odsekle iračke snage u Kuvajtu. Osnovna ideja je bila da se brzim prodorom kroz južni Irak dopre do zapadnog Kuvajta. Pošto je teren nepovoljan za brzo napredovanje tenkova, razmatrana je i mogućnost desantiranja snaga vazdušnim putem, dok su komandanti marinaca predlagali pomorski desant, kako bi se presekla veza sa Basrom. Iračka oružana komanda je, stoga, povećala dubinu rasporeda svojih oklopnih jedinica i razmestila oko 100.000 pripadnika elitne Republikanske garde na tom terenu, što bi američke snage prisililo da uđu dublje u teritoriju Iraka bez teškog naoružanja i s nedovoljno obezbeđenom logističkom podrškom. To bi omogućilo iračkim snagama da ih brojčano nadjačaju i eventualno pobeđe ili da im nanesu velike gubitke, što bi moglo da kompromituje celu operaciju „spajanja“ snaga.

Prema *trećoj koncepciji*, koja je prezentirana sredinom novembra, kada su praktično bile pripremljene političke, vojne i ekonomske pretpostavke ofanzivnog udara na iračke snage u Kuvajtu i slamanje vojne moći Sadama Huseina, SAD moraju izvesti frontalni napad, računajući sa gubicima do 15 odsto. Zbog toga je američki predsednik Buš i doneo odluku

o angažovanju dodatnih 200.000 vojnika, sa planom frontalnog udara uz snažnu podršku vazduhoplovstva i pomorskih snaga (na posredan način). Masovno početno bombardovanje u ovom „Elektronskom“ ili „Video“ ratu bi obuhvatilo i uništavanje iračkih raketnih i hemijskih postrojenja, kao i presecanje linija komunikacija iračke armije. Kasnije angažovanje vazduhoplovstva bilo bi usmereno na uništavanje iračkih vazduhoplovnih potencijala i sadejstvo sa kopnenim snagama. Komanda američkog vazduhoplovstva smatra da bi polovina iračkih snaga mogla biti uništena za nedelju dana, uz sravnjivanje sa zemljom i štaba Sadama Huseina u Bagdadu. Bez obzira na nastojanje da se poštede civilni i industrijski objekti, Bela kuća je posredno stavila do znanja da će se rat, ako započne, voditi do kraja. U pretpostavkama američkih akcija nakon 15. januara pominju se vazdušni napadi na selektirane ciljeve u Iraku, zatim vazdušni napad u dve faze na Kuvajt i južni Irak, uz postizanje vazdušne nadmoći, „tepih bombardovanja“ i slično, nakon čega bi usledio napad kopnenim pravcima. Iračka vrhovna komanda je odgovorila angažovanjem još 150.000 vojnika, nagoveštavajući dalja jačanja jedinica. Preko pola miliona iračkih vojnika i 3.600 tenkova u tom regionu nisu mobilni, ali su zato dobro ukopani. Smatra se da će, na primer, rovovi sa zapaljenim benzinom onemogućiti brzo napredovanje američke pešadije, kao i baražna artiljerijska vatra, koja će otežati napredovanje oklopnih jedinica.

2. Pretpostavke diplomatske opcije

Pored rezolucija Ujedinjenih nacija o rešavanju krize i pojedinih njenih aspekata u Zalivu, bilo je više ideja, inicijativa i planova za miroljubivo rešavanje „Zalivskog čvora“ političkim sredstvima. Uz činjenicu da su ti planovi uglavnom poticali od faktora koji su imali više „razumevanja“ za politiku Sadama Huseina, ostaje i činjenica da nijedna od dosadašnjih inicijativa ne sadrži elemente opšteprihvatljivog plana.

U okviru toga, trebalo bi pomenuti inicijativu jordanskog kralja Huseina, krajem avgusta 1990, tzv. magrebsku inicijativu, poteklu sa ministarskog sastanka arapskih zemalja Magreba i potvrđenu na trojnom sastanku Maroka, Alžira i Jordana u Rabatu, inicijativu francuskog predsednika Mite-

rana (na osnovu njegovog izlaganja na Generalnoj skupštini OUN), inicijativu šest azijskih islamskih zemalja (što je prvo angažovanje na islamskoj osnovi za rešavanje krize), inicijativu Palestinske oslobodilačke organizacije, prvobitnu alžirsku inicijativu u odnosu na Irak, kao i plan tuniskog predsednika Ben Alija, zatim plan Jemena za rešenje krize u Zalivu, te, posebno, sovjetske ideje izložene prilikom nedavne posete sovjetskih diplomatskih emisara regionu. Decembarska inicijativa alžirskog predsednika Šadlija Bendžedida usmerena je, izgleda, na ispitivanje mogućnosti „trojnog sastanka“ Saudijske Arabije, Kuvajta i Iraka, kada se još uvek procenjivalo da postoje mogućnosti za kompromisno rešenje (u arapskom ili regionalnom okviru). Šire posmatrano, u takva razmišljanja i planove mogle bi biti uključene izraelske ideje o rešavanju bliskoistočnog i palestinskog problema, kao i plan koji je izložio američki predsednik Buš početkom oktobra u Ujedinjenim nacijama o sveobuhvatnom rešavanju regionalne situacije i postavljanju novih osnova sistema bezbednosti na Bliskom i Srednjem istoku.

Svi ti predlozi i razmišljanja nisu naišli na konkretnu spremnost Iraka da učini prvi korak, prvenstveno u smislu pristanka na povlačenje iz Kuvajta. Najsveobuhvatnije su bile postavljene Miteranove inicijative i inicijativa magrebskih zemalja, bez obzira na to što su se i one morale ponovo razmotriti u odnosu na poslednju rezoluciju UN o mogućnosti primene sile i predloga za direktne američko-iračke kontakte. Karakteristično je da se u svim inicijativama kao zajednička polazna osnova uzima iračko povlačenje iz Kuvajta i obnova suvereniteta i legitimiteta kuvajtske vlasti (uz varijaciju sa ili bez dinastije Sabah). Nijedna inicijativa, takođe, ne dovodi u pitanje poštovanje i primenu relevantnih rezolucija Saveta bezbednosti. Kao elemenat zajedničkog prilaza u svim inicijativama, uz razlike u akcentima, ocrta se i potreba za određenim balansom između, s jedne strane, zadovoljavanja dugoročnih strateških interesa Zapada za stabilnu vojno-političku situaciju u regionu radi nesmetanog protoka nafte i, s druge strane, situacije u arapskom svetu kroz obezbeđivanje „časnog izlaza“ za Irak uslovnim i odloženim prihvatanjem ideja navedenih u govoru predsednika Sadama Huseina, 12. avgusta, o povezivanju rešavanja zalivske i bliskoistočne krize.

Zbog strateških implikacija krize u Zalivu po stabilnost i bezbednost mira u svetu, u svim postojećim inicijativama se postepeno probija ideja o neophodnosti izgradnje odgovarajućih mehanizama regionalne bezbednosti, što bi onemogućilo primenjivanje politike sile i svršenog čina, kao i ponavljanje agresije u širem regionu Bliskog istoka. U inicijative su uključeni elementi o povlačenju stranih vojnih snaga, bilateralnom rešavanju spornih pitanja između Iraka i Kuvajta, pitanja razoružanja, odnosno pretvaranja regiona Zaliva i Bliskog istoka u zonu bez nuklearnog, hemijskog i biološkog oružja za masovno uništavanje. U vezi s tim pažnju zavređuje i ideja italijanskog ministra inostranih poslova Đanija de Mikelisa o izradi principa sličnih mehanizmu delovanja KEBS-a, koji bi se primenjivali na region Mediterana i Bliskog istoka.

Ipak, prema svim procenama, osim Velike Britanije, među američkim partnerima preovladavao je stav da još uvek nisu iscrpljeni svi mehanizmi pritiska na Irak i da treba uložiti dodatne napore u ubeđivanje Sadama Huseina da prihvati političko rešenje¹⁸ na osnovu potpune primene svih rezolucija Saveta bezbednosti OUN. Ohrabrujuće za američku administraciju je to što su saveznici odlučni u opredeljenju da se ne dozvoli parcijalan prilaz rešavanju krize oko Kuvajta (sovjetski ambasador u OUN Voroncov je istakao da se u „Savetu bezbednosti još uvek ne igraju komedije“), niti direktno povezivanje iračke agresije sa pitanjima drugih okupacija u regionu, što je potvrdio italijanski premijer Andreotti, na primer, na samitu EZ u Rimu sredinom decembra.

Međunarodnoj zajednici, pre svega arapskim zemljama koje su u antiiračkoj koaliciji, uključujući i Saudijsku Arabiju, sve su bliža saznanja da osnovni cilj SAD nije odbrana suvereniteta zalivskih zemalja, već zaštita američkih strateških interesa (nafte). To nije daleko ni od interesa tih arapskih zemalja, ali je pitanje procene koliko bi im doneo rat SAD

¹⁸ Na Zapadu su pojedine mirovne grupacije i organizacije angažovane na „ubeđivanju“ javnog mnjenja i političkih krugova u potrebu traženja političkog rešenja, što poprima sve značajnije i organizovane razmere.

Nedavno je i rimski papa, u svojoj poslanici, šire govorio o „besmislenosti rata“ i potrebi strpljivog dijaloga u prevazilaženju krize, dok su katolički biskupi u V. Britaniji 2. decembra 1990. (tri dana nakon usvajanja tzv. ratne rezolucije OUN) držali propovedi sa motom „dajte šansu miru“. Ipak, poslednja anketa javnog mnjenja u V. Britaniji pokazuje da 74 odsto ispitanih podržava upotrebu vojne sile protiv Iraka.

protiv Iraka ukoliko bude vođen sa njihovih teritorija. Svi se slažu da bi sukob odneo velike žrtve i izazvao velika materijalna razaranja, a posebno je pitanje recesije svetske privrede, koju treba očekivati zbog krajnje destabilizacije tržišta nafte. Stoga je neskrivena poruka Zapada Sadamu Huseinu da je u njegovim rukama rešenje, odnosno da bi se povlačenjem Iraka iz Kuvajta sprečio ratni sukob. Bez obzira na osudu gotovo čitave međunarodne zajednice, Sadam Husein još uvek izgleda nije potpuno „prokockao“ priliku za „diferencirani kompromis“, što bi mnoge verovatno podsetilo, u neku ruku, na rešavanje Suecke krize iz 1956. godine. Pitanje je da li bi tada Sadam Husein imao mogućnost da postane „novi arapski Naser“, što se vidi i po popularnosti koju uživa u mnogim arapskim zemljama. Iz perspektive preko Atlantika, takva varijanta biće teško prihvatljiva, jer je za „imidž“ američkog predsednika Buša i američke nacionalne interese sigurno najpovoljnija pobeda bez ispaljenog metka, ali će se, kako sada stvari stoje, koristiti i municija ako bude zatrebalo.

Većina posmatrača ocenjuje da, uprkos izrečenim pretnjama, dvosmisleni signali i neizrečene poruke pokazuju da se iza „diplomatskog dima“ pokušava traženje nekog „nezgrapnog kompromisa“, što još uvek, sudeći prema razvoju događaja, ne udaljava vojnu opciju. Iako su izgledi za neko miroljubivo rešenje krajnje neizvesni, „ipak se nešto kreće“ (bar do roka OUN 15. januara). Obrazlažući svoju neutvrđenu posetu Bagdadu, američki državni sekretar Bejker je u govoru pred Kongresom istakao da će Iračanima biti preneto da se moraju povući iz Kuvajta ili suočiti sa razaranjem Iraka. Američka administracija insistira da vojna pretnja mora da bude stalno nad Sadamovom glavom i da bi svako pokazivanje mogućnosti za kompromis bilo protumačeno s njegove strane kao slabost Amerikanaca. S druge strane, SAD bi, za uzvrat, bile spremne da obećaju Iraku da neće biti napada i da će se ukinuti sankcije, dok bi rešavanje nekih pitanja regionalne bezbednosti bilo ostavljeno za kasnije, kao i mirovna konferencija o Bliskom istoku. Sadam Husein je parirao puštanjem talaca, što mu u ovom trenutku donosi više koristi nego njihovo zadržavanje, ali ostaje pitanje koliko on može i da li će ići na neke dalje kompromise.

Održavajući decenijama dobre odnose sa konzervativnim arapskim režimima i, istovremeno, podržavajući Izrael, SAD će nakon ove krize morati da promene svoju stratešku optiku u tom regionu, što je bilo vidljivo i iz predloga rezolucije Saveta bezbednosti OUN (podnele nesvrstane zemlje) o Palestini i osude izraelskih mera deportacije Palestinaca. Zbog sopstvene pozicije, SAD ne mogu dozvoliti (makar javno) da se stvori utisak da se agresor nagrađuje za povlačenje. U razgovoru sa „Tajmom“, jedan američki funkcioner je rekao, na primer, da „ako Amerikanci počnu da ubijaju Arape, SAD se mogu oprostiti sa regionalnom bezbednošću u narednih 20–30 godina“, a ako se to „miroljubivo reši, onda će ta ideja izboriti svoju dugoročnu šansu“. Dva glavna Bušova savetnika, državni sekretar Bejker i savetnik za nacionalnu bezbednost Skoukroft, govorili su na američkoj televiziji (9. decembra 1990) o dugoročnim perspektivama uspostavljanja mira u regionu Zaliva. Izjavili su da iračko povlačenje iz Kuvajta neće potpuno rešiti krizu, već da agresivna pretnja iračkog predsednika Sadama Huseina mora biti otklonjena, kao i to da će, ako se Irak čak i povuče iz Kuvajta, međunarodne snage ostati još neko vreme u regionu kako bi sprečile Irak da zastrašuje zemlje u regionu.

Ipak, već se nazire nekoliko mogućnosti za miroljubivo rešenje nakon eventualnog iračkog povlačenja iz Kuvajta, koje bi mogle biti u pozadini američkog predloga o direktnim pregovorima sa Irakom. Prvo, ukazuje se mogućnost da Irak sa Saudijskom Arabijom i Kuvajtom pregovorima reši teritorijalne probleme, ili direktno sa Kuvajtom, preko Međunarodnog suda pravde u Hagu. Drugo, da Irak uzme pod dugoročni zakup deo kuvajtske teritorije (ostrva Varba i Bubijan i neka naftonosna polja), čime bi dobio širi izlaz na Zaliv, što bi se kasnije i ugovorom preciziralo, kao i da mu se otpiše 20 milijardi dolara duga. I, treće, što može biti komplementarno sa prve dve tačke, da se u doglednoj budućnosti reše sva sporna pitanja na Bliskom istoku kroz sistem regionalne bezbednosti, bez obzira na sadašnje insistiranje Zapada na tome da nema nikakve veze između bliskoistočnih problema, pre svega palestinskog pitanja i iračke okupacije Kuvajta. Ukoliko se usvoji „meka“ opcija, Irak neće biti potpuno razoružan, već bi SAD zadržale oko 20.000 vojnika u oslobo-

denom Kuvajtu radi „sprečavanja“ ponavljanja iračke agresije. Da sve nije baš tako jasno pokazuje i izjava američkog državnog sekretara za odbranu Dika Čejnija da odluka Iraka da oslobodi sve strane taoce ne treba da stvori nade za miroljubivo rešenje krize u Zalivu, jer nema nikakvih indicija da je spreman da se povinuje rezolucijama OUN koje zahtevaju povlačenje iračkih snaga iz Kuvajta.

*

U govoru pred Ujedinjenim nacijama, početkom oktobra, američki predsednik Buš je pomenuo i mogućnosti koje bi u regionu mogle nastati nakon iračkog bezuslovnog povlačenja iz Kuvajta. Prvo, da Irak i Kuvajt trajno reše svoje nesuglasice; drugo, da države Zaliva same uspostave sistem regionalne bezbednosti (u kojem bi, prema američkom državnom sekretaru, i američke vojne snage imale svoje mesto), i treće, da se zatraži od svih država i naroda tog regiona trajno rešavanje sukoba koji razdvaja Arabe od Izraela. Osuđivanje Izraela zbog događaja u Jerusalimu i libanski događaji, u kojima sve frakcije nakon slamanja generala Auna „spuštaju loptu“, nagoveštavaju da se već postavljaju neki uslovi i rokovi za preuređivanje postojeće regionalne „arhitekture“.¹⁹ Ipak, američki nedeljnik „Njuzvik“ ističe da se „predsednik Dordž Buš suočava, ukratko, sa značajnim preprekama bez obzira na varijantu koju će usvojiti – oprezni saveznici, sumnje kod kuće i vešti pokušaji razbijanja koalicije koju je stvorio. Džordž Buš je možda u pravu kada upozorava Sadama Huseina da ističe vreme, ali pada u zamku svoje tvrde retorike – to znači da sat otkucava i za njega“.²⁰

Nedavno je jedna od glavnih tema svetskih diplomatskih kontakata bila tzv. kebsizacija regiona Bliskog i Srednjeg istoka. To bi, praktično, moglo da znači da se stavovi neposrednih aktera tih regionalnih zbivanja „približavaju“. Na primer, rezolucija Saveta bezbednosti o Izraelu i sadašnji rasplet u Libanu mogu se posmatrati i u okviru „mirovnog predloga“ Sadama Huseina o istovremenom rešavanju pitanja svih okupacija u regionu, čije je obnavljanje nedavno odlučno odbacio američki potpredsednik Den Kvejl. Takođe, Bušovo izlaganje o „mogućnostima u regionu“ nakon iračkog povlače-

¹⁹ J. Vlajković: *Zalivska kriza – zapleti i raspleti*, „Večernje novosti“, 31. oktobar 1990.

²⁰ „Newsweek“, 10. decembra 1990.

nja iz Kuvajta moglo bi se lako povezati sa sovjetskim (i kasnije francuskim) predlogom o mirovnoj konferenciji o Bliskom istoku. Sjedinjene Američke Države će sigurno pokušati maksimalno da zaštite svoje interese, ali će voditi računa i o sveobuhvatnom i dugoročnom rešavanju regionalne bezbednosti, čime će biti obezbeđeni i interesi njihovih saveznika. Iako admiral Krou, bivši načelnik američkog generalštaba, ističe da je „dugoročna stabilnost na Bliskom istoku primarni američki nacionalni interes“, ne treba uopšte sumnjati da rešenjima neće biti svi zadovoljni, što će proces „kebsizacije“ Bliskog i Srednjeg istoka učiniti posebno složenim i osetljivim (o čemu već postoje nagoveštaji u različitim izjavama izraelskih, američkih, sovjetskih i drugih predstavnika). Bez obzira na postojeće varijante tog procesa, čini se da je u postupnom preuređivanju sveta sa konsenzusom supersila i američkim „mandatom“, nakon Evrope, na red došao Bliski i Srednji istok. To što svi akteri tog procesa pokušavaju da podignu sopstveni rejting moglo se i očekivati,²¹⁾ a irački predsednik Sadam Husein verovatno je znao pre nego što je započeo akciju protiv Kuvajta da njome, praktično, koliko mnogo može da izgubi, toliko mnogo može i da dobije. Isto tako, američki predsednik je znao da mu od ishoda te krize direktno zavise predsednički izbori 1992. godine. Ne treba se, stoga, zavaravati da svi dobici, ako ih i bude na bilo čijoj strani, neće morati na kraju „pošteno“ i da se plate.

S U M M A R Y

CRISIS IN THE PERSIAN GULF – POSSIBLE SOLUTION AND CONSEQUENCES

In his elaborate consideration of circumstances and causes that resulted in the present crisis in the Gulf region, as the first regional and global challenge to the emerging post-cold-war order, the author starts from the surmise that by adoption of the Resolution 678 (the so called „war resolution“) of the UN Security Council, and by the proposition on the part of the USA on the establishment of direct contact between Washington and Baghdad, both options (military and political) of a possible solution of the complex Middle-Eastern problem have been worked out up to their ultimate consequences.

Widely connecting in this context the historical circumstances in which the crisis emerged with the changes that are taking place in the world today and

²¹ Irak je, na primer, na ovogodišnjoj generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija postavio zahtev za upisivanje tačke pod naslovom „Vojna koncentracija SAD u regionu Zaliva, pretnje arapskom međunarodnom miru i bezbednosti“, što nije usvojeno.

with its possible consequences, also with the significance of this crisis for building up the structure of a new political and economic world order, the author has divided his study to three parts. In the first part is presented the political and economic framework of the genesis of the crisis in the Gulf, and are given chronological and factual determinants of its development, with an express purpose of a better understanding of the complexity of the present situation in the region. The second part contains an analysis of interests and activities of the involved parties, from the two most significant ones – Iraq and the USA – and through the Arab and other countries in the region to the European Community and the USSR, and other members of the UN Security Council. In the third part are presented characteristics of possible courses of solving the Gulf crisis, with detailed exposition of surmises contained in both the diplomatic and military options of the solution.

With all reserves concerning the uncertainties that can be expected until the January 15th, 1991, i.e. until the deadline set by the UN Security Council for the complete and unconditioned withdrawal of Iraq from Kuwait, as the key for the solution of the crisis (and particularly after that date), the author advocates the thesis that by the solution of the crisis, whichever of the options might be applied, a wide basis for creation of a new system of regional security in the Near and Middle East will be laid out, as the next step in building up of a „brave new world“, by which also the strategic picture and approaches on the international scene are being changed. The author concludes that in this process each of the involved factors will have to pay a certain price.

R É S U M É

LA CRISE DANS LE GOLF PERSIQUE – DEVELOPPEMENT POSSIBLE ET CONSEQUENCES

Dans une analyse détaillée des surconstances et des motifs qui ont mené jusqu'à la crise dans la region de Golfe, comme la première provocation régionale et globale de la période post guerre froide à l'ordre en création, auteur prends comme point de départ la soit disante „résolution de guerre“ n° 678 du Conseil de Sécurité des ONU, ainsi que la proposition des USA de prise de dialogue direct entre Washington et Baghdad, et continue jusqu'aux conséquences extrêmes de deux options (militaire et politique) de résolution possible de ce problème complexe de Moyen-Orient.

Dans ce contexte, faisant connection des conditions historiques de la crise, des changements dans le monde contemporaine et ses conséquences possibles, ainsi que la signification de la crise pour la construction de la „structure“ de nouvel ordre économique et politique dans le monde, auteur divise étude en trois parties. La première, dans laquelle il développe le cadre politique et économique de la gènèse de la crise dans le Golf et donne des données chronologiques et déterminantes factographiques de son développement, en particulier à cause de compréhension de complexité de l'état actuel. Le deuxième, comprends une analyse des facteurs introduits, ses intérêts et influences, de deux des plus important – Iraq et USA – passant par les pays arabes et régionaux, jusqu'à la Communauté Européenne et URSS, les membres du Conseil de Sécurité de l'ONU etc. La troisième partie est consacrée aux directions possibles de la résolution de la crise, avec explication détaillée

des suppositions, ainsi que des options tant militaires, que diplomatiques. Avec toutes les incertitudes à prévoir jusqu'à la date du 15 Janvier 1991. (en particulier après ce délais), la date posée par le Conseil de Sécurité de l'ONU comme la limite extrême pour le repli complet et inconditionnel iraquien du Qouvaït, ce qui est la clé de la résolution de cette crise, dans l'étude on développe la thèse que, sans tenir compte de l'option choisie, on pose une base plus large pour la création d'un nouveau système de sécurité régionale au Proche et Moyen Orient comme le pas suivant vers l'établissement d'un „monde nouveau courageu“, ce qui changera les approches stratégiques sur la scène internationale. Et, pendant ce processus on vera, comme l'auteur fait conclusion, tous les facteurs introduits devoir payer un prix déterminé.

Р Е З Ю М Е

КРИЗИС В ПЕРСИДСКОМ ЗАЛИВЕ – ВОЗМОЖНАЯ РАЗВЯЗКА И ПОСЛЕДСТВИЯ

В подробном рассмотрении обстоятельств и причин, которые привели к нынешнему кризису в регионе Залива, как первом региональном и глобальном вызове порядку, создаваемому после окончания периода холодной войны, автор исходит из предпосылки, что принятием так называемой „военной резолюции“ № 678 Советом безопасности ООН, а также предложением США о восстановлении прямых контактов между Вашингтоном и Багдадом, четко выделены оба варианта (военный и политический) возможного решения сложной средневосточной проблемы.

Связывая в таком контексте исторические условия становления кризиса, изменения в нынешнем мире и возможные последствия, а также значение настоящего кризиса для строительства структуры нового политического и экономического порядка в мире, автор разделил свой научный труд в три части. Первая, в которой излагаются политические и экономические рамки происхождения кризиса в Заливе и даются хронологические и фактографические определители его развития, в частности с целью понимания сложности теперешнего состояния. Вторая, в которой анализируются позиции заинтересованных факторов, их интересы и деятельность, начиная с двух наиболее значительных – Ирака и США – через арабские и региональные страны, вплоть до Европейского содружества и СССР и других постоянных членов Совета безопасности ООН и др. В третьей части указывается на возможные направления решения этого кризиса, причем подробно обосновываются предпосылки, как военного, так и дипломатического варианта.

Несмотря на все опасения в связи с неожиданностями, которые могут возникнуть до 15 января 1991 года (особенно после этого срока), даты, назначенной Советом безопасности ООН для полного и безоговорочного отхода Ирака из Кувейта, как ключа для решения этого кризиса, в труде отстаивается тезис, что его решением, несмотря на вариант, устанавливаются более широкие основы для создания новой системы региональной безопасности на Ближнем и Среднем востоке, как очередного шага в создании „бравого нового мира“, чем меняются стратегические подходы к международной сцене. А в этом процессе, как атором делается вывод, все заинтересованные факторы должны платить определенной ценой.

Savremene vojne doktrine – sukob niskog intenziteta

General-major u penziji *MARIJAN KRANJC*

U članku se osim tipološke analize, kao centralnog problema, ukratko razmatraju i neka značajna doktrinarna opredeljenja sukoba niskog intenziteta. Na primerima savremenih sukoba u svetu, analiziraju se najnovija opredeljenja SAD, SSSR i nekih drugih zemalja, u vezi s tom, verovatno, vojnom strategijom budućnosti. Autor smatra da je poznavanje svih doktrinarnih opredeljenja sukoba niskog intenziteta polazna osnova za razmatranja nužne dogradnje i usavršavanja naše koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, kao i za predviđanje mogućeg modela snaga potencijalnog agresora u sukobu niskog intenziteta prema SFRJ, odnosno traženje adekvatnog modela naših oružanih snaga za pariranje i odvracanje.

OSNOVNA OPREDELJENJA I TIPOLOGIJA SAVREMENIH DOKTRINA SUKOBA NISKOG INTENZITETA

1. Američka doktrina sukoba niskog intenziteta

a) Kopnena vojska

Vojna doktrina sukoba niskog intenziteta za sada je ozvaničena samo u Sjedinjenim Američkim Državama, konkretno u njihovoj kopnenoj vojsci¹, dok ostali vidovi oružanih snaga, navodno, još nemaju zvanična doktrinarna dokumenta, već samo publicističke nagoveštaje² i analize konkretnih slučajeva (Grenada, Libija, Iran). Pošto se čini da rasprave često

¹ *FM-100-20, Low Intensity Conflict* (Borbena priručnik KoV SAD o sukobu niskog intenziteta), Department KoV SAD, 1981.

² David J. Dean, *The USAF in Low Intensity Conflict*, *The Air University Review*, 1-2/1985, Norman Friedman, *Pomorska strategija i koncepcija američke flote*, IBP 9/1988.

zasnivamo na raznim teoretskim i stručnim diskusijama ili očiglednim dezinformacijama³ treba imati u vidu da se brojne rasprave američkih i drugih vojnih stručnjaka⁴ ne mogu uzimati kao osnova za bilo kakvu dogradnju naših zvaničnih doktrinarnih opredeljenja i dokumenata, već se to može učiniti samo na osnovu bazičnih doktrinarnih dokumenata – *FM-100-20*. I drugo, ne manje značajno jeste to da definicije sukoba niskog intenziteta neki naši autori pogrešno prevode i citiraju.

Neki američki autori⁵ smatraju da je najpotpunija definicija koju je odobrio zajednički odbor načelnika Generalštaba oružanih snaga SAD, za javnu upotrebu: „Sukob niskog intenziteta je političko-vojna borba ograničenih razmera da bi se postigli politički, socijalni, ekonomski i psihološki ciljevi. On je često dugotrajan i ima različite oblike – manifestuje se diplomatskim, ekonomskim i psihološko-socijalnim pritiscima, pa sve do terorizma i pobune. Sukob je obično ograničen na jedno geografsko područje i za njega su često karakteristična ograničenja u pogledu naoružanja, taktike i stepena nasilja“. I ta definicija je u nas nekritički razmatrana (kao zvanična), pa su čak pravljenе semantičke analize i slično.

Prema doktrinarnom dokumentu – borbenom priručniku *FM-100-20* treba razmatrati jedino zvaničnu definiciju sukoba niskog intenziteta, odnosno dva tipa doktrine sukoba niskog intenziteta – „B“ (početni, dugotrajan, ograničena upotreba KoV) i „A“ (kraći, uz upotrebu KoV), što se najbolje može videti iz njihovih definicija:

– „Sukob niskog intenziteta tipa 'B' je skup operacija pružanja vojne i civilne pomoći u domenu obezbeđenja unutrašnje odbrane i razvoja, koje obuhvataju savezničku pomoć, borbenu podršku i pozadinsko obezbeđenje domaćih ili savezničkih snaga koje se angažuju radi uspostavljanja ili održavanja kontrole nad kopnenim regionom u kojem pretila opasnost od gerilskog rata, revolucije, subverzije ili druge delatnosti usmerene na zauzimanje vlasti“;

³ *FM-100-20* izdat je na upotrebu 1981. godine, a mnoge rasprave američkih stručnjaka nisu zasnovane na njemu, već na javnim izjavama i popularnim izdanjima, kao što je brošura *FM-445-25*.

⁴ John S. Fulton, *The Debate About Low Intensity Conflict*, *Military Review*, 2/1986; Peter A. Bont, *In Search of LIC*, (U potrazi za značenjem sukoba niskog intenziteta), *Military Review*, 8/86, dr Sam S. Sarkesian, *Low-Intensity Conflict – Concepts, Principles and Policy Guidelines*, *The Air University Review*, 1-2/1985; Stephen Sloan, *Viewpoints on Low-Intensity Conflict*, – *Military Review*, 1/1986.

⁵ Peter A. Bont, *In Search of LIC*, *Military Review*, br. 8/1986.

– „Sukob niskog intenziteta tipa 'A' je skup operacija pružanja pomoći u domenu obezbeđenja unutrašnje odbrane i razvoja, koje obuhvataju akcije borbenih snaga SAD radi uspostavljanja ili održavanja kontrole nad kopnenim regionom u kojem pretila opasnost od gerilskog rata, revolucije, subverzije ili druge delatnosti usmerene na zauzimanje vlasti“.

Prema zvaničnoj američkoj strategiji „neoglobalizma“, ratni sukobi su tipološki podeljeni na osnovu ispoljenog intenziteta (niski, srednji i visoki), pa se može zaključiti da je sukob niskog intenziteta iskustveno veoma značajan deo nacionalne strategije, odnosno nova doktrina američkih vojnih i drugih intervencija⁶. Prema njoj, oružanim snagama nije uvek određena primarna uloga (na osnovu iskustva iz Vijetnama), već se daje primat neborbenim dejstvima, odnosno posebnim ili specijalnim operacijama, pre svega, diplomatsko-političkim, psihološko-propagandnim, subverzivno-terorističkim, ekonomskim, socijalno-humanitarnim i drugim. Radi se o svojevrsnoj evoluciji strategije posrednog nastupanja i specijalnog rata, uz kvalitativno konceptijsko poboljšanje i uvažavanje strategije „selektivnog odvracanja“, najverovatnije buduće vojne strategije Sjedinjenih Američkih Država.

U prilog tome su i izjave visokih američkih vojnih rukovodilaca⁷ da je, zapravo, razrada doktrine sukoba niskog intenziteta sada u SAD „centralni strateški problem“. Takvo stanovište je, prema našem mišljenju, izraz dveju suprotnih tendencija:

– vojnoteorijski aspekt same definicije „ograničenog“, „limitirajućeg“ ili „malog rata“⁸ i sintagme „sukoba niskog intenziteta“⁹, posebno u profesionalnim i tradicionalno zavedenim vidovskim krugovima i planerima u ratnim kabinetima (koji kao regione budućih ratnih sukoba predviđaju Persijski zaliv, Panamu, Tajland, a uz upotrebu nuklearnog naoružanja, čak i Evropu), i

– aspekt aplikativne primene sukoba niskog intenziteta, posebno vojnog dela – intervencije u inostranstvu, koje su moguće samo u slučaju da obe svetske supersile dosledno

⁶ Michael T. Klare, *Sukobi niskog intenziteta – nova doktrina američke intervencije*, Le Mond Diplomatique, 3/1986; Caspar Weinberger, *Annual Report to the Congress Fiscal Year 1986*, Washington, D.S. 1985.

⁷ Wallace H. Nutting, *The New York Times*, 4. maj 1985.

⁸ Steven E. Miller, *Conventional Forces and American Defence Policy*, Princeton University Press, 1986; Dr Simon Wendenig, *Mali rat*, Truppenienst, 5/1963.

⁹ Sam C. Sarkesian, *Us Policy and LIC*, Transation Books, 1981.

poštuju principe Zonenfeldove doktrine ili deset poznatih pravila džentlenskog sporazuma (crveni telefon), među kojima se kao prioritetna naglašava najava intervencija u sferi uticaja, dosledna kontrola konfrontacije i neupotreba nuklearnog naoružanja.¹⁰

Celokupni spektar sukoba (rata) zvanične američke vojne (nacionalne) strategije grafički je prikazan na shemi 1.

Na globalnom planu, doktrina sukoba niskog intenziteta je rezultat nuklearne ravnoteže na relaciji Zapad – Istok, kao

Shema 1.

Proporcije strategije po elementima moći (snage i sredstava)								
	Politički		Ekonomski		Društveni		Vojni	
Vrsta sukoba	N I S K I				S R E D N J I		V I S O K I	
Vrsta rata	Mir	Nekonvencionalni			Konvencionalni			Nuklearni
Strategijski - operativni ciljevi	Izbegavanje	Sprečavanje	Pacifikacija		Iznehadni napadi	Ofanzivna borbeno dejstva		Mirovni pregovori
							Bezuslovna predaja	Uništenje - razaranje (protivnika, države)
Trajanje suk.	Dugotrajni				Kratkotrajni		Najkraći	
Verovat. suk.	Najverovatniji				Mogući		Najm. mog.	

¹⁰ Carsten Holbread, *Superpower and Internacional Conflict*, St. Maritn's Pres, New York, 1985, str. 110.

i izraz tehnološke revolucije i ekonomske neravnopravnosti između Severa i Juga. Sve to izaziva ozbiljne međudržavne i unutrašnje probleme u pojedinim zemljama, koji se mogu inicirati i produbljivati bez upotrebe sile – ekonomičnije, s tim da se stratejski ciljevi postižu nešto sporije, ali zato na sigurniji i efikasniji način.

Očigledno je da su negativni rezultati vojnih intervencija oružanih snaga SAD, radi navodne zaštite vitalnih interesa, u Koreji (1952), Gvatemali (1954), Kubi (1962), Vijetnamu (1962–1975), Čileu (1970–1973), Iranu (1979), Salvadoru (1980), Nikaragvi (1980–1989), Grenadi (1982), Libanu (1984), Libiji (1986), Panami (1989), i druge intervencije (oko 200), sa pozitivnim i negativnim iskustvima, značajno uticale na projektovanje zvanične vojne doktrine sukoba niskog intenziteta.

Operacija „Urgent Fury“, koju su SAD preduzele protiv Grenade¹¹ i zvanično deklarirale kao „spasilačko-evakuacionu“, u suštini je prepadno-prevratnička i kontrarevolucionarna, a po primeni snaga eklatantan je primer koalicione napadne (kontaktne) operacije. Trajala je četiri dana protiv grenadske mini-vojnopolicijske „armije“ i oko 700 kubanskih (naoružanih) radnika, a ilustrativna je zbog sastava i nesrazmernog odnosa snaga. Naime, efektivni američki elitnih snaga („karibske“ koalicione snage nisu uzete u obzir) iznosili su oko 7.000 pripadnika, čiji sastav je bio sledeći:

– specijalne snage – dva rendžer-bataljona, odred „Delta“ i tim SEAL;

– borbene i snage podrške – dve vazdušnodesantne brigade iz 82. vazdušnodesantne divizije, amfibijski mornarički bataljon i nosač aviona, kao komandno mesto, sa celokupnom palubnom avijacijom i helikopterima. Američki gubici (18 mrtvih i 116 ranjenih i devet uništenih helikoptera) pretežno su prouzrokovani uspešnom protivvazdušnom odbranom – streljačkim naoružanjem protivhelikopterskog desanta. Iz te operacije su američki vojni stručnjaci ponovo naglasili pravilo da se i u borbenom delu sukoba niskog intenziteta može postići uspeh samo kada „pešak“ zauzme zemljište.

Dve kombinovane vazdušno-mornaričke ofanzivne operacije („prierijska vatra“ i „kanjon Eldorado“), zvanično tretirane

¹¹ William C. Gilmore, *The Grenada Intervention*, MPL, London, 1984; William Berry, *Ten Days of „Urgent Fury“*, All Hands, 4/1984; JCS Replies to Criticism of Grenada Operation, Army, 8/1984.

kao „preventivna samoodbrana“, u okviru napada na Libiju, u suštini su bile operacije odmazde i „državnog terorizma“, odnosno egzekuciono-protivterorističke ili unilateralne (nekontaktne) napadne operacije, koje su neki naši autori nazvali i distancionim dejstvima¹². U suštini, radi se o nepoligonskoj proveru efikasnosti sovjetskog „raketnog kišobrana“ libijske PVO i američkih antiradarskih raketa. Znači, o tehničko-tehnološkom dvoboju SSSR-SAD, koji je potvrdio neophodnost efektivnije protivvazdušne odbrane i njene sinteze sa pomorskom odbranom.

Izvesno je-takođe, da su Amerikanci u definisanju nove vojne doktrine znatno koristili iskustva svojih saveznika i suparnika, posebno Engleza (Kenija – Mau Mau, Severna Irska – IRA, Argentina – folklendski rat), Francuza (Alžir – FNL, Zair – Kolvezi, Čad), Izraela (napad na palestinske logore, Tunis – napad na rukovodstvo PLO, Irak – napad na nuklearni reaktor), i drugih. Tome treba dodavati i poznate prevratničke ili „specijalne operacije“ američkih obaveštajno-bezbednosnih agencija¹³, posebno CIA, kojima sovjetski autori¹⁴ s pravom pripisuju karakteristike međunarodnog ili državnog terorizma (državni ili vojni pučevi u Iranu – 1953, Gvatemali – 1954, Dominikanskoj Republici – 1961. i Čileu – 1973, kao i mnogobrojna ubistva šefova država, partija i pokreta). Pažnju zaslužuje ponovna reafirmacija specijalnih operacija, kojima John O. Marsh, bivši američki državni sekretar za odbranu, određuje „novi konceptijski fokus“ kao efektivni konvencionalni deterrent¹⁵, naravno uz određivanje nove definicije, a time i novih zadataka i uloge u okviru doktrine sukoba niskog intenziteta.

Najbolji prikaz celokupnog spektra dejstava u sukobu niskog intenziteta je agresija SAD na Panamu, izvedena krajem decembra 1989. kao vazdušnodesantna prepadno-prevratnička operacija.

Rezultati te agresije su poznati, ali je značajno da je ona izvedena uz prethodno obaveštavanje SSSR-a da se radi o zaštiti vitalnih američkih interesa, odnosno pokazuje granice dogovaranja i detanta dveju supersila u fazi navodnog popušta-

¹² Mr Radoslav Šuljagić i mr Nataša Mrkić, *Prikaz oružane agresije na Libiju*, „Vojno delo“, 6/1987.

¹³ Dr A. Cvetkov, *Specijalne operacije*, IBP, 1979.

¹⁴ *Međunarodni terorizam i CRU*, Belorus, Minsk, 1983.

¹⁵ *Special Operations in US, Nacional Defence Strategy*, University Press and Nacional Strategy Information Centre, 1984, str. 35.

nja zategnutosti u svetu, razoružanja i sličnih propagandnih trikova, jer isto se može dogoditi bilo kojoj zemlji.

Kao surogat takvih i sličnih „operacija“, posebno uvođenje vojnodiktatorskih režima (Čile), Amerikanci su, po svemu sudeći, i kritički preispitali ozbiljne posledice estabriranja „političkog militarizma“ kako u neposrednom susedstvu, tako i u drugim delovima sveta¹⁶, kao i pitanja da li doktrinu sukoba niskog intenziteta treba primeniti samo protiv zemalja Trećeg sveta, ili kao deo globalne nacionalne strategije, a to znači, posredno ili neposredno, protiv Sovjetskog Saveza.¹⁷

Uz navedene kratke napomene i prezentovane zvanično usvojene definicije doktrine sukoba niskog intenziteta KoV SAD (oba tipa), može se zaključiti da se radi o političko-vojnoj konfrontaciji (sukob) u kojoj se kombinuju i primenjuju sva raspoloživa sredstva i snage, dok se u užem smislu sukob niskog intenziteta može shvatiti kao ograničeno ili kontrolisano (dirigovano) političko-vojno angažovanje, najčešće dugotrajnog karaktera, u kojem dominiraju neborbena dejstva u vidu raznih oblika pomoći, zaštite, odbrane, aktivne prevencije, pritisaka i demonstracija sile i snaga. Rečju, izazivanje i upravljanje kriznim situacijama, kao i odlučna ili kratkotrajna borbena dejstva (intervencije) na kopnu, moru i vazдушnom prostoru.

No, bez obzira na to kako pojedini američki autori shvataju i tumače suštinu doktrine sukoba niskog intenziteta¹⁸ pogotovu što publikovane diskusije mogu imati i dezinformacioni karakter, izvesno je da se u njenom koncipiranju polazilo od sledećih opštih principa:

(1) odbrana i zaštita globalnih i vitalnih američkih interesa, koji se moraju podudarati sa interesima blokovskih partnera;

(2) izbegavanje direktnih vojnih konfrontacija (intervencije), s težištem na tzv. neborbenoj upotrebi oružanih snaga, pre svega na pružanju i finansiranju vojnotehničke pomoći preko raznih agencija i programa (obuka, tehničko opremanje, obaveštajno i pozadinsko obezbeđenje i dr.);

(3) pružanje maksimalne političko-diplomatske podrške, psihološko-propagandne, ekonomske, socijalno-humanitarne i upravno-administrativne pomoći radi sprečavanja destabiliza-

¹⁶ Don L. Etichison, *The US and Militarism in Central America*, Praeger Publishers, 1975.

¹⁷ A. B. Krumskih, *Politika ŠA v Indijskom okeanu*, Nauka, Moskva 1984.

¹⁸ James B. Motley, *A Perspective on LIC*, *Military Review*, 1/1985, str. 3–11.

cije određenog režima, pa i obratno (destabilizacija, destrukcija, dirigovanje krizom);

(4) intenzivno osposobljavanje „nacionalnih“ ili zajedničkih (koalicionih) snaga radi njihove borbene upotrebe u zaštiti sopstvenih i američkih vitalnih interesa, pri čemu treba računati da se to osposobljavanje može obavljati i u drugim zemljama – bazama, posebno snaga ekstremne emigracije i izbeglica (kontrarevolucionara) radi izvođenja diverzantsko-terorističkih akcija i gerilskih dejstava¹⁹;

(5) pripremanje i osposobljavanje specijalnih i snaga opšte namene radi izvođenja brzih i odlučnih vojnih intervencija iz postojećih baza u inostranstvu ili sa američke teritorije.

Uvažavajući te principe, tipološki je doktrina sukoba niskog intenziteta podeljena na dva dela, a unutar toga i na pojedine operacije.

1) Sukob niskog intenziteta tipa „B“ obuhvata skup operacija radi pružanja pomoći i borbene podrške i pozadinskog obezbeđenja nacionalnih ili koalicionih snaga, što se realizuje kroz četiri „neborbene“ (civilne, poluvojne) operacije:

(a) pružanje vojne i druge pomoći (na osnovu programa zvaničnih agencija);

(b) obezbeđenje unutrašnjeg poretka i stanja (stabilnost) sopstvenim vojnim i poluvojnim (policijsko-bezbednosne) snagama i pokretnim timovima za vojnotehničku i drugu pomoć (instruktori, savetnici i obaveštajci);

(c) unapređenje unutrašnjeg poretka poboljšanjem rada i razvoja političkih, vojnih, privrednih i društvenih institucija (instruktori i timovi za tzv. civilne poslove);

(d) pružanje efikasne pomoći oružanim snagama zemlje domaćina kroz borbenu podršku i pozadinsko obezbeđenje u toku izvođenja borbenih dejstava, pri čemu su moguće i „demonstrativne“ akcije sopstvene vojne moći.

2) Sukob niskog intenziteta tipa „A“ obuhvata skup operacija i angažovanja snaga KoV SAD kroz „borbene operacije“:

(a) vojne intervencije radi stabilizacije unutrašnjeg stanja – neutralisanja revolucije (ustanci, pobune) i okončanje gerilskog ili manevarskog rata;

¹⁹ SFRJ – akcija „Raduša“, Nikaragva – kontraši, Avganistan – mudžahedini i sl.

(b) unilateralne operacije radi zaštite vitalnih američkih interesa u vidu vojne intervencije ili specijalnih operacija, a radi stabilizacije – destabilizacije određenog režima;

(c) zaštitne ili evakuacione operacije (sa i bez poziva);

(d) mirovne operacije (u okviru OUN ili pakta).

Iz definicija oba tipa („A“ i „B“) doktrine sukoba niskog intenziteta, kao i pojedinih operacija, uslovno nazvanih „borbene“ i „neborbene“ ili poluvojne²⁰ vidljivo je da su projektovani ciljevi, odnosno razlozi za njihovu primenu definisane kategorije kao subverzija, sabotaza, diverzija, terorizam, bezakonje, ustanak, pobunjeništvo, revolucija, gerilski i manevarski rat, kao i svi drugi oblici pružanja vlasti (terorizam, specijalne operacije i sl.). Znači, obuhvaćeni su svi elementi destabilizacije određene zemlje (regiona), odnosno ugrožavanja američkih, a time najčešće i vitalnih blokovskih interesa, pri čemu, na osnovu opšte u posebne procene, politički činilac određuje tip sukoba niskog intenziteta i vrstu (redosled) operacija.

Struktura američke vojne doktrine sukoba niskog intenziteta prikazana je na shemi 2.

Poučeni vijetnamskim iskustvom i opterećeni njegovim sindromom²¹, američki vojni i civilni stručnjaci su, po svemu sudeći, detaljno izanalizirali tajne revolucionarne i kontrarevolucionarne organizacije i pokrete, oslobodilačke, narodne i druge ratove, revolucije, pobunjeništvo, gerilska i partizanska dejstva, posebno među nesvrstanim i zemljama Trećeg sveta²², određujući njihovu kvalitativnu klasifikaciju, tipologiju i detaljnu metodologiju realizacije (na primer, protivgerilske operacije). I to ne samo njihovu realizaciju u smislu suzbijanja i neutralisanja, već i obratno, planiranjem i realizacijom pobune, prevrata i raznih specijalnih operacija radi zaštite vitalnih američkih interesa ili, kako se u nekim kongresnim dokumentima otvoreno govori, aktivne podrške antikomunističkih snaga i pokreta. Naime, u američkoj vojnoj teoriji su detaljno razrađena tri moguća modela strategije pobunjeništva i njihovog suzbijanja i to:

²⁰ *Special Operations in US Strategy*, str. 39.

²¹ Michael L. Brown, *Vietnam – Learning from the Debate*, *Military Review* 2/1987; John D. Waghelstein, *Post-Vietnam Counterinsurgency Doctrine*, *Military Review*, 5/1985.

²² Dr Vlado Benko, *Vojne med navrščenimi državami (in konfliktna teorija)*, *Teorija in praksa*, Ljubljana, 3-4/1989., str. 304.

1) desna („legalna“) strategija je pretežno ideološko-politička, a počinje infiltracijom u političke i druge organe vlasti, s tim što se kasnije primenjuju razne subverzivne metode i oblici delovanja (štrajkovi, sabotaze, diverzantsko-terorističke akcije i sl.), radi destabilizacije režima i preuzimanja vlasti od revolucionarne partije (pokreta) ili određene pobunjeničke grupe;

2) leva („revolucionarna“) strategija znači stvaranje revolucionarne situacije kao mogućeg nastavka „legalne“, ili „izvoz“ komunističke (sovjetske) revolucije, ili iniciranje „narod-

Shema 2.

TIP	„B“	„A“	
CILJ	a) Pružanje pomoći b) Borbena podrška i pozadinsko obezbeđenje	a) Neutralisanje – ugušivanje revolucije, ustanka ili pobune b) Zaštita nacionalnih interesa	
OPERACIJE	NEBORBENE OPERACIJE (unutrašnja odbrana i pomoć)	BORBENE OPERACIJE (vojne intervencije u inostranstvu)	
	1. Pružanje vojne i druge pomoći 2. Obezbeđenje stabilnosti poretka sopstvenim policijsko-bezbed. snagama i pokret. timov. za pomoć (savetnici i obaveštajci) 3. Pružanje pomoći polit., vojnim, privred. i društ. institucijama (instruk. i timovi za „civilne poslove“) 4. Pružanje vojne pomoći kroz borbenu i vatrenu podršku i pozadinsko i drugo obezbeđenje	1. Vojne intervencije 2. Unilaterarne i specijalne 3. Zaštitne ili evakuacione 4. Mirovne	
FAZA POBUNE	Konsolidacione		Udarne
			Protivgerilske operacije
SNAGE	1. faza		2. faza
	Početno pobunjeničtvo		Gerilski rat
	SPECIJALNE SNAGE (VDG SS KoV – timovi A, B i C)		Prekomorske snage opšte namene za vojne intervencije
			Manevarski rat
			Jedinice borbene i vatrene podrške i pozadinskog obezbeđenja

nooslobodilačkog rata“, pretežno kroz nasilničke akcije i za kraće vreme;

3) masovna („oružana“) strategija znači organizovan i sistematično vođeni dugotrajni oružani konflikt sa postojećim režimom (vlada), s težištem na mobilizaciji i organizovanju narodnih masa pod rukovodstvom revolucionarne (komunističke) partije, kao i stvaranje sopstvene vojne organizacije i strukture privremene vlasti.

Model strategije pobunjeništa navodimo stoga što se upravo američka doktrina sukoba niskog intenziteta pretežno i implicitno bavi suzbijanjem revolucija (autohtone i uvožene) i svih ostalih oblika neoružanog i oružanog pobunjeništa. Znači, modela leve i masovne strategije, za čije će neutralisanje, odnosno suzbijanje, zemlja domaćin upotrebiti sopstvene oružane snage (uz eventualnu borbenu podršku i pozadinsko obezbeđenje snaga KoV SAD), dok će odluka (politička) o neposrednom angažovanju američkih vojnih efektivna zavisiti od stepena uspešnosti razrešavanja konflikta „domaćih“ suparnika.

Iz pragmatičnih razloga, posebno radi lakše procene navedenog konflikta, a time i (vremena i mesta) pružanja vojne i druge pomoći ili izvođenja direktne vojne intervencije, revolucije i pobunjeništa su prema intenzitetu podeljeni u tri faze:

(1) latentno ili početno pobunjeništa, što znači početak delatnosti javne ili tajne revolucionarne partije ili organizacije koja izvodi psihološko-propagandne akcije, infiltrira se u postojeće organe vlasti i sredstva javnog informisanja, priprema i uspostavlja paralelnu vladu, izvodi diverzantno-terorističke akcije i traži inostranu (komunistička) pomoć i podršku;

(2) gerilski rat je logičan nastavak prve faze, kada revolucionarni pokret, uz lokalnu i inostranu podršku, otpočne s organizovanim gerilskim ratom, uz uspostavljanje revolucionarne vlade;

(3) manevarski rat je nastavak i proširenje gerilskog rata, zapravo, rat između organizovanih revolucionarnih vojnih snaga i oružanih snaga postojećeg režima i kada pobunjeničke snage zauzmu vitalne objekte (zone) ili nanesu poraz vladinim snagama.

Za suzbijanje i eliminisanje latentnog ili početnog pobunjeničtva (1. faza) primenjuju se neborbena (neoružana) dejstva, obično planirane operacije u vidu tzv. kampanje za konsolidaciju, dok se za realizaciju 2. i 3. faza – nanošenje poraza pobunjeničkim snagama u gerilskom ili manevarskom ratu, odlučno upotrebljavaju oružane snage zemlje domaćina, pa i američke, u vidu tzv. udarnih kampanja. Naravno, redosled može biti i promenjen (primeri u Grenadi i Libiji).

Osnovno operativno načelo je da se pobunjeničtvo najefikasnije i najekonomičnije suzbija ako se pravovremeno locira (zato se prvo pruža obaveštajna pomoć!) i spreči njegovo širenje i organizovanje (infiltriranje u rukovodstvo i druge kontraobaveštajne akcije). No, ukoliko ipak dođe do 1. faze, onda treba primeniti detaljno razrađene planove „obezbeđenje unutrašnje odbrane i razvoja“, koji obuhvataju političke, ekonomske, socijalne, psihološke i vojne mere i aktivnosti. Pri tome je značajna potpuna usklađenost i sinhronizacija izvođenja pojedinih operacija. Naime, osnovni cilj je da se što pre postigne takav nivo unutrašnje bezbednosne situacije i opšte stabilnosti koji će, s jedne strane, obezbediti pozitivan uticaj na stanovništvo (podrška većine) i, sa druge, fizičku i psihološku izolaciju pobunjenika radi njihovog bržeg neutralisanja.

Uspešno izvođenje navedenih „neborbenih“ operacija, zavisi od doslednog poštovanja sledećih principa:

(1) obezbeđenje jedinstva napora kroz dobro planirane i koordinirane akcije uz centralizovano rukovođenje i decentralizovano sprovođenje;

(2) sprovođenjem maksimalne obaveštajne i kontraobaveštajne delatnosti, a posebno obezbeđenje tajnosti planova i operativnog maskiranja, jer se na taj način (otkrivanjem i infiltracijom agenture), uz realne procene, može neutralisati rukovodstvo i pojedini delovi revolucionarne organizacije ili pokreta;

(3) svođenje primene sile i nasilja na minimum, uz poštovanje zakonskih propisa i lične slobode građana;

(4) poboljšanje organizacije i rada upravno-administrativnih organa, odnosno celokupnog delovanja civilnih vlasti (pravna država) i, na taj način, obezbeđenje lojalnosti stanovništva. Posebno je značajno ulaganje napora za obezbeđenje

discipline i morala policijsko-bezbednosnih organa i pripadnika oružanih snaga.

Krajem 1986. godine formirana je Združena agencija za specijalne operacije – *JSOA (Joint Special Operation Agency)* pri Zajedničkom Generalštabu oružanih snaga SAD, što je značilo ne samo uspostavljanje jedinstvene komande nad heterogenim vidovskim sastavima specijalnih snaga već i njihovu integraciju i preformiranje prema najnovijoj doktrini sukoba niskog intenziteta.

Opšti model organizacije za planiranje i koordinaciju „unutrašnje odbrane i razvoja“ predstavlja tzv. Savetnička grupa za vojnu pomoć, koja se pravovremeno locira u zemlji domaćina i, načelno, sastoji se od:

- glavnog operativnog rukovodioca,
- direktora nacionalnog centra za planiranje i koordinaciju,

ju,

- oficira za planiranje i administrativne poslove,
- ureda (osoblja) koji se bavi pružanjem raznih vrsta pomoći – obaveštajne, vojnotehničke, ekonomske, političke, psihološke, društvene, informativne, upravne i kontrole stanovništva i resursa.

Za rukovođenje i komandovanje intervencijskim snagama u zemlji domaćina pravovremeno se uspostavlja „združena komanda za vojnu pomoć“, obično iz sastava najbliže locirane operativne komande SAD u inostranstvu. Za neposredno rukovođenje borbenim dejstvima formiraju se „taktički operativni centri“, kao i rejonski koordinacioni centri. Borbena dejstva se planiraju veoma detaljno, a posebno pažnja se posvećuje tajnosti planova i sprovođenju operativnog maskiranja.

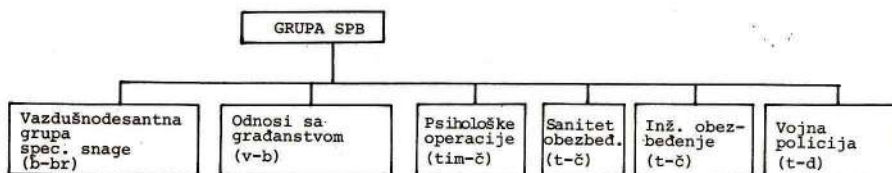
U eliminisanju 2. i 3. faze pobunjeničtva težište je na borbenim dejstvima, odnosno „taktičkim operacijama borbenih snaga“ zemlje domaćina ili snaga KoV SAD u okviru tzv. operacija inostrane unutrašnje odbrane, tj. na upotrebi gotovih snaga za brza dejstva (intervencije).

Prema američkim gledištima, u sukobu niskog intenziteta planira se upotreba specijalnih snaga, jedinica opšte namene i snaga opšte namene.

Specijalne snage su gotove jedinice za pružanje pomoći u domenu bezbednosti, što znači da su posebno obučene i

pripremljene za dejstva u određenim regionima. Zbog toga njihovi pripadnici vladaju (delimično ili potpuno) jezikom zemlje domaćina, dobri su poznavaoци terena, ljudi, običaja i slično. Radi se o gotovim snagama različitog sastava i jačine, razmeštenim na strategijskim punktovima u inostranstvu radi brze upotrebe (upućivanja ili infiltracije), najčešće u vidu „stručnih pokretnih timova za obuku“ ili timova A, B i C.

Osnovna karika tih snaga je „grupa snaga za pružanje pomoći u domenu bezbednosti – SPB, odnosno grupa snaga za pružanje vojne i civilne pomoći radi obezbeđenja unutrašnje stabilnosti određene zemlje, čiji sastav je načelno sledeći:

Grupa SPB direktno je potčinjena određenoj operativnoj komandi u inostranstvu. Njeno jezgro čine specijalne snage, konkretno, vazdušnodesantna grupa jačine bataljon-brigada.

Osnovni zadatak grupe SPB jeste da pruža efektivnu pomoć „savetničkoj grupi za vojnu pomoć“ u određenoj zemlji formiranjem pokretnih timova (za obuku, obaveštajno obezbeđenje i sl.), ili da u kasnijoj fazi (gerilski rat) izvodi samostalne operacije u dodeljenom regionu, pri čemu formira razne funkcionalne timove, detašmane (tipa „A“, „B“ i „C“) i borbene jedinice (diverzantske, protivgerilske i sl.). Osim toga, značajan element je i pružanje „civilne“ pomoći, za koju postoje četiri sektora:

1) delatnost upravnih organa (civilna zaštita, radna snaga, pravna pitanja, javna uprava, školstvo i obrazovanje, finansije, zdravstvo, socijalno stanje i javna bezbednost;)

2) ekonomska delatnost (snabdevanje, proizvodnja, trgovina, poljoprivreda, kontrola imovine);

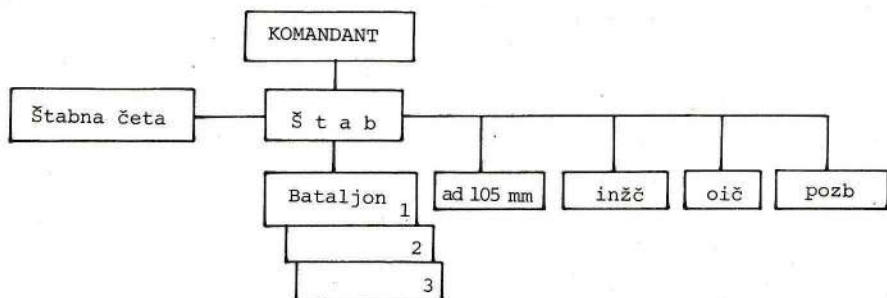
3) infrastruktura (veze i transport);

4) posebne funkcije (umetnost, spomenici, arhive, informisanje javnosti, kultura, raseljena i evakuisana lica i izbeglice).

Iako nema pouzdanih podataka o celokupnom sastavu američkih specijalnih snaga, izvesno je da postoje četiri aktivirane, odnosno mobilne vazdušnodesantne grupe specijalnih snaga (*SAF – Special Army Forces*) KoV-a, popularno nazvane „zelene beretke“ (1, 5, 7. i 10 vazdušnodesantna grupa), ukupne jačine oko 3.000 – 6.000 pripadnika, 75. rendžerski puk („crne berete“), jačine oko 1.600 pripadnika, specijalne snage RM (2 grupe SEAL timova), jačine oko 1700 pripadnika, specijalne snage RV (za ubacivanje diverzantsko-terorističkih grupa i spašavanje pilota), jačine oko 4.000 pripadnika, i specijalizovani odred *Delta* (za protivterorističke i spasilačko-evakuacione operacije), jačine oko 250 pripadnika. Ukupno, te snage imaju oko 12.000 – 14.000 pripadnika.

Jedinice opšte namene – „brigadne snage za podršku“ u svom sastavu imaju borbene jedinice, jedinice za vatrenu podršku i pozadinsko obezbeđenje, razmeštaju se u inostrane baze, koje su, najčešće, u blizini njihovog strategijskog regiona dejstvovanja.

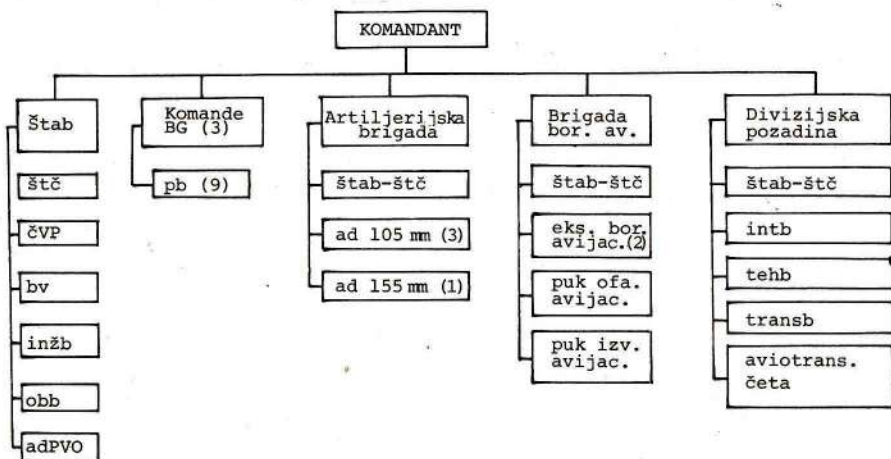
Brigadne snage za podršku, koje po organskom sastavu mogu biti pešadijske, mehanizovane, oklopne i vazdušnodesantne, upotrebljavaju se u kombinaciji sa „grupom *SPB*“ (formiranje pokretnih timova za obuku, obaveštajno obezbeđenje, psihološka dejstva i kontrolu stanovništva i resursa) ili samostalno, kao borbene jedinice, pri čemu su jačina i formacijski sastav fleksibilni i podešeni za određeni region dejstvovanja. Načelno, i pripadnici tih snaga moraju barem delimično vladati jezikom zemlje domaćina, a njihova osnovna namena je učešće u gerilskom i manevarskom ratu, pa načelna šema njihove strukture izgleda ovako:

Snage opšte namene – brigadnog ili divizijskog sastava, obučene i pripremljene za borbena dejstva u ranije određenim strategijskim regionima, locirane su u bazama Sjedinjenih Američkih Država.

Radi se zapravo o snagama za brze vojne intervencije – *RJDTF (Rapid Deployment Joint Task Forces)*, koje nakon reorganizacije, krajem 1980. godine, čine samostalnu intervidovsku strategijsku grupaciju, na čelu sa jednom od šest samostalnih strategijskih komandi – *USCENTCOM (United States Central Command)*. Respektivnog su sastava (oko 440.000 pripadnika) i ofanzivne namene (zaštita najvitalnijih zona interesa i pomorskih komunikacija), a njihove udarne snage su, pre svega, vazdušnodesantne (82. vazdušnodesantna divizija i 101. vezdušnojurišna divizija), strategijska i lovačko-bombarderska avijacija, kao i nosači aviona sa jakim flotnim sastavom, pa se može pretpostaviti da su namenjene za sve tri vrste sukoba. Respektivni prikaz njihove demonstrativne uloge (za sada) protiv Iraka upravo možemo svakodnevno pratiti.

Načelna shema tzv. lake divizije²³ pešadijskog sastava (oko 10.000 vojnika) iz okvira opštih snaga, odnosno snaga za brze intervencije, koje su stacionirane u Sjedinjenim Američkim Državama izgleda ovako:

²³ Peter N. Kafkadas, *The Light Division and Low Intensity Conflict*, Military Review, 1/1986.

b) Ratno vazduhoplovstvo

Američko ratno vazduhoplovstvo tek je 1984. godine, dokumentom *LIC and Modern Tehnology*, usvojilo definiciju²⁴, po kojoj „sukob niskog intenziteta predstavlja situacije rangirane od terorizma, kriza i malog rata do revolucije i kontrarevolucije, koje traže podeljenu odgovornost za kraću mobilizaciju nacije i pružanje pomoći prijateljskim režimima i trećim zemljama. Ova odgovornost je najčešće vojna ili poluvojna, za kraće vreme, ali uvek za kombinovane političke, ekonomske, vojne i druge akcije ofanzivnog ili defanzivnog značaja“.

Takva definicija je, po izjavi autora, rezultat uvređenog ponosa nekadašnjeg giganta američkih oružanih snaga iz drugog svetskog rata, kojem su posle vijetnamskog iskustva dodelili skromnu ulogu obučavanja pilota prijateljskih režima ili prevoženja specijalnih i drugih jedinica. Dakle, navedena definicija je posledica vijetnamskog sindroma, posebno operacije *Jungle Jim* i delatnosti centra za obuku pilota (*SAWC*), koji je već 1968. godine preformiran u centar za obuku specijalnih snaga američkog RV (*USAG Special Operation Forces*).

Slično mišljenje izražavaju i najviši rukovodioci američkog RV, usmeravajući težište na tehničku modernizaciju i modifikaciju aviona i helikoptera, a posebno elektronske opreme.²⁵ Istovremeno se potenciraju potrebe za bržim usaglašavanjem zajedničkih načela borbene upotrebe svih vidova oružanih snaga, posebno u protivterorističkim dejstvima, što je verovatno rezultiralo i pomorsko-vazдушnu operaciju „državnog terorizma“ (antiterorizma ili kontraterorizma) protiv Libije (1986). Taj „napad sa distance“ je u nas ubrzo proklamovan kao poseban i novi vid borbenih dejstava u okviru doktrine sukoba niskog intenziteta²⁶ iako je to, u suštini, ofanzivna vazdušno-pomorska operacija, akt odmazde u vidu državnog terorizma, bolje rečeno: egzekuciona protivteroristička operacija ili nekontaktna unilateralna vojna intervencija.

²⁴ David J. Dean, *The USAF in LIC: The Special Air Warfare Centar*, Air University Review, 1-2/1985.

²⁵ Edgar Ulsmaer, *Capabilities USAF for LIC*, Air Force Magazine, 3/1986.

²⁶ Vasilije Cerović, *Još o distancionim dejstvima-novo ime za novu pojavu*, „Vojno delo“ 3/1988.

Umesto sintagme „dejstva sa distance“, prihvatljiviji je naziv – nekontaktna (posredna) borbena dejstva zbog veće određenosti i empirijske vrednosti, jer se može pretpostaviti da će zbog trendova tehnološkog razvoja naoružanja i vojne opreme i automatizovanog bojišta u budućnosti preovladati nekontaktna borbena dejstva (laserski rat), kakav je bio elektronski vođeni napad na Libiju.

U vezi s operativno-taktičkim načelima dejstava američkog RV u sukobima niskog intenziteta, očigledno je da će se njegova uloga težišno svoditi na obezbeđenje transporta specijalnih i snaga za brze vojne intervencije, kao i na neposrednu borbenu podršku bilo kojeg oblika ranije deklariranih borbениh dejstava – operacija. Iskustva iz nedavnih sukoba niskog intenziteta (Nikaragva, Grenada i Libija) pokazuju da će ono uz neophodno sadejstvo sa ostalim vidovima, preduzimati i samostalne unilateralne napadne operacije, pre svega operacije egzekucionog ili protivterorističkog karaktera i sadržaja.

c) Ratna mornarica

Na osnovu nekih studija²⁷ i komparativnih analiza slučajeva, posebno učešća RM SAD i pomorskih specijalnih snaga u Vijetnamu i nedavnim sukobima niskog intenziteta (Nikaragva, Grenada, Folklandi, Libija), može se zaključiti da će uloga RM, posebno u sukobima niskog intenziteta protiv ostrvskih i priobalnih država, biti veoma značajna, kao i na delu kopna sa razgranatim rečnim tokovima (delte) i veštačkim objektima (kanali i hidroenergetski sistemi). Sasvim je izvesno da će i u budućim sukobima niskog intenziteta, posebno zbog karakteristika pomorskog bojišta i mogućnosti flotnih sastava, borbena i druga dejstva specijalizovanih jedinica RM imati veoma značajnu ulogu. To posebno važi za pomorsko desantne i amfibijske snage, pomorske i podvodne diverzante i lučke ronioce, kao i jedinice i dejstva pomorske avijacije.

Iako se u mornaričkim krugovima²⁸ oseća izvesna ignorancija doktrine sukoba niskog intenziteta, posebno zbog navod-

²⁷ Dr Tone Žabkar, *Ratne mornarice u vojnim intervencijama i akcijama specijalnog rata* (Studija), CVVŠ RM „Maršal Tito“, Split, 1986.

²⁸ Norman Friedman, *Pomorska strategija i koncepcija američke flote*, Comparative Strategy, 6/1987.

nog zanemarivanja uloge RM u drugom svetskom ratu, pa i tradicionalnog preterivanja²⁹ u pogledu primene pojedinih dejstava (podmornička) realno je zaključiti sledeće.

– pomorski (mornarički) sastavi su posle drugog svetskog rata veoma često učestvovali u ograničenim ratnim sukobima i dejstvima specijalnih pomorskih snaga (operacije u tonkiškom zalivu, miniranje morskih prilaza obalama Nikaragve, pojava neidentifikovanih podmornica u švedskim teritorijalnim vodama i sl.). Stoga se može pretpostaviti da RM zapadnih zemalja imaju izgrađene doktrine i načela borbenih dejstava i u sukobima niskog intenziteta;

– iako su RM zapadnih zemalja, u osnovi, namenjene za sukobe srednjeg i visokog intenziteta, realno je očekivati da će u sukobu niskog intenziteta težište njihovih dejstava biti usmereno prema ostrvskim i pomorskim zemljama, posebno zbog poznatih karakteristika RM i autonomije dejstava na moru (rekama), kao i nekih komparativnih prednosti u odnosu na KoV i RV (pomorske blokade, miniranje, podmornička diverzantska dejstva i sl.), što nameće pomorskoj odbrani i posebne probleme.

Zbog toga se s pravom može smatrati da su dejstva britanske RM (15.000 vojnika) u folklendskom ratu (1982)³⁰ i američke RM (7.000 mornara) u pomorsko-vazдушnom desantu na Grenadu (1982) provera modela i borbenih dejstava pomorskih snaga u okviru doktrine sukoba niskog intenziteta³¹

2. Sovjetska varijanta doktrine sukoba niskog intenziteta

Ne ulazeći u pojedine aspekte sovjetske vojne strategije, sadašnje ili buduće, posebno zbog narušene ravnoteže Zapad – Istok, odnosno promenjenih globalnih odnosa ipak je činjenica da sovjetske oružane snage imaju u svom sastavu respektivne specijalne jedinice, strukturirane kao poseban vid oružanih snaga sa strategijskim zadacima (obezbeđenje borbenih dejstava ostalih vidova oružanih snaga i posebnih zadataka,

²⁹ Riccardo Nassigh, *O našim podmornicama: nije sve prošlo i prevaziđeno*, Revista Italiana Difesa 6/1987.

³⁰ Dr Tone Žabkar, *Spopad obsojen na improvizacije (Folklenska vojna 1982)*, Naša obramba 5/84.

³¹ Heinc Britisch, *Kanonenbootpolitik*, Militarverlag der DDR, Berlin, 1984.

zavisno od njihove konkretne namene). To, kao i mnogobrojni primeri sovjetskog posrednog i neposrednog intervencionizma³², navodi pojedine vojne teoretičare na Zapadu na pomisao o postojanju i posebne sovjetske doktrine specijalnog rata, odnosno sukoba niskog intenziteta.

Iako vlada mišljenje da je španski građanski rat (1936–1939) jedan od prvih modela sukoba niskog intenziteta, kao proizvod političko-ideološkog i internacionalnog vojnog intervencionizma, spojenog sa mnoštvom uspešno izvedenih specijalnih operacija³³ komparativna analiza sovjetskih vojnih i drugih intervencija posle drugog svetskog rata unutar svoje sfere uticaja (Istočna Evropa), i šire, nedvosmisleno upućuje na dodirne premise s američkom doktrinom sukoba niskog intenziteta.

Ne ulazeći u detaljniju genezu sovjetskih vojnih intervencija i ideološko-političkih sukoba, posebno sa SFRJ (1948–1953), Poljskom i Mađarskom (1956), ČSSR (1968), Kinom (1969), Iranom (1979), Avganistanom (1979–1988) i Poljskom (1980), kao i drugih primera (Kuba, Etiopija, Angola i sl.), zadržaćemo se na nekoliko slučajeva koji su, po našem mišljenju, dovoljni da se u najkraćim crtama prikaže primena neborbenih i borbenih dejstava u sovjetskoj vojnoj strategiji, posebno doktrini koja po karakteru i sadržaju odgovara doktrini sukoba niskog intenziteta.

Sukob SSSR–SFRJ (1948–1953) sadrži celokupni spektar neborbenih i borbenih dejstava koji se sada u zapadnoj vojnoj teoriji klasifikuju kao bitni sadržaji doktrine sukoba niskog intenziteta. Pored prethodnog obaveštajnog infiltriranja i prisustva, pružanja vojne i druge pomoći, graničnih incidenata, diverzantsko-terorističkih akcija, demonstracije i pretnje vojnom silom, posebno su karakteristične dimenzije političko-ideološke konfrontacije (jugoslovenski revizionizam), ekonomske blokade i intenzivnog psihološko-propagandnog rata.³⁴

Vojna intervencija sovjetske armije (dve divizije) u Mađarskoj (1956) eklatantan je primer primene vojne sile radi

³² Jonathan R. Adelman, *Superpowers and Revolution*, Praeger, 1986, str. 136.

³³ *Special Operations in US strategy*, NDUP, 1984, str. 100.

³⁴ Dušan Vilić, *Specijalni rat, Neki aspekti primene u svetu i prema SFRJ*, Beograd, 1982, str. 21.

gušenja „kontrarevolucije“, deklarirane kao pružanje bratske pomoći po pozivu „zdravih snaga“, što je kasnije ekspliciralo mnogobrojne negativne tendencije po ugled SSSR-a, pa takav vid „kontrarevolucionarnih dejstava“ nije više primenjivan.

Praktična primena tada važeće sovjetske doktrine „ograničenog suvereniteta“ unutar zemalja Varšavskog pakta, sa sasvim novim modelima angažovanja specijalnih i ostalih intervencijskih snaga³⁵, u osnovi je bila usmerena na suzbijanje pojava i akcija kontrarevolucionarnog karaktera (Dupčekove varijante humanog socijalizma).

Granični incidenti i političko-ideološki sukob između SSSR-a i NR Kine (1969) ozbiljno je nagovestio mogućnost otvorenog sukoba između socijalističkih zemalja³⁶, sa svim negativnim implikacijama prelaska sa bipolarnog na tripolarni odnos svetskih velesila (SSSR–SAD–Kina).

Poslednja sovjetska vojna intervencija u Avganistanu (1979–1988), radi navodnog suzbijanja „uvožene kontrarevolucije“, na Zapadu nazivana i kao „vojna laboratorija“ sovjetske varijante sukoba niskog intenziteta³⁷, posebno protivgeriljskih operacija, izvedena u početku po modelu „praške“ varijante (dejstvo specijalnih snaga) ali uz znatno jače operativne snage (do 100.000 vojnika), primenom novih taktičkih postupaka i sredstava (borbeni helikopteri, samohodna artiljerija, bojni otrovi, radari i savremena sredstva veze), doživela je potpuni neuspeh. Stoga, realno je očekivati da će SSSR zbog „avganistanskog sindroma“ izvući potrebna iskustva radi dogradnje ili napuštanja svoje doktrine vojnog intervencionizma.

Iako neki autori sovjetsku vojnu intervenciju u Avganistanu³⁸ ne kvalifikuju kao sukob niskog intenziteta, ona ipak sadrži njegove osnovne modalitete. Naime, analizom angažovanja sovjetskih snaga mogu se odrediti tri karakteristične etape: početno prepadno-prevratničko dejstvo specijalnih snaga i veoma jakog intervencijskog kontingenta; prelazak na

³⁵ Robert L. Hutchings *Soviet – East European Relations: Consolidating and Conflict 1968–1980*, The University of Wisconsin Press, 1983, str. 41–44.

³⁶ Edvard Kardelj, *Socijalizam i rat*, Kultura, Beograd 1960.

³⁷ Daniel Colinc, *The Soviet Military Experience in Avganistan*, Military Review, 5/85.

³⁸ Kip Mc Cormick, *The Evolution of Soviet Military Doctrine – Avganistan*, Military Review, 7/1987; Charles G. Wheeler, *The Forces in Conflict – Avganistan*, Military Review, 7/1987.

ofanzivna dejstva bataljonskih sastava, uz masovno korišćenje helikoptera, i izvođenje specijalnih operacija.

S druge strane, kao i vijetnamski, avganistanski slučaj je još jedan u mnoštvu dokaza da postoji uspešan model suprotstavljanja doktrini sukoba niskog intenziteta, nalik na našu koncepciju opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. To potvrđuje i ukupni bilans sovjetskih vojnih i drugih intervencija. Naime, od navedenih osam slučajeva „uspešno“ je realizovao četiri, a u četiri slučaja pretrpeo je vojni ili politički neuspeh (SFRJ, Kina, Iran i Avganistan).

3. *Ostali primeri sukoba niskog intenziteta*

Iako međusobni konflikti u zemljama Trećeg sveta³⁹, posebno među nesvrstanima⁴⁰, objektivno nisu mogli afirmisati nove vojnodoktrinarnе stavove, njihovom komparativnom analizom u periodu od 1961. do 1982. godine, posebno većih ratnih sukoba: Etiopija – Somalija (1977), Vijetnam – Kampučija (1979), Indija – Pakistan (1947, 1955. i 1971) i Irak – Iran (1980–1988), mogu se u tipološkom smislu (uzroci, mesto sukoba) nešto pobliže definisati doktrinarna opredeljenja graničnih (prigraničnih) ratova i sukoba – prihvaćenih u zvaničnoj američkoj doktrini sukoba niskog intenziteta kao posebne „prigranične operacije“. Pošto su i u tim sukobima primenjivani pojedini elementi specijalnog rata, odnosno neborbenih dejstava, a u nedavno okončanom iračko-iranskom ratu se posebno ističu psihološki momenti verske indoktrinacije i fanatizma (nalik na ranije verske ratove) smatramo potrebnim da se verski element reafirmiše i ugradi kao posebna kategorija neborbenih dejstava.

ZAKLJUČAK I PREDLOG TIPOLOGIJE DEJSTAVA U SUKOBU NISKOG INTENZITETA

Na osnovu kratkog i sažetog prikaza osnovnih opredeljenja i tipologije savremenih doktrina sukoba niskog intenziteta,

³⁹ Ayoob Mohammed, *Conflict and Intervention in the Third World*, Croom Helm, London, 1980.

⁴⁰ Bojana Tadić, *Sukobi među nesvrstanim zemljama*, Međunarodna politika, Beograd, 1987.

posebno zvanične doktrine KoV SAD, u zaključku želimo da istaknemo samo njihovu klasifikaciju prema sadržaju, odnosno primeni borbenih (oružanih) i neborbenih (neoružanih) elemenata, svesni da je takva klasifikacija novina koju treba teorijski šire uobličiti. Dakle, doktrinu sukoba niskog intenziteta možemo (moramo) podeliti na dva osnovna tipa („A“ i „B“, ili slično), a tipove na više vrsta različitih dejstava, odnosno operacija, što je prikazano na shemi 3.

Shema 3.

SUKOB NISKOG INTENZITETA - NEKONVENCIONALNI RAT	
<i>Neborbena dejstva – operacije</i>	<i>Borbena dejstva – operacije</i>
Diplomatske	Vojne intervencije
Političko-ideološke	Nekontaktni vojni udari
Psihološke-propagandne	Protivgerilske
Ekonomsko-finansijske	Prepadno-prevratničke
Naučno-tehnološke	Diverzantsko-terorističke
Socijalno-humanitarne	Gerilsko-kontrarevolucionarne
Obrazovno-kulturološke	Protivdiverzantsko-terorističke
Versko-fatalističke	Zaštitno-posmatračke (mirovne)
Obaveštajno-kontraobaveštajne	Spasilačko-evakuacione
Policijsko-bezbednosne	Obaveštajno-izviđačke
Upravno-administrativne	
Vojnobezbednosne	
Demonstrativne	Provokativno-demonstrativne

Bez detaljnijeg razmatranja geneze, razvoja i namene pojedinih nacionalnih ili koalicionih snaga za dejstva u okviru sukoba niskog intenziteta, može se zaključiti:

– da snage za neborbena dejstva, pre svega, razne agencije, obaveštajne i druge subverzivne organizacije i institucije, koje permanentno rade na prikupljanju podataka, proceni i planiranju pojedinih dejstava u okviru sukoba niskog intenziteta, nisu prethodnica, već prisutna substitucija navedene doktrine na određenoj teritoriji;

– da su specijalne snage fleksibilno organizovane, jer način i vreme njihove upotrebe prvenstveno zavise od političke odluke;

– da su sastav i veličina borbenih snaga prilagođeni specifičnim i borbenim zahtevima, pa su zbog toga fleksibilno organizovane, sa statusom gotovih (dežurne) snaga visoke borbene gotovosti (1–2 časa), opremljene lakšim, ali efikasnijim naoružanjem i borbenom tehnikom, pogodne za vazdušni i pomorski transport, osposobljene za odlučna borbena dejstva u određenom regionu i u svim vremenskim uslovima i logistički osamostaljene;

– da snage opšte namene, odnosno snage za brze vojne intervencije neće biti upotrebljene samo za sukob niskog intenziteta (gerilski i manevarski rat), već znatnim delom i u sukobu srednjeg intenziteta.

Na osnovu analize pojma i suštine američke doktrine sukoba niskog intenziteta, kao i sličnih doktrina drugih zemalja, čini se da pojedini strani i domaći autori olako i bez dublje analize navode da je sukob niskog intenziteta samo spoj specijalnog i ograničenog rata (lokalni ili slične kombinacije), da sukob niskog intenziteta nije nov u doktrinarnim opredeljenjima⁴¹, pa čak i to da se radi o „terminološkoj akrobaciji“⁴² i „logičko-teorijskoj smicalici“⁴³. Takođe, ne može se prihvatiti teza da specijalni rat treba tretirati kao „viši i složeniji oblik“ sukoba niskog intenziteta⁴⁴ pogotovu što postoje i suprotne kombinacije.⁴⁵ Naime, u najnovijoj američkoj vojnoj publicistici pojavljuje se revidirana struktura sukoba niskog intenziteta i specijalnih dejstava u okviru nekonvencionalnog rata (shema 4) koja takođe negira neke naše „inovacije“ oko specijalnog rata. Istina, možemo u teoretskim raspravama tražiti „uklapanja“ i „spojeve“⁴⁶, međutim, po našem mišljenju, treba napustiti dvojnost, izbaciti iz upotrebe izraz specijalni rat i što pre „priznati“ odavno ozvaničenu i novu vojnu doktrinu – sukob niskog intenziteta.

⁴¹ Dr Todor Mirković, *Sukob niskog intenziteta – novi koncept u vojnoj doktrini SAD, Bezbednost i društvena samozaštita*, 2/1987.

⁴² Mr Dragoljub Lubarić, *Doktrina tzv. sukoba niskog intenziteta – novi vid primene sile, Međunarodna politika*, 8/1987.

⁴³ Mr Dušan Višnjić, *Pojam oružane borbe (Logički ogled), Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988.*

⁴⁴ Dr Vojislav Mićović, *Neki aspekti specijalnog rata protiv Jugoslavije*, „Vojno delo“, 1/1989, str. 83.

⁴⁵ Dr Sam Sarkesian, *The Myth of US Capability in Unconventional Conflicts*, *Military Review* 9/1988, str. 2–17.

⁴⁶ Miraž Stožinić, *Specijalni rat u okviru doktrine sukoba niskog intenziteta*, „Vojno delo“, 1/1989, str. 41–42.

Dublja naučnoteoretska analiza i proučavanje svih relevantnih aspekata doktrine sukoba niskog intenziteta⁴⁷, naime, nedvosmisleno ukazuje na to da se radi o kvalitativno novoj i savremenoj vojnoj doktrini u sadašnjoj etapi evolucije vojne misli i prakse, u eri nuklearne ravnoteže, tehnološke revolucije i opšte konstelacije međublokovskih snaga i varljive stabilnosti međunarodnih odnosa. Dakle, o već proverenoj vojnoj doktrini kojoj se mogu, po našem mišljenju, uz novu i racionalniju kombinaciju i sintezu poznatih činilaca i dozirane oružane borbe i suptilnih neborbenih dejstava, u različitim vremenskim razdobljima i različitim intenzitetom, postići i strategijski ciljevi. Jednostavnije rečeno sukob niskog intenziteta treba posmatrati kao specifičan i najverovatniji oblik ratnog sukoba budućnosti, ofanzivnog karaktera, a u ideološkom smislu i kao globalnu strategiju savremenog antikomunizma. Iz takvog opšteg i generalnog opredeljenja jasno proizilazi da će doktrina

Schema 4.

Očuvanje mira		Nekonvencionalni rat				Konvencionalni rat	
Neborbena dejstva	Specijalna dejstva	Sukob niskog intenziteta				Ograničeni	Opšti
1. Pružanje vojne i druge pomoći 2. Demonstracije sile		Suzbijanje revolucije – kontrarevolucije					
			1. faza	2. faza	3. faza	4. faza	
		1. Hiruški zahvati 2. Prepadi 3. Ubacivanje 4. Protivteroristička dejstva 5. Spasavanje talaca	Pružanje nevojne pomoći i podrške (obuka, instruktori, timovi)	Dejstva grupa specijalnih snaga („A“ tim)	Dejstva VDG specijalnih snaga (A, BiC timovi) i početna borbena dejstva	Borbena dejstva snaga opšte namene-intervencije prekomorskih snaga	

⁴⁷ Branko Mamula, *Obrana malih zemalja*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988, str. 176, *Suočavanje sa novim vojnim doktrinama (sa naučnog skupa na Brionima)*, Narodna armija, 1988.

sukoba niskog intenziteta, iako navodno koncipirana težišno prema zemljama Trećeg sveta⁴⁸, po našem mišljenju, nalaziti potpunu primenu i u sukobima između ostalih zemalja. I, konačno, ako se posmatraju odnosi vodećih vojnih supersila i činjenica da se napuštaju kompromitovani vidovi i oblici sukobljavanja u zaštiti globalnih političkih interesa i strategijskih ciljeva, posebno u kontekstu najnovijih tehnoloških mogućnosti, može se, čak realno, očekivati da će se određeni modaliteti sukoba niskog intenziteta primenjivati i u međusobnoj doziranoj konfrontaciji vodećih supersila, ne samo na periferiji njihovih interesnih sfera već i direktno.

Radi se, uglavnom, o političko-propagandnom delu sukoba niskog intenziteta, poznatom i kao „Šulcova doktrina“, čija je osnova borba za ljudska prava i nacionalnu emancipaciju. Efekte te doktrine neposredno doživljavamo (studentski pokreti, desidentstvo, promene u Istočnoj Evropi, i slično), kao i razne vrste pritisaka svetskog kapitala⁴⁹ (ekonomski, finansijski, tehnološki), delatnosti specijalizovanih agencija, i slično. Ako je tako, a praksa i tendencije to već eksplicitno potvrđuju, onda nasuprot ofanzivnoj doktrini sukoba niskog intenziteta, u koju su ugrađeni i neki novi elementi (suptilna neborbena dejstva, državni terorizam itd.), treba ubrzano osmisliti i pronaći odgovarajuće modele odbrane, zaštite i suprotstavljanja, a to znači i potrebu za nužnom dogradnjom naše koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

S U M M A R Y

CONTEMPORARY MILITARY DOCTRINES – THE LOW INTENSITY CONFLICT

In addition to a typologic analysis, as the central subject matter, the author briefly considers also some significant doctrinal features of the low intensity conflict. On the basis of examples of conflicts in the contemporary world he analyses the latest doctrinal trends of the USA, the USSR, and some other countries, regarding this likely future military strategy. The author maintains that the cognizance of all doctrinal trends regarding the low intensity conflict

⁴⁸ Ayoob Mohammed, *Conflict and Intervention in the Third World*, Croom Helm, London, 1980; *Waging War by Proxy – The Regan Doctrine supports anticommunist insurgency across the Third World*, *Newsweek*, 12/1985.

⁴⁹ Dr Miroslav Hadžić, *Sudbina realsocijalizma*, „Vojno delo“ 1/1990.

makes the basis for considering the necessary upbuilding and perfecting our total national defence and social self-protection concept, as well as for foreseeing a possible model of forces of the possible aggressor in a low intensity conflict launched against the SFRY, i.e. for our searching for an adequate model of our armed forces that will be capable for deterring the aggressor or for containing an aggression.

R É S U M É

LES DOCTRINES MILITAIRES CONTEMPORAINES - LE CONFLIT DE L'INTENSITE BASSE

Dans cet article, sauf l'analyse typologique comme le problème central, on résume en bref certaines déterminantes doctrinales importantes du conflit de l'intensité basse. Prenant comme exemples des conflits mondiaux contemporains, faisant analyse des déterminations les plus nouvelles des USA, URSS et de certains autres pays, en liaison probable avec cela, on voit la stratégie militaire future. Auteur considère que la connaissance de toutes déterminantes doctrinales du conflit de l'intensité basse fassent la base de départ pour analyse de l'innovation et de perfection de notre conception de défense populaire généralisée et l'autoprotection sociale, ainsi que pour la prévision du modèle possible des forces de l'agresseur potentiel pendant le conflit de l'intensité basse contre la RSFY, c'est à dire la recherche du modèle adéquat de nos forces armées pour parer et dissuader l'ennemi.

Р Е З Ю М Е

СОВРЕМЕННЫЕ ВОЕННЫЕ ДОКТРИНЫ - СТОЛКНОВЕНИЕ НИЗКОЙ ИНТЕНСИВНОСТИ

В статье, кроме типологического анализа, как центральной проблемы, кратко рассматриваются и некоторые значительные доктринальные положения столкновения низкой интенсивности. На примерах современных столкновений в мире анализируются новейшие положения США, СССР и некоторых других стран, относящиеся к этой, по-видимому, военной стратегии будущего. Автор считает, что познание всех доктринальных положений столкновения низкой интенсивности является исходной основой для рассмотрения необходимой достройки и совершенствования нашей концепции всенародной обороны и общественной самозащиты, а также для создания возможной модели сил потенциального агрессора в столкновении низкой интенсивности против СФРЮ, т.е. для поиска соответствующей модели наших вооруженных сил, необходимой для парирования и отвращения.

Partizanski rat – posebna vrsta rata

General-potpukovnik u penziji prof. JOVO NINKOVIĆ

Pri definisanju i opšteteorijskom određenju partizanskog rata i partizanskog ratovanja u savremenoj jugoslovenskoj teoriji ratne vještine preovlađuju društveni, pa i ideološki kriterijumi, što bez sumnje nije dovoljno, jer se bez identifikovanja vojno-tehnoloških karakteristika ne može uspostaviti dovoljno jasna distinkcija između partizanskog i klasičnog frontalnog rata.

U savremenim klasifikacionim sistemima partizanski rat se ne tretira kao posebna i autohtona vrsta rata iako je takav rat odavno postao realnost na istorijskoj i ratnoj pozornici. U jugoslovenskoj teoriji umesto partizanskog rata, odnosno partizanskog ratovanja uveden je pojam partizanski oblik oružane borbe što je posmatrano sa čisto teorijskog i praktičnog stanovišta veoma problematično.

Identifikovanje partizanskog rata i njegovo upoređivanje sa drugim vrstama ratova, a posebno sa klasičnim frontalnim ratovima moguće je vršiti ako se polazi od nekih opštih teorijskih kriterijuma, odnosno od analize bitnih vojno-tehnoloških svojstava ovog rata. U tom pogledu poseban značaj imaju neki kriterijumi kao što su odnos prema frontu i frontalnim dejstvima, odnos prema prostoru, načinu izvođenja borbenih dejstava i dr.

Ako se polazeći od tih kriterijuma analiziraju i kompariraju partizanski i frontalni rat onda se lako dolazi do zaključka da se oni međusobno toliko razlikuju da s pravom nose atribute posebne vrste ratova, što i treba da bude osnova njihovog opšteteorijskog određenja pa i definisanja.

Jedna od dilema koja se pojavljuje u publicistici svakako je i odnos partizanskog i narodnog rata. Odrednica narodni rat označava *društvenu prirodu*, a ne vojno-tehnološke karakteristike nekog rata zbog čega se njom ne mogu označavati sva bitna svojstva nekog rata pa ni partizanskog. Atribut narodni rat mogu nositi i ratovi koji se izvode na klasični frontalni način, a ne samo partizanski ratovi, mada su oni po pravilu narodni.

Partizanski rat se u svom elementarnom obliku na istorijskoj pozornici pojavio kad i prvi organizovani ratni sukobi.¹

¹ „U stvari samo partizansko ratovanje (u užem smislu) je zaista staro kao i svet. Već ga opisuje Ksenofan u svom *Anabazisu* krajem V veka pre naše ere, razumije se ne pod današnjim imenom. Partizansko ratovanje je staro kao svet prosto zato što je ono bez obzira na stepen razvoja vojne organizacije i tehnike kojeg je dostiglo društvo u određenom istorijskom periodu prirodna forma otpora naroda koji se brani pred znatno nadmoćnijim zavojevačem“. K. Popović, *Za pravilnu ocenu oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, Zbirka članaka, izd. Narodna Armija 1959, str. 293.

Bez obzira na to što se kao jedino mogući vid oružanog suprotstavljanja slabijeg protiv jačeg i nadmoćnijeg afirmisao u brojnim ratnim sukobima, on još uvek, nije u savremenoj jugoslovenskoj vojnoj teoriji i misli, dobio mesto i značaj koje mu pripada. Dosadašnja istraživanja i uopštavanja najznačajnijih iskustava, odnosno naučna verifikacija odgovarajuće teorije ratne veštine nisu dovoljna.

Ovakva ocena temelji se, pre svega, na saznanju da još uvek nema dovoljno valjane naučne i stručne literature u kojoj bi se na osnovu proučavanja istorijskih, društvenih, vojnostrategijskih i drugih uslova nastanka vojne organizacije, kao i načina vođenja partizanskih ratova, a posebno onih koji su dostigli najviši nivo razvoja (Kina, Jugoslavija, Vijetnam i dr.) identifikovali i teorijski razradili oni problemi i praktična rešenja, koji sa stanovišta izgradnje savremene teorije partizanskog ratovanja imaju najveći značaj.

Nezadovoljavajuće stanje u oblasti teorije partizanskog ratovanja ogleda se i u činjenici da još uvek egzistiraju teorijski nedovoljno utemeljena mišljenja i stavovi o nekim značajnim pitanjima, čak i u onim zemljama u kojima je partizansko ratovanje dostiglo najviši stepen razvoja i u kojima su stečena brojna i izuzetno značajna praktična iskustva i saznanja.

Ako se uz to ima u vidu da su i neki vladajući teorijski pogledi i doktrinarni stavovi koji se odnose na partizanski rat i partizansko ratovanje ne samo kontradiktorni, već i nedovoljno naučno fundirani, onda je ocena o nezadovoljavajućem stanju u oblasti teorije partizanskog rata i partizanskog ratovanja još očiglednija.

Tako se na primer najveći broj definicija partizanskog rata, bar kad se radi o onim koje se mogu naći u jugoslovenskoj vojnoj publicistici² zasnivaju, pre svega, na društveno-po-

² „Partizanski rat je oblik narodnog, narodnooslobodilačkog, revolucionarnog ili odbrambenog rata koji se vodi protiv okupatora, ili postojećeg poretka za nacionalno oslobođenje, društveno-ekonomski ili društveno-politički preobražaj zemlje. Po osnovnom društvenom preobražaju, ciljevima kojima teži, i snagama koje ga vode partizanski rat je po pravilu progresivan, a često ima i revolucionarno obeležje“. *Vojna Enciklopedija*. Tom 6, str. 561.

„Partizanski rat, vrsta narodnooslobodilačkog, revolucionarnog ili odbrambenog rata koji se vodi protiv okupatora, kolonizatora i drugih osvajača ili postojećeg poretka za nacionalno oslobođenje i socijalne promene. Po društvenim obeležjima, ciljevima i zadacima po pravilu je pravedan, progresivan i revolucionaran. Osnovno vojno obeležje je primena partizanskog oblika oružane borbe“. *Vojni leksikon*, VIZ, Beograd 1981, str. 385.

litičkom kriterijumu što je bez sumnje nedovoljno, mada se taj kriterijum mora uzeti u obzir da bi definicija bila potpuna i sveobuhvatna.

Drugim rečima, definicija partizanskog rata ne može biti celovita ako se pri njenom izvođenju i formulisanju osim društveno-političkog ne uzme u obzir i vojno-tehnološki kriterijum. Pri tom, svakako, treba imati u vidu da se partizanski rat po svojim društveno-političkim karakteristikama (oslobodilački, narodni, pravedan, progresivan i dr.) ne mora razlikovati od drugih vrsta ratova, što brojni primeri nedvosmisleno i potvrđuju.³

To znači da se pri definisanju partizanskog rata i njegovom teorijskom određenju uopšte moraju sagledati, pre svega, one karakteristike koje ga čine posebnim i po kojima se suštinski razlikuju od drugih ratova, a to su prevashodno *vojne karakteristike*, odnosno način njegovog vođenja.

Slično se može reći i kad je u pitanju tretman partizanskog rata u podeli, odnosno klasifikaciji ratova, jer se ovaj rat najčešće ne označava kao posebna vrsta, bez obzira na to što se kao takav razvio i postao realnost na istorijskoj i ratnoj pozornici.

Analiza nekih savremenih podela i klasifikacija ratova⁴ pokazuje da se kao osnov podele najčešće uzima društveno-politički, prostorni (svetski, regionalni, lokalni) i tehnički (konvencionalni, nuklearni) kriterijum. Međutim, kad se razvrstavaju na osnovu drugih vojnih karakteristika, onda se koristi kriterijum trajanja (dugotrajni, kratkotrajni), stepen pokretljivosti (pozicioni, manevarski) i slični kriterijumi, dok se način vođenja (frontalni, partizanski) vrlo retko koristi, mada se upravo po tome partizanski rat bitno razlikuje od svih drugih ratova.

Ne ulazeći u detaljniju analizu razloga za takav tretman partizanskog rata, odnosno za njegovu još uvek nedovoljnu i neadekvatnu teorijsku obradu, treba ukazati na neke značajne činjenice.

³ Svi ratovi koje su narodi Evrope vodili protiv nemačkog osvajača od 1938-1945. bili su isto tako i oslobodilački i odbrambeni i pravedni, a samo neki od njih bili su po svojim vojnim karakteristikama partizanski.

⁴ Jugoslovenska strategija oružane borbe podelu ratova vrši samo na osnovu društveno-političkog (osvajački, odbrambeni, narodnooslobodilački) i prostornog (lokalni, regionalni, svetski) kriterijuma.

Istorijski posmatrano svaki partizanski rat je uvek bio rat slabijih (neslobodnih, malih, potlačenih) protiv jakih (velikih, nadmoćnijih, odnosno oblik oružanog otpora naroda protiv tzv. regularne vojne sile (armije). Stoga dugo nije ni priznavan kao legitiman vid oružane borbe i otpora, što se bez sumnje negativno odražavalo ne samo na njegov međunarodno-pravni status, već i na njegovu dublju naučnu i teorijsku obradu.

Politički i vojni etablišment osvajačkih i kolonijalnih sila je sistematski nastojao ne samo da prikrije i umanji efekte koje su pojedini narodi ostvarivali u oslobodilačkoj i antikolonijalnoj borbi (primenom različitih modaliteta partizanskog ratovanja) već i da politički diskredituju takav vid oružanog otpora prikazujući ga kao sredstvo za rušenje legitimne vlasti, oblik terorizma i način ostvarivanja tuđih ideoloških i političkih ciljeva.

Kako je partizansko ratovanje u nekim slučajevima korišćeno i kao vojni oblik unutrašnjih građanskih ratova i sredstvo kojim su se služile određene političke snage u borbi za vlast, odnosno ostvarivanje klasnih i drugih političkih ciljeva, njezova primena izazivala je opravdan strah kod nekih, najčešće vladajućih struktura i moćnih spoljnih faktora. Zbog toga su nastojali da ga diskvalifikuju i prikažu kao sredstvo za rušenje legitimne vlasti, pa i kao vid međunarodne političke zavere, što je imalo određen uticaj na njegovo mesto i ulogu u savremenim odbrambenim sistemima, čak i u onim zemljama koje su mogle biti žrtve eventualne agresije.

U savremenim vojnim doktrinama i strategijskim konceptima velikog broja država partizanski rat se još uvek tretira kao „mali“, „pomoćni“, „neregularan“ i uopšte manje značajan oblik oružanog suprotstavljanja. U skladu s tim utvrđuje se njegovo mesto i uloga u globalnim svetskim, regionalnim i lokalnim ratnim sukobima, pri čemu se uvek polazi od stava da se radikalni vojni ciljevi ne mogu ostvariti primenom ovog vida ratovanja, odnosno bez oslonca na klasičnu armiju, tj. bez primene klasičnog (frontalnog) načina ratovanja.

Kada je u pitanju jugoslovenska vojna misao i praksa treba istaći da ona nije bila niti je još uvek dovoljno organizovana i istrajna u domenu istraživanja, sistematizovanja i teorijske obrade bogatih iskustava i saznanja stečenih u NOR-u tokom 1941–1945, bez obzira na to što je taj rat u najvećem

delu vođen na partizanski način i što je kao originalan model partizanskog rata dostigao najviši stepen razvoja. Iskustva stečena u ovom ratu bez sumnje imaju poseban značaj ne samo za koncipiranje i razvoj savremenog sistema opštenarodne odbrane, već i za izgradnju teorije partizanskog ratovanja uopšte.

Osim ove opšte ocene, za odnos jugoslovenske vojne misli prema problemu partizanskog rata koji je vođen u našoj zemlji karakteristično je i sledeće:

U jugoslovenskoj vojnoj publicistici neposredno posle rata pojavila su se veoma značajna naučna dela⁵ u kojima su analizirana i teorijski uopštavana iskustva i saznanja iz NOR-a. Posebno su zapažena ona koja se odnose na njegove vojne karakteristike, odnosno način vođenja, u kojima su autori, između ostalog, pokušavali da odgovore na pitanje da li se ovde radilo o partizanskom ili nekom drugom obliku rata. U traženju odgovora na to pitanje umesto odrednice „partizanski rat“ u nekim se delima javljaju nove odrednice, odnosno nove oznake za NOR, kao što su: „manevarski rat“, „kombinovani rat“, „teritorijalni rat“ i sl., uz obrazloženje da je pojam partizanski rat isuviše uzak da bi potpuno izrazio bitne vojno-tehnološke karakteristike i druga obeležja ovog rata.

Ne ulazeći u detaljniju analizu ovih zalaganja, odnosno stavova koji se odnose na vojne karakteristike NOR-a u Jugoslaviji od 1941. do 1945., dovoljno je istaći da su teritorijalnost, pokretljivost, kombinovanje i brojni drugi izrazi koji se u ovim delima koriste za označavanje NOR-a samo neke od njegovih značajnih karakteristika, odnosno bitna obeležja svakog partizanskog rata, koji je dostigao visok stepen razvoja. Drugim rečima, partizanski rat mora biti pokretljiv, maksimalno teritorijalizovan, ofanzivan i kombinovan jer samo takav, s obzirom na uslove u kojima se vodi, može biti uspešan.

Drugi, za savremenu jugoslovensku vojno-naučnu misao isto tako karakterističan momenat ogleda se u već pomenutoj činjenici da se u zvaničnim doktrinarnim dokumentima, pa i u brojnim drugim teorijskim materijalima, partizanski rat ne tretira kao posebna vrsta rata iako se predviđa mogućnost da bi se u opštenarodnom odbrambenom ratu oružana borba

⁵ P. Dapčević, *Snaga i značaj manevra*; D. Kveder, *Teritorijalni rat*; B. Oreščanin, *Vojni aspekti borbe za mir, nacionalnu nezavisnost i socijalizam*; P. Jakšić, *Savremeni rat* i dr.

mogla voditi i na partizanski način. Umesto toga, u savremenu jugoslovensku vojnu doktrinu i teoriju ratne veštine uveden je pojam „partizanski oblik oružane borbe“ koji bi se koristio u slučaju izrazito nepovoljnog razvoja situacije na jugoslovenskom ratištu u procesu vođenja opštenarodnog odbrambenog rata.

Ovo stanovište s razlogom izaziva sumnje i nedoumice, ne samo kad se radi o njegovoj teorijskoj zasnovanosti, već i praktičnoj primenljivosti, tim pre ako se ima u vidu da je pojam rat mnogo širi od oružane borbe i da bi vođenje jednog sveobuhvatnog partizanskog rata u određenim uslovima moglo biti jedino moguće i celishodno vojno rešenje.

Prethodne napomene o tretmanu partizanskog rata u savremenim doktrinama i strategijskim konceptima, odnosno stanju i problemima u oblasti teorije ratne veštine upućuju na zaključak da još uvek nisu dovoljno istražena i na odgovarajući način teorijski oblikovana neka posebno značajna pitanja, počevši od onih koja se tiču njegovog opšteg vojnoteorijskog određenja do onih koji se odnose na njegovu vojnu organizaciju i način vođenja.

U ovom napisu ukazuje se na neka od tih pitanja.

O NEKIM KRITERIJUMIMA TEORIJSKOG ODREĐENJA PARTIZANSKOG RATA

Stanovište po kome se partizanski rat tretira kao posebna vrsta rata zasniva se na saznanju da se od drugih ratova, a posebno od klasičnog frontalnog rata suštinski razlikuje po svojim bitnim vojno-tehnološkim karakteristikama, odnosno načinu vođenja što bi trebalo da bude osnovni kriterijum njegovog definisanja i teorijske razrade uopšte, uključujući i njegovo razvrstavanje u postojećim ili nekim novim klasifikacionim sistemima.

To znači da se pri razradi teorije partizanskog rata i partizanskog ratovanja mora imati u vidu da je taj fenomen (partizansko ratovanje) specifična društvena i vojna pojava koja je determinisana posebnim društvenim, vojno-tehnološkim, organizacionim i drugim činiocima i sadržajima. Posmatrani u svojoj ukupnosti i najtešnjoj međusobnoj povezanosti, oni se ispoljavaju kao specifičan vid vođenja oružane borbe i

drugih oblika borbe i otpora u uslovima izrazite brojne i tehničke superornosti protivnika.

Pored odgovarajuće ratne doktrine i strategije, specifične vojne organizacije, posebnog odnosa prema stanovništvu i njegovom angažovanju i nekih drugih globalnih determinanti, za celovito vojnoteorijsko određenje partizanskog rata, kao posebne vrsta rata moraju se imati u vidu i neki drugi kriterijumi. Prevažodno oni koji se odnose na način vođenja oružane borbe kao što su: odnos prema frontu i frontalnim dejstvima, odnos prema prostoru, mehanizam izvođenja borbenih dejstava i dr.

Odnos prema frontu i frontalnim dejstvima kao kriterijum vojnoteorijskog određenja partizanskog rata ima poseban značaj, jer se upravo kroz taj odnos izražava ne samo jedna od njegovih suštinskih karakteristika, već i neki postulati i principi partizanskog ratovanja uopšte.

Upoređujući način vođenja oružane borbe u klasičnom frontalnom i u partizanskom ratu nije teško uočiti da se oni u procesu realizovanja odgovarajućih planova i borbenih zadataka suštinski razlikuju upravo u odnosu prema frontu i frontalnim dejstvima.

Analiza nekih najznačajnijih frontalnih ratova koji su vođeni u okviru drugog svetskog rata, kao i onih koji su se vodili posle njega (indijsko-pakistanski, arapsko-izraelski, iračko-iranski i dr.) pokazuje, između ostalog, da je za sve vreme njihovog trajanja između zaraćenih strana postojao manje-više stabilan i kontinuiran front, bez obzira na stepen pokretljivosti ratnih dejstava i druge promene do kojih je dolazilo u pojedinim ratnim periodima.

Pošto su oružane snage ratujućih zemalja bile neprekidno koncentrisane u zahvatu tako uspostavljenog fronta ishod (rešenje) ratnog sukoba tražen je upravo na frontu. Taj ishod zavisio je pre svega od rezultata ostvarenih u direktnom sudaru oružanih snaga na frontu, bez obzira na to što su korišćenjem nekih savremenih sredstava (avijacija, raketna sredstva, desanti) zaraćene strane mogle vrlo intenzivno da dejstvuju i po značajnim objektima na čitavoj dubini određenog ratišta.

U takvom strategijskom rasporedu oružane snage zaraćenih zemalja su za sve vreme trajanja rata mogle da se oslone na manje-više stabilnu pozadinu i to ne samo kao neophodnu

operativno-strategijsku osnovicu, već i kao stalnu proizvodno-snabdevačku bazu, što je za uspešno vođenje ovakvog rata bilo od najvećeg značaja.

Za razliku od klasičnog frontalnog rata u kome je postojanje stabilnog i kontinuiranog fronta i direktno konfrontiranje oružanih snaga na svim nivoima vođenja oružane borbe jedno od njegovih suštinskih vojno-tehnoloških obeležja, partizanski rat je u suštini „antifrontalan“, jer je izbegavanje fronta i dugotrajnih frontalnih dejstava ne samo jedan od značajnih postulata partizanskog ratovanja, već i bitna pretpostavka njegovog uspešnog vođenja u uslovima nepovoljnog odnosa snaga. Umesto frontalnog načina dejstva, čije je osnovno obeležje neposredan sudar sa snagama protivnika na frontu, u partizanskom ratu se primenjuje specifičan (partizanski) način dejstva koji podrazumeva izbegavanje sudara sa glavnim snagama protivnika, odnosno nanošenje udara po najslabijim tačkama u borbenom rasporedu po čitavoj dubini, a pre svega u njegovoj pozadini. Ukoliko bi partizanske snage bile prisiljene da prihvate frontalnu borbu u za njih nepovoljnim uslovima one bi nastojale da je što pre prekinu, izvuku se iz neposrednog dodira i izvrše manevar ka područjima na kojima mogu zadržati maksimalnu slobodu dejstva.

Za razliku od klasičnih, partizanske oružane snage se retko kada u potpunosti mogu oslanjati na stabilnu i u vojnom pogledu kompleksno uređenu pozadinu, posebno na njenu proizvodnu i materijalno-snabdevačku funkciju. Ulogu pozadine u partizanskom ratu preuzimaju slobodne teritorije, partizanske baze i uporišta koja se stvaraju u pojedinim delovima zemlje i koja najčešće zbog svoje veličine, stabilnosti i ograničenih privrednih i proizvodnih potencijala ne mogu u svemu da zadovolje potrebe oružanih snaga. Stoga se moraju tražiti i primenjivati druga rešenja.

Odnos prema prostoru kao faktoru rata, odnosno konkretnom području borbenih dejstava takođe je značajan kriterijum vojnoteorijskog određenja partizanskog rata i činilac koji bitno obeležava karakter i način vođenja oružane borbe i drugih oblika borbe i otpora.

U klasičnom frontalnom ratu ukupan prostor, odnosno aktivirano ratište linijom fronta podeljeno je na dva dela. Deo kojim je napadač ovladao i deo koji je poseo i koji branilac

drži. I jedna i druga strana teži da svoj deo prostora proširi usled čega i dolazi do manjih ili većih pomeranja fronta i drugih promena na njemu.

Drugim rečima, strana koja je u ofanzivi teži da ovlada što većim prostorom i na njemu uspostavi sopstvenu kontrolu, a strana koja je u defanzivi da ga odbrani, a u slučaju da bude zauzet da ga povrati. To znači da je borba za prostor jedna od suštinskih vojno-tehnoloških karakteristika frontalnog rata, odnosno načina dejstva oružanih snaga u takvom ratu. Gubitak određenog prostora u takvom ratu najčešće znači i prestanak bilo kakvog oružanog otpora na njemu, a gubitak čitavog državnog prostora prekid ratnih dejstava, odnosno kapitulaciju.

U partizanskom ratu odnos prema prostoru je bitno različit i kad je u pitanju njegova celovitost (nema podele na dva dela) i kad je u pitanju vođenje oružane borbe i drugih aktivnosti na njemu.

Državna teritorija, odnosno ratište u partizanskom ratu je konstantna kategorija, jer se odnos prema prostoru ne menja, bez obzira na uspostavljeni odnos snaga, stepen kontrole i druge elemente ukupne vojnostrategijske i konkretne operativno-taktičke situacije koje je protivnik ostvario. Drugim rečima, u partizanskom ratu oružana borba i druge (neborbene) aktivnosti organizuju se i izvode na svakom delu teritorije, bez obzira na prisustvo protivničkih oružanih snaga i drugih organa, u skladu sa objektivnim mogućnostima i konkretnim potrebama i uz korišćenje svih oblika i metoda koji su primereni datim uslovima.

Iz ovako definisanog odnosa prema prostoru kao faktoru rata i području izvođenja borbenih dejstava ne bi smeo da se izvodi zaključak o njegovom manjem značaju i ulozi. Tim pre ako se ima u vidu da se partizanski rat u principu vodi na sopstvenoj teritoriji i uz maksimalan oslonac na svoje izvore i potencijale. Stoga je stvaranje što većih slobodnih teritorija, partizanskih baza i uporišta i njihova priprema za vođenje oružane borbe u svim značajnijim partizanskim ratovima bilo jedno od osnovnih doktrinarnih opredeljenja i bitna pretpostavka njihovog uspešnog vođenja.

Međutim, u odbrani slobodnih teritorija, baza, uporišta i drugih teritorijalnih oslonaca koji su stvarani tokom vođenja

oružane borbe, strategija partizanskog rata polazi od stava da ta odbrana mora biti racionalna i svrsishodna, što znači da se najviši stepen upornosti dozvoljava samo izuzetno. Drugim rečima, odbrana slobodne teritorije na klasičan način i po svaku cenu nije celishodna ne samo zato što najčešće prouzrokuje velike gubitke, već i zbog toga što se gubitak jedne najčešće može kompenzovati stvaranjem druge slobodne teritorije.

Isti princip važi i za osvajanje određenog prostora, gradova i drugih utvrđenih i dobro branjenih objekata jer nastojanje da se oni po svaku cenu zauzmu može takođe imati velike pa i katastrofalne posledice.

Prema tome, u partizanskom ratu, za razliku od klasičnog, prostor, se ne brani i ne osvaja po svaku cenu, jer gubitak stvorene slobodne teritorije ili nekog drugog značajnog područja ne znači i prestanak oružane borbe i drugih oblika borbe i otpora na njemu. Na prostoru koji je zauzeo i koji protivnik kontroliše borbene i druge aktivnosti se nastavljaju, s tim što moraju biti maksimalno prilagođene datom odnosu snaga i drugim uslovima.

Način izvođenja borbenih dejstava je svakako najznačajniji kriterijum vojnoteorijskog određenja partizanskog načina ratovanja i svojstvo po kome se ono suštinski razlikuje od klasičnog frontalnog ratovanja.

Razlike u načinu izvođenja borbenih dejstava u partizanskom i frontalnom ratu uslovljene su, pre svega činjenicom da se taj mehanizam u frontalnom ratu zasniva na *obezbeđenju povoljnog odnosa snaga* na svim nivoima (strategijski, operativni, taktički) vođenja oružane borbe kao bitnoj pretpostavci uspešnog izvršenja borbenih zadataka. Za razliku od toga, mehanizam izvođenja borbenih dejstava u partizanskom ratu ne može se zasnivati na tom činiocu iz prostog razloga što se takav rat redovno vodi u uslovima nepovoljnog odnosa snaga, posebno kada su u pitanju savremena borbena sredstva i druga ratna tehnika. Nadmoćnost i drugi neophodni uslovi i pretpostavke za uspešno izvođenje borbenih dejstava u partizanskom ratu obezbeđuju se korišćenjem nekih drugih objektivno postojećih prednosti (poznavanje teritorije, podrška stanovništva, uvežbanost i borbeni moral boraca i dr.), odnosno primenom odgovarajuće taktike (iznenađenje, udar po najsla-

bijim tačkama u protivničkom rasporedu, lukavstvo i sl.). Time se u praksi konstituiše jedan novi kvalitet kao bitan činilac ukupne vojne moći partizanskog pokreta.

U klasičnom frontalnom ratu napadna dejstva izvode se metodom direktnog frontalnog udara na položaje i objekte koje je branilac poseo, nakon što su oni snažnom vatrenom pripremom oslabljeni, a otpor na njima neutralisan. Odbrambena dejstva se izvode metodom frontalnog otpora sa više uzastopnih položaja po dubini sve do stvaranja uslova za prelazak u aktivna dejstva na čitavom frontu ili na pojedinim pravcima, odnosno sektorima.

U partizanskom ratu napadna dejstva se u principu ne izvode na takav način, odnosno metodom frontalnog napada i potiskivanja snaga branioca, niti ravnomernim nastupanjem od prednjeg kraja ka objektima po dubini, već po mogućnosti metodom jednovremenog udara po što većem broju objekata na čitavoj dubini borbenog rasporeda protivnika, sa težnjom da se u što kraćem vremenu zauzmu kako bi se obezbedili što povoljniji uslovi za brzi manevar i prenošenje dejstva na druge objekte ili reone. Odbrambena dejstva se retko izvode isključivo metodom pružanja frontalnog otpora sa *uzastopnih* položaja po dubini, već najčešće kombinacijom frontalnog otpora i aktivnih dejstava, naročito na bokovima i u pozadini protivnika sa težnjom da se tim dejstvima po mogućnosti zahvati čitava dubina protivnikovog rasporeda.

Napadna i odbrambena dejstva u partizanskom ratu najčešće nemaju karakter celovitih, međusobno tesno povezanih i integrisanih aktivnosti na strogo ograničenom prostoru, već u najvećem broju slučajeva predstavljaju skup prostorno odvojenih i manje-više samostalnih borbenih radnji i akcija koje se po cilju, razmerama, načinu izvođenja i drugim svojstvima međusobno bitno razlikuju.

Klasični frontalni rat redovno počinje izvođenjem unapred pripremljenih napadnih ili odbrambenih operacija sa precizno utvrđenim ciljem, prostorom na kome se izvodi i vremenom trajanja. Partizanski rat, međutim, najčešće počinje izvođenjem zaseda, prepada, diverzija i drugih elementarnih borbenih dejstava i to na onim delovima državne teritorije gde su se za takva dejstva stekli potrebni preduslovi. Tek u kasnijim fazama rata, pod uslovom da on dostigne najviši stepen razvoja,

dolazi do primene složenijih oblika, kao što su: partizanski napadni i odbrambeni bojevi, operacije, pohodi i sl.

Ako se osim navedenog imaju u vidu specifičnosti sistema podrške i obezbeđenja, sistema komandovanja, stepen i način angažovanja stanovništva u borbenim i neborbenim aktivnostima i druga rešenja, onda se razlike između partizanskog i klasičnog frontalnog načina ratovanja još više ističu, a samim tim još snažnije argumentuje zaključak da je partizanski rat posebna vrsta rata.

DOSTIGNUTI STEPEN RAZVOJA I OBLICI ISPOLJAVANJA PARTIZANSKOG RATA

S obzirom na to da su se partizanski ratovi organizovali i vodili u različitim istorijskim, društveno-političkim, vojno-strategijskim, prirodno-geografskim i drugim uslovima, oni su u praksi dostizali različite stepene razvoja ne samo po razmerna i intenzitetu oružane borbe i organizacijsko-formacijskim karakteristikama oružanih snaga, već i po učešću stanovništva u oružanoj borbi i drugim oblicima borbe i otpora, oblicima i metodama izvođenja borbenih dejstava, ostvarenim vojnim i političkim uspesima i brojnim drugim kvantitativno-kvalitativnim pokazateljima.

U literaturi koja se bavi fenomenom partizanskog ratovanja učinjeni su značajni pokušaji da se na osnovu uopštavanja iskustava i saznanja iz bogate ratne prakse identifikuju i teorijski osmisle karakteristični organizaciono-razvojni modeli, odnosno oblici ispoljavanja partizanskog ratovanja i utvrde kriterijumi njihovog vrednovanja.

Nemački vojni teoretičar i istoričar Gerlic⁶ polazeći od dostignutog stepena razvoja partizanski rat deli na *taktički* (aktivnosti manjih partizanskih grupa) i *operativni* (krupne borbene akcije i složene operacije) ocenjujući istovremeno da su viši stepen razvoja (operativni) dostigli samo neki partizanski ratovi (Jugoslavija, Grčka, SSSR, Albanija).

Analizirajući dinamiku razvoja oslobodilačkog rata naroda Vijetnama koji se pretežno vodio na partizanski način

⁶ Görlic Walter, *Der zweite Weltkrieg*, Stuttgart, 1952.

general Đap⁷ ističe da je taj rat posmatran u celini prošao kroz dve razvojne faze – fazu gerile i *fazu pokretnog rata*, pri čemu fazu gerile ocenjuje kao početni i manje razvijeni oblik, a fazu pokretnog rata kao viši i složeniji oblik.

Problemom vrednovanja i klasifikacije partizanskog rata i partizanskog ratovanja bavili su se i brojni jugoslovenski vojni teoretičari (K. Popović, B. Oreščanin, P. Jakšić, B. Mamula i dr.) pokušavajući istovremeno da utvrde neke osnovne kriterijume valorizacije i identifikacije ovog fenomena.

Prema gledištu P. Jakšića⁸ na primer, partizansko ratovanje istorijski posmatrano ispoljavalo se u tri razvojne faze i to kao: (1) partizansko ratovanje nižeg tipa; (2) partizansko ratovanje višeg tipa; (3) partizansko-frontalni, odnosno frontalno-partizansko ratovanje.

Slično gledište zastupa i B. Mamula⁹ koji nivoje razvijenosti partizanskog rata definiše kao: partizansko ratovanje u užem smislu, koje podrazumeva način dejstva partizanskih odreda; partizansko ratovanje u širem smislu, koje podrazumeva akciju regularne vojske, partizanskih odreda i narodnih ustanika i prošireni partizanski rat, odnosno opštenarodni odbrambeni ili oslobodilački rat, koji podrazumeva kombinovanje akcija partizanskih odreda i regularne vojske, pri čemu regularna vojska primenjuje partizanski način ratovanja.

Analiza pomenutih i nekih drugih gledišta pokazuje da su njihovi poklonici koristeći se, pre svega, istorijskom metodom, odnosno izučavanjem konkretne ratne prakse utvrdili da su partizanski ratovi koji su dostigli najviši stepen razvoja prošli kroz više faza, u kojima se (mada se različito označavaju) dosta precizno izražavaju njihove organizaciono-razvojne, kvantitativno-kvalitativne i druge karakteristike.

Posebno je značajno istaći da se u ovim klasifikacijama partizanskog ratovanja polazi od stava da je ono po svojoj suštini dovoljno široko i fleksibilno, što znači da njegov razvoj nije limitiran ni kad se radi o razvoju oružane borbe i oružanih snaga, ni kad su u pitanju oblici i metodi izvođenja borbenih

⁷ Vo Ngujen Djap, *Oslobodilački ratovi naroda Vijetnama*, prevod, VIZ Beograd, 1973, str. 59.

⁸ Pavle Jakšić, *Savremeni rat I*, „Vuk Karadžić“ Beograd, 1969, str. 70.

⁹ Branko Mamula, *Savremeni svijet i naša odbrana*, VIZ Beograd, 1985, str. 45.

dejstava, što je posmatrano sa stanovišta borbe za pravilan tretman partizanskog rata i razradu njegove teorije izuzetno značajno.

Očigledno je, naime, da se vrednovanje nekog partizanskog rata, odnosno utvrđivanje dostignutog stepena njegovog razvoja mora da vrši uzimanjem u obzir nekih najznačajnijih opštih kriterijuma i kvantitativno-kvalitativnih pokazatelja kao što su: jačina i sastav; razmere i oblici oružane borbe; način izvođenja borbenih dejstava; veličina i stabilnost slobodne teritorije i dr.

Jačina i sastav oružanih snaga kao kriterijum vrednovanja zasnivaju se, prvenstveno, na proceni dostignutog nivoa razvoja i njihovih strukturnih, organizacijsko-formacijskih i drugih karakteristika, pri čemu je posebno značajno utvrditi da li su oružane snage ostale na nekim elementarnim oblicima organizacije (diverzantske grupe, gerilske grupe, partizanski odredi, snage za samoodbranu i sl.) ili su se i u kojoj meri transformisale u neki viši oblik (brigada, divizija, korpus i sl), te da li su i u kojoj meri u njima bili razvijeni vidovi, rodovi i drugi strukturni elementi.

Razmere i oblici oružane borbe kao kriterijumi vrednovanja zasnivaju se, pre svega, na analizi njene širine i intenziteta i na sagledavanju organizacionih oblika njenog vođenja na taktičkom, operativnom i strategijskom nivou. Pri tome je neophodno utvrditi da li se u procesu vođenja oružane borbe ostalo na nekim elementarnim oblicima (zasede, prepadi, diverzije i dr.) ili su i u kojoj meri primenjivani i neki viši i složeniji oblici (bojevi, operacije i dr.), te kakav je bio njihov međusobni odnos, značaj i uticaj na konačan ishod rata.

Način izvođenja borbenih dejstava kao kriterijum vrednovanja razvoja nekog partizanskog rata zasniva se, pre svega, na analizi razmera i intenziteta klasičnih partizanskih i frontalnih dejstava u celini, odnosno na pojedinim nivoima vođenja oružane borbe, njihovog međusobnog odnosa i značaja. Potom na analizi odnosa borbenih dejstava na širokim vangradskim područjima i u gradovima, stepenu samostalnosti (samostalno ili uz oslonac na saveznike), načinu rešavanja problema protivvazdušne, protivdesantne, protivoklopne i protivelektronske borbe, načinu rešavanja problema obezbeđenja borbenih dejstava i sl.

Veličina i stabilnost slobodne teritorije je posebno značajan kriterijum vrednovanja razvijenosti nekog partizanskog rata što se procenjuje kroz odgovor na pitanje da li su u toku vođenja takvog rata na nacionalnom prostoru stvorene slobodne teritorije kao baza i oslonac za vođenje oružane borbe, kakva je bila njihova stabilnost, do kog stepena su bile uređene i pripremljene, te u kojoj su meri mogle biti operativno-stratezijski oslonac za manevar i dejstvo oružanih snaga i ostale vojne, političke i druge aktivnosti.

Polazeći od ovih kriterijuma nije teško uočiti da su protekli partizanski ratovi dostizali različite stepene razvoja¹⁰ i da su se u praksi ispoljavali u različitim varijantama, odnosno organizaciono-razvojnim modelima, kao i to da su se neki od njih (Jugoslavija, Vijetnam i dr.) kontinuirano razvijali uzlaznom linijom, dok su neki drugi (Grčka i dr.) prolazili kroz fazu bržeg razvoja, ali i fazu silazne transformacije.

Međutim, činjenica da neki partizanski ratovi, posmatrani sa stanovišta pomenutih kriterijuma, nisu dostigli najviši stepen razvoja ne bi smela da navede na zaključak da je njihov značaj manji, tim pre ako se zna da su i u tim ratovima ostvareni izuzetno veliki ne samo vojni uspesi, već i društveno-politički ciljevi.¹¹

Istovremeno, to znači da se partizansko ratovanje kao fenomen, a posebno oblici njegovog ispoljavanja ne smeju posmatrati shematski i statički, tj. kao jednom zauvek dat model kog se treba držati, bez obzira na uslove u kojima se takav rat organizuje i vodi. Naprotiv, istorijsko iskustvo i konkretna ratna praksa pokazuju da su način pripreme i vođenja partizanskog rata, odnosno njegovi organizacioni modeli bili veoma različiti što je determinisano ne samo različitim istorijskim, društvenim, vojnim i drugim uslovima,

¹⁰ Partizansko ratovanje u Kini od 1927–1945, u Jugoslaviji, Albaniji i Grčkoj od 1941–1945, u Vijetnamu od 1945–1975, i nekim drugim zemljama dostiglo je najviši stepen kako u jačini i strukturi oružanih snaga (od partizanskih odreda do armija, tako i u razmeru oružane borbe od malih partizanskih akcija do operacija i pohoda), načinu izvođenja borbenih dejstava (od čisto partizanskog do klasičnog frontalnog ratovanja), u veličini i stabilnosti slobodnih teritorija (od manjih reona do velikog dela državne teritorije i drugih pokazatelja, dok je u nekim drugim zemljama (Alžir od 1945–1968, Kipar od 1955–1959, Kenija 1952–1956, Kuba 1956–1959 i dr.) ostalo na nekim početnim i manje razvijenim oblicima.

¹¹ U oslobodilačkom ratu naroda Alžira koji je vođen protiv francuskog kolonizatora od 1954–1968, u kome partizansko ratovanje posmatrano sa stanovišta pomenutih kriterijuma, nije dostiglo najviši nivo, ostvareni su najveći politički i vojni ciljevi, tj. nacionalno i socijalno oslobođenje. Slično je bilo i u najvećem broju antikolonijalnih i oslobodilačkih ratova koji su u toku drugog svetskog rata i posle njega vođeni u brojnim zemljama Azije i Afrike.

već i intenzivnim razvojem vojno-tehnološkog faktora, ratne veštine i drugih uticajnih činilaca.

Zbog toga je pogrešno za svaki partizanski rat koji se razvijao na specifičan način i koji se ispoljavao u različitim varijantama (pogotovo za one koji su dostigli najviši stepen razvoja) tražiti nove nazive, uz obrazloženje da su prevazišli okvire klasičnog partizanskog ratovanja. Praksa je, nesumnjivo, pokazala da je partizanski rat po svojoj suštini i organizaciono-razvojnim modelima dovoljno širok i fleksibilan. Uz inkorporiranje nekih novih elemenata, pa i elemenata klasičnog frontalnog ratovanja, on zadržava svoja suštinska opšta i vojno-tehnološka svojstva.

PARTIZANSKI RAT KAO OBLIK NARODNOG RATA

Činjenica da se partizansko ratovanje pojavilo i afirmisalo kao nužan i jedino moguć vid oružanog suprotstavljanja zavojevaču u kome su najšire narodne mase, a ne klasične oružane snage (regularna armija) bile njegov nosilac i osnovna snaga, odnosno da su se brojni narodnooslobodilački ratovi izvodili na partizanski način, doveli su, između ostalog, do određenih kontraverzi i nepreciznosti u njihovom definisanju i teorijskom određenju, pa i do njihovog poistovećivanja. Bilo je, a i danas ima mišljenja da je svaki narodni rat, posmatran sa stanovišta njegovih bitnih vojnih karakteristika, partizanski, odnosno da je svaki partizanski rat istovremeno i narodni rat.

Međutim, svaka produbljenija analiza ovih ratova pokazuje da se oni ni u kom slučaju ne mogu poistovećivati iz prostog razloga što se odrednicom „narodni rat“ izražavaju *društveno-političke*, a odrednicom „partizanski rat“ pre svega, *vojno-tehnološke karakteristike* nekog rata, te stoga oni ne mogu biti sinonimi.

Ne ulazeći u podrobnije elaboriranje fenomena narodnog rata i istorijskih okolnosti u kojima se on pojavio ipak se, polazeći od stavova koje su u svojim delima zastupali poznati marksistički i drugi vojni teoretičari¹², a prevashodno od

¹² Klauzevic, *O ratu*, Žomini, *Pregled ratne veštine*, Lidel Hart, *Revolucija i rat*, Đap, *Oslobodilački ratovi naroda Vijetnama*, B. Oreščanin, *Vojni aspekti borbe za svetski mir, socijalizam i nacionalnu nezavisnost*, K. Popović, *Za pravilnu ocenu oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije*, M. Ibrahimpašić, *Društvena priroda opštenarodnog odbrambenog rata*, B. Mamula, *Odrbrana malih zemalja i dr.*

konkretne ratne prakse, može izvesti pouzdan zaključak da se odrednicom „narodni rat“ izražava, pre svega, društvena priroda, a ne vojne karakteristike određenog rata. Ovo tim pre ako se ima u vidu činjenica da su i u nedavnoj prošlosti vođeni brojni ratovi koji su po svojim društveno-političkim karakteristikama zaista bili narodni, ali su se po svojim vojnim karakteristikama međusobno suštinski razlikovali.¹³

Ako se pođe od osnovnih kriterijuma teorijskog određenja pojma narodni rat i stanovišta da svojstvo narodnog rata podrazumeva i masovno učešće najširih narodnih slojeva u njemu i da se istorijski i konkretni društveno-politički interesi tih slojeva društva podudaraju sa utvrđenim ciljevima takvog oblika rata onda nije teško zaključiti da brojni ratovi koje su pojedine države i narodi vodili protiv osvajača s pravom nose atribut narodnog iako se po svojim vojnim karakteristikama, tj. načinu izvođenja bitno veoma razlikuju.

Isto tako, saznanje da su partizanski ratovi vođeni u prošlosti u najvećem broju imali svojstvo narodnih ratova ne bi smelo da uputi na generalni zaključak da oni nužno i zadržavaju takav karakter, tim pre ako u nekim od njih (gerilski ratovi u nekim srednjeameričkim državama) nisu masovno učestvovali najširi slojevi stanovništva, niti su se interesi naroda uvek podudarali sa proklamovanim ratnim i revolucionarnim ciljevima.

Zbog toga se teško može prihvatiti stanovište da narodni ratovi kao nužna istorijska pojava imaju neke zajedničke vojno-tehnološke karakteristike, odnosno da se mogu realizovati kao jedinstveni vojno-strategijski modeli i na osnovu neke univerzalne teorije ratne veštine, bez obzira na to što su društveno-političke i vojne karakteristike svakog rata u najtešnjoj međusobnoj povezanosti, uslovljenosti i zavisnosti.

Na kraju, treba još jednom istaći da se pri definisanju i ukupnoj teorijskoj razradi partizanskog rata mora polaziti, pre svega, od onih njegovih svojstava po kojima se razlikuje od klasičnog frontalnog rata, a to su njegove vojno-tehnološke, a ne društveno-političke karakteristike, jer se on i razvio u posebnu vrstu upravo kao antipod klasičnom ratu datog istorijskog perioda.

¹³ Otađbinski rat SSSR-a protiv nemačkog zavojevača, Oslobođilački ratovi naroda Jugoslavije, Vijetnama i Alžira i brojni drugi bez sumnje su bili narodni, ali su se po svojim vojnim karakteristikama bitno razlikovali.

S U M M A R Y

PARTISAN WAR – A PARTICULAR KIND OF WAR

When the partisan war and partisan warfare are defined and generally theoretically postulated in the contemporary Yugoslav art of war theory, the social, and even ideological, criteria are predominant. This undoubtedly does not suffice, since without the identification of military-technological characteristics a sufficiently clear distinction between the partisan and the classical war cannot be made.

In contemporary classification systems the partisan war is not treated as a particular and autochthonous kind of war, even though this kind of war has become a reality on the historical and war scene for a long time now. In the Yugoslav theory, however, instead of the partisan war or partisan warfare the term of partisan form of combat has been introduced. When considered both from a purely theoretical and the practical standpoint this term is highly doubtful.

The identification of the partisan war and its comparison with other types of war, with the classical frontal wars in particular, can be done when one starts from certain general theoretical criteria, such as: approach to the terms of front and frontal combat operations, to the territory, to the manner of carrying out of combat operations, and the like.

When one starts on the basis of these criteria and analyses, and compares the partisan war with the frontal ones, he can easily conclude that they are so much different that they are rightly called separate types of war, which should make the basis for their general theoretical typification, and even definition.

One of the dilemmas that appear in works published in this domain is certainly the relation or distinction between the partisan and the popular war. The term „popular war“ does not imply military-technological characteristics of a war but its *social nature*, and thus the term cannot contain all the essential characteristics of any kind of war, therefore neither of the partisan one. Not only partisan wars, although they are by rule popular wars, but also some of wars waged in a classical frontal manner can be classified as popular wars.

R É S U M É

LA GUERRE DE PARTISANS – UNE SORTE DE GUERRE A PART

Les critères sociaux et idéologiques ont été prédominants au cours de la définition et de la détermination théorique de l'art de guerre, ce qui sans doute n'était pas suffisant, car, sans identification des caractéristiques militéro-technologiques on ne peut pas établir distinction suffisamment claire entre la guerre de partisans et la guerre classique frontale.

Dans les systèmes contemporains de classification, la guerre de partisans n'est pas traitée comme une sorte autochtone et particulière de la guerre malgré que ce type de guerre existe depuis longtemps sur le théâtre historique et guerrière. Dans la théorie yougoslave, en guise de la guerre de partisans ou la

guerre de guerilla, on utilise le terme la forme de combat armé de partisans ce qui, vu de point de vue théorique et pratique, est très problématique.

Identification de la guerre de partisans et son comparaison avec d'autres types de la guerre, en particulier avec les guerres classiques frontales, sont possibles si on prend en considération certains critères théoriques généraux ou les analyses essentielles au point de vue caractéristiques militéro-technologiques de cette guerre. Dans ce sens importance particulière est mise sur certains critères comme l'espace, le front et des opérations frontales, façon de conduite des opérations de combat etc.

Si, partant de ces critères, on fait des analyses et des comparaisons des guerre frontales et de partisans, on peut facilement arriver sur le conclusion que les différences entre elles sont telles que l'on peut dire avec grande raison qu'il s'agit des types différents des guerres, ce qui en effet doit être la base pour la définition théoriques de celles-ci.

Une des question à résoudre est évidente dans le publicisme: le rapport entre la guerre de partisans et la guerre populaire. Le terme populaire montre la *nature sociale*, à ne pas confondre avec les caractéristiques militéro-technologiques de la guerre, et avec ce terme on ne peut pas souligner toutes les caractéristiques de la guerre en question, même s'il s'agit de la guerre de partisans. Par contre, ce terme peut être utilisé, entre autres, pour la guerre frontale classique, malgré le fait que la guerre de partisans est normalement populaire.

РЕЗЮМЕ

ПАРТИЗАНСКАЯ ВОЙНА – ОСОБЫЙ ВИД ВОЙНЫ

При общетеоретическом определении понятия партизанской войны и партизанского способа ведения войны в современной югославской теории военного искусства преобладают общественные, даже идеологические критерии, что, без сомнения является недостаточным, ибо без идентификации военно-технологических характеристик нельзя уточнить достаточно ясную разницу между партизанской и классической фронтальной войнами.

В современных классификационных системах партизанская война не рассматривается как отдельный и самобытный вид войны, хотя такая война уже давно стала реальностью на исторической и военной сцене. В югославской теории вместо партизанской войны, т.е. партизанского способа ведения войны, используется понятие „партизанская форма вооруженной борьбы“, что, если смотреть с чисто теоретической точки зрения, является весьма проблематичным.

Идентификация партизанской войны и ее сравнение с другими видами войны, в частности с классическими фронтальными войнами, возможны, но при этом надо исходить из некоторых общих теоретических критериев, т.е. из анализа существенных военно-технологических свойств войны. В связи с этим особое значение имеют некоторые критерии, как отношение к фронту и фронтальным действиям, отношение к пространству, способу проведения боевых действий и др.

Если, исходя из таких критериев, анализируются и сравниваются партизанская и фронтальная войны, тогда можно легко прийти к выводу, что они взаимно настолько отличаются, что вполне законно несут атрибуты отдельных видов войны, что и должно быть основой их общетеоретического определения.

Одна из дилем, возникающих в публицистике, является и взаимоотношение партизанской и народной войн. Определительное слово народная обозначает *общественную природу*, а не военно-технологические характеристики какой-нибудь войны, из-за чего такими определительными словами нельзя обозначить все существенные свойства какой-нибудь войны, в частности и партизанской. Атрибут народной войны могут нести и войны, проводящиеся классическим фронтальным способом, а не только партизанские войны, хотя они как правило – народные.

Politički pluralizam u jugoslovenskom društvu

General-major dr *DIMITRIJE BAUCAL*

Članak je pisan na osnovu autorovog uvida u teoriju političkog pluralizma, i naučnih, stručnih i političkih rasprava o političkom pluralizmu u Jugoslaviji, povodom reforme političkog sistema i praćenja njegovog događanja u empirijskom obliku u delovima Jugoslavije u prvoj polovini 1990. godine.

Razmatrajući tu složenu problematiku autor se morao suočiti sa brojnim pitanjima, kao na primer: šta je politički pluralizam kao višeznačan pojam, teorija i oblik demokratske prakse; u čemu je on demokratskiji u odnosu na monizam; može li se staviti znak jednakosti između političkog pluralizma i višepartijnosti; koliko je on neophodan, a koliko dovoljan, odnosno da li je on dovoljna pretpostavka za uspostavljanje istinske demokratije u kojoj se iskazuje, potvrđuje i afirmiše puni politički subjektivitet i suverenitet građanina, itd? U nastavku, autor traga za odgovorima: koliko je političkom pluralizmu imanentna ambivalentna priroda, odnosno ne proizvodi li on uz demokratske efekte i određene slabosti; šta su i koje su društvene, ekonomske, kulturne, istorijske i druge pretpostavke za njegovo uspostavljanje, i kakva su početna iskustva i saznanja jugoslovenskog društva u praksi političkog pluralizma višestranakog tipa?

Do mogućih odgovora autor je pokušao doći na bazi konsultacije brojne literature, praćenja procesa pluralizacije jugoslovenskog društva (posebno formiranja nove pluralističke političke infrastrukture), višestranakih izbora, i njihovog ishoda u delu zemlje, kao i ocena tih procesa i njihovih već ostvarenih i nosećih društvenih i političkih posledica.

Politički pluralizam u savremenom poimanju jeste nesumnjiva civilizacijska tekovina.* A kada se dogodi, tako reći, preko noći, i to još u svetu socijalizma koji ga je u prošlosti anatemisao, pripisujući mu izrazito negativnu konotaciju, to

* Članak je prvi deo generalskog rada koji je autor branio novembra 1990. godine, što znači da je pisan na osnovu autorovog empirijskog uvida u stanje političkog pluralizma u prvoj polovini godine, a od tada su iskustva pluralizma u nas znatno obogaćena (na primer, velika pobjeda socijalista u Srbiji, i komunista u Crnoj Gori). Valja primetiti da praktična iskustva nisu bitno opovrgla nijednu od osnovnih autorovih teza. To je bio jedan od razloga što u radu ništa nismo menjali, odnosno što ga ostavljamo u

je razlog više za njegovo minuciozno propitivanje. A pitanja kojima bi se trebalo pozabaviti i rasvetliti ih doista je mnogo. Na primer: šta je politički pluralizam kao višeznačan pojam, teorija i oblik demokratske prakse; šta je to demokratskije u njemu u odnosu na monizam; može li se staviti znak jednakosti između političkog pluralizma i višepartijnosti, te demokratije i partijnosti; koliko je on neophodna a koliko dovoljna, odnosno nedovoljna pretpostavka za uspostavljanje istinske demokratije u kojoj će čovek, građanin, iskazivati, potvrđivati i afirmisati potpuni politički subjektivitet i suverenitet. I, dalje: koliko mu je imanentna ambivalentna priroda, naime, ne proizvodi li on uz demokratske efekte i određene slabosti; šta su i koje su društvene, ekonomske, kulturne, istorijske i druge pretpostavke za njegovo uspostavljanje; kakva su naša početna iskustva i saznanja; uspostavlja li se on u civilizacijskom obliku (širi li, naime, ljudska prava i slobode, vodi li ka integrisanju jugoslovenskog društva, podstiče li napredak i razvoj); u kakvom se svetlu pokazuju naša iskustva iz prošlosti, te koliko su ona mogla biti meritorna u opredeljivanju jugoslovenskog društva za politički pluralizam višestranačkog tipa i njegovu primerenost za jugoslovenski mozaični društveni skup u svakom pogledu itd.

Do mogućih odgovora autor je pokušao da dođe na osnovu konsultovanja obimne literature, te praćenja procesa pluralizacije jugoslovenskog društva (posebno formiranje nove političke infrastrukture, i to pluralističke, višestranačkih izbora, i njihovog ishoda u delu zemlje), kao i ocena tih procesa i njihovih već ostvarenih i nosećih društvenih i političkih posledica.

prvobitnoj verziji. Međutim, najvažniji razlog zbog kojeg tekst ostaje bez aktuelizacije jeste težnja da se očuva njegova autentičnost, kako bi čitalac, pored ostalog, mogao prosuđivati i o prospektivnoj vrednosti i autora i njegovog kazivanja.

Možda je ovaj članak i prilog odbrani od zlonamernih i netačnih insinucija kako su se, tobože, pripadnici Armije tvrdokorno opirali svakom promišljenom razgovoru o političkom pluralizmu sve dotle dok ih na to nisu prisilile društvene prilike. Istina je sasvim drugačija. Pripadnici Armije se dosta dugo bave tom problematikom, o čemu svedoči i ovaj prilog, samo su, pre nego mnogi drugi, bili svesni negativnih konsekvenci pluralizacije političkog života u uzavrelim nacionalističkim antagonizmima na jugoslovenskom prostoru.

1. OSNOVNO TEORIJSKO UTEMELJENJE POLITIČKOG PLURALIZMA

Polovinom 19. veka Karl Marks je pisao o „bauku“ komunizma koji kruži Evropom.¹ I zaista, taj revolucionarni „bauk“ je „potresao svet“ (Rid), i za samo, reklo bi se, pola veka omogućio je da socijalizam preraste u svetski proces.

Sada, pak, na pragu 21. veka, s pravom bi se moglo reći da „bauk“ političkog pluralizma² (kao multipolitički koncept), u osnovi građanske provenijencije, potresa svet socijalizma.

U istočnoevropskim zemljama, politički monizam se tako reći preko noći transformisao u politički pluralizam višestračnog tipa.

Nama se politički pluralizam „dogodio“ posredno, a ne *ad hoc*, kao u istočnoevropskim zemljama. Opredeljenje za privrednu reformu i njeno utemeljenje na konceptu integralnog težišta,³ te pluralizmu oblika svojine,⁴ učinili su da politički pluralizam postane nezaobilazna tema. U početku rezervisan, pa i odbojan stav veoma brzo je ustuknuo pred sveopštim interesovanjem i željom da se što pre odgonetne njegova tajna. Njime su se počeli baviti upućeni i neupućeni; postao je neka vrsta političke mode, dežurna tema. I ne samo društveni diskurs nego i onaj naučno-stručnog tipa ubrzo je postao obogaćen silnim nespozumima.⁵ Tako se i vraćanje korenima, *utemeljivačima pluralističke doktrine, nametnulo kao nužno i logično.*

¹ K. Marks, *Manifest komunističke partije*.

² Pluralizam (l. pluralis) množina, postojanje množine. Veruje se da je Christian Wolff (1679-1754) prvi upotrebio tu reč. Spominje je i Kant, a posebnu pažnju na nju skreće Viliam James u knjizi *Pluralistički univerzum* (1909), zatim H. Laski (1915), nakon čega se njena upotreba širi u sociološkoj, političkoj, pravnoj i drugoj literaturi. U sociološkom i političkom smislu, pluralizam je pravac i doktrina koja „insistira na tome da u političkom procesu, u političkom odlučivanju i upravljanju, pored države, i na račun smanjivanja njene uloge, treba otvoriti prostor za delovanje različitih i drugih društvenih zajednica, organizacija, institucija... te, „strukovnih, profesionalnih, lokalnih, privrednih, kulturnih itd. One bi trebalo da preuzimaju i vrše niz državnih funkcija“ (R. Ratković, *Ideologija i politika*, str. 270). U najširoj upotrebi pluralizam se poima kao sinonim za višepartijski sistem, što on u suštini i jeste, ali se ne iscrpljuje u njemu. Dakle, kao suprotnost političkom monizmu i monopolu jedne partije i ideologije.

³ Tržištvna, robe, kapitala.

⁴ Društvena, privatna, zadružna i mešovita.

⁵ „Svako misli svoje i to izražava vlastitim kategorijalnim aparatom. Neki pod pluralizmom misle na puke empirijske činjenice, kao što su: pluralitet interesa... vrijednosnih orijentacija... nacionalnih ili kulturnih entiteta, pluralitet socijalnih slojeva, profesionalnih grupa i sl.; neki pak misle na pluralitet političkih programa i na više kandidata u izbornim procesima; neki opet u prvom redu misle na demokratizaciju jačanjem institucionalnih oblika neposredne participacije građana u političkim procesima, širenjem

Rodonačelnici

Različiti teoretičari, pa i više njih zajedno, zastupali su različite koncepcije. Iako su svoju osnovnu inspiraciju crpeli iz filozofije pragmatizma (Džems i Đui) i bili usmereni „protiv visokoparnih apstrakcija liberalizma i državnog apsolutizma“, koji se rađao u svetu u prvim decenijama 20. veka, ipak, između njih postojale su *bitne razlike*. Na jednoj strani, pluralizam se oblikuje kao analitički koncept za sociološku analizu društva i kao kartica za opis tog društva – *sociološki pluralizam* („sociološka teorija pluralizma“), a na drugoj, „*pluralizam* kao normativna teorija i poželjna koncepcija države – *politički pluralizam*“.⁶

Pluralizam kao analitički koncept javio se u anglosaksonskim zemljama, kada je razvijeni kapitalizam ušao u fazu koncentracije i monopolizma. Pojava novih i veoma snažnih i uticajnih grupa, na primer „grupa za pritisak“, lobija itd., podstakla je deo naučnika i istraživača da se zainteresuju i naučno pojasne taj fenomen. Tako je nastala i *teorija o interesnim grupama* (R. Dall, V.O.Ki, Almond, i drugi).

Smatrajući *interesnu grupu*⁷ najvažnijim faktorom političkog života, ti autori su se suprotstavili, na jednoj strani, *postulatima klasičnog liberalizma* (koji je zagovarao autonomiju i nepovredivost individue i njegovog delovanja), a na drugoj, *monističkoj koncepciji države*, odnosno njenoj supremaciji nad svim ostalim političkim subjektima.

U osnovi, ta pluralistička koncepcija polazi od sledećeg političkog i *empirijsko-pragmatičnog rezona*: čovek, građanin, kao slobodna individua, potpuno je nemoćan prema državi; njegova izolovanost i nemoć čine, praktično, gotov i dovoljan osnov za državnu tiraniju nad njim; čak, i najšira institucional-

mogućnosti izražavanja osobnih interesa, stavova i vrijednosnih orijentacija, jačanjem prava sigurnosti građana, odnosno elemenata pravne države i sl. ..., neki misle na određene oblike udruživanja građana... pluralizam političkih partija i slično...“ (Jugoslavenski naučnici u političkom pluralizmu, CDI, Beograd, 1989, str. 133).

⁶ Isto, str. 134.

⁷ Interesne grupe su, pre svega, proizvod one faze kapitalističke epohe koja, kako je to Marks rekao, „nije ostavila između čoveka i čoveka nikakvu drugu vezu osim golog interesa“ (Marks – Engels, Manifest komunističke partije). One predstavljaju najraznovrsnije uže društvene grupe u globalnom društvu čija je osnova konstituisanja poseban materijalni ili moralni (te politički – D.B.) interes njihovih članova u odnosu na druge takve grupe i šire društvene zajednice. Prema užem interesu koji im služi kao osnova, interesne grupe mogu biti ekonomske, profesionalne, nacionalne, crkvene, političke, itd.“. (Politička enciklopedija, str. 350).

na rešenja, koja mu omogućavaju učešće u politici i uticaj na državu, *de facto*, ne omogućavaju mu neki delotvorniji uticaj. Zato rešenje treba tražiti u stvaranju najširih mogućnosti za *udruživanje građana* radi što redovnijeg i snažnijeg učešća u politici i njenom sprovođenju.

Kolektivni oblici udruživanja građana i participiranja na toj osnovi dobijaju prednost, i oni bi trebalo da čine temelj i okosnicu čitave političke infrastrukture. U tom smislu država više ne bi bila zajednica građana, pojedinaca, nego „*zajednica drugih zajednica*“ (Figis), a umesto principa liberalne demokratije „*jedan čovek, jedan glas*“, sada dolazi pluralistički stav „*svakoj legitimnoj grupi njen udeo*“ (Wolff). Država, kao nosilac svereniteta, dobija (pluralne) političke subjekte kao konkurente, koji tako najefikasnije ograničavaju njenu moć. To, naravno, zahteva i samu zamenu principa – *umesto hijerarhijskog principa vlasti*, taj model pluralističke koncepcije zagovara uspostavljanje *horizontalnog principa*, u kojem su „*sve interesne grupe formalno-pravno izjednačene*“. Na taj način, demokratija se svodi na takmičenje između grupa, *ali u okviru očuvanja postojećeg projekta*.

Iako je ta pluralistička opcija, u osnovi, ostala na fenomenološkoj strani tumačenja i razumevanja političkog fenomena, bez zalaženja, pri tome, u eksplikaciju osnovnih zakonitosti koje utemeljuju i određuju relaciju – *svojina, sistem društvenih odnosa, politika*, omogućila je da se mnogo bolje shvate i razumeju mnoge političke institucije i procesi zasnovani *na interesima*. Zatim, formulisanjem, brojnih hipoteza doprinela je da se političke pojave istražuju na pouzdanijoj naučnoistraživačkoj osnovi.

Model političkog pluralizma, koji se pojavio u drugoj i trećoj deceniji u Evropi, ima iste filozofske i idejne korene. I on se javlja kao kritika liberalizma i državnog apsolutizma, ali i kao traganje, tim povodom, za odgovorom na pitanje *kakav bi sistem demokratije bio poželjan*,⁸ pre svega, sa stanovišta što dominantnije participacije građana u njoj. Njegovim rodonadžnikom smatra se Harold Laski, engleski politički mislilac. On je, u prvoj fazi svog intelektualnog

⁸ Zato ga M. Ramljak s pravom naziva „*normativnom teorijom političkog sistema, odnosno države i demokratije*“ (Jugoslovenski naučnici i politički pluralizam, str. 136), a Jovan Đorđević „*konstrukcionim pravnim i funkcionalnim*“ (*isto*, str. 811).

razvitka (1918–1932), pod uticajem fabijanaca⁹ i gildsocijalizma,¹⁰ prvi značajno doprineo teorijskom utemeljenju pluralističke demokratije u jednoj levoj, socijalističkoj varijanti (tzv. *levi pluralizam*). Smatrao je da njenu suštinu treba da čine sledeći *postulati*: samoupravljanje u privredi, korporacijama, javnim službama itd., reforma predstavničkog sistema radi što boljeg usklađivanja različitih interesa, federalno ustrojstvo društva i višepartijski sistem.

Već pedesetih godina našeg veka, u radovima R. Dala, Č. Limbala, S. Werba, G. Almonda, i dr., prezentira se i propagira drugačiji koncept pluralističke demokratije. Tačnije, *prokapitalistička*, ili tzv. desna pluralistička opcija, koja pluralizam reducira na *partijnost*.

Teorijska paradigma

Gledano u celini, teorijska paradigma političkog pluralizma koncipirana je, u osnovi, *na sledećim empirijskim i saznavnim pretpostavkama*: savremeno društvo je izrazito stratificirano i složeno; karakterišu ga brojne podele i nejednakosti; vlast nije locirana isključivo na jednom mestu, već je nehijerarhijski organizovana i sve više horizontalno ustrojena; zbog toga ona ne predstavlja vertikalno uređenje odnosa, već permanentan proces „beskrajnog pregovaranja“ između veoma heterogenih grupa različitih interesa; država se ponaša kao medijator (*klasični pluralizam*), ili se i sama ponaša kao jedna u nizu grupa sa autonomnim interesom (*neopluralizam*); neorganizovani pojedinac nema nikakvog uticaja na politički život, niti ima mogućnost da u njemu učestvuje na toj osnovi, pa je pravo na udruživanje jedno od osnovnih zagwarantovanih prava; neposredni izbori su značajna institucija, koja omogućava učešće građana u politici, odlučivanju, kao i u kontroli državne vlasti; država je slobodna od ideologije *tako što ne može prihvatiti nijednu ideologiju*.

⁹ Fabijansko društvo osnovano je u Engleskoj 1883. godine. Okupljalo je napredne građanske intelektualce koji su zagovarali socijalističku orijentaciju u engleskom radničkom pokretu sa naglašenim stepenom podržavljene privrede (etatizma).

¹⁰ Gildsocijalizam (od eng. guild–snaf, privredno-profesionalna organizacija), struja socijalističkog usmerenja u engleskom radničkom pokretu početkom 20. veka, koja je „dala izvanredno veliki doprinos afirmaciji ideje radničkog samoupravljanja“. (Politička enciklopedija, str. 297).

Nešto kasnije, Dal je te postulate pluralne demokratije obogatio sa još dva: *principom konsenzusa i kompromisa*.¹¹

Važan uslov svake pluralističke demokratije jeste uspostavljanje *bazičnog konsenzusa* svih političkih subjekata. „Bez takvog konsenzusa”, tvrdio je Dall’ nijedan demokratski sistem ne bi mogao dugo da preživi pod pritiskom iritacija i frustracija izbora i partijskih natjecanja“.¹²

Mada rodonačelnici pluralističke teorije nisu bili *zagovornici političkih partija*, ipak je ona u savremenoj političkoj zbilji završila u golog *partijnosti*, evoluirajući u ortodokсну ideologiju *višepartijnosti*. Umesto uloge autentičnih društvenih grupa, moderni pluralisti su,¹³ na osnovu društvene zbilje kapitalizma, posebno postindustrijskog društva, postali vatrene pristalice partija u političkom životu, smatrajući ih *krucijalnim faktorom svake demokratije*, njenim nezaobilaznim uslovom i jedinom merom demokratske. Praktično, između demokratije i višepartijskog sistema stavljen je znak jednakosti, bez ostatka. *Identifikujući jedno sa drugim, to drugo je vremenom postalo sinonim za prvo, a prvo za drugo*. I klasifikacije političkih sistema izvode se sada na osnovu istog kriterijuma, zapravo postojanja *vipešartijnosti*. Sve što se našlo na drugoj strani (a redovno se vezuje za svet socijalizma) nekritički se kvalifikuje *autoritarnim i totalitarnim*.¹⁴ *Jasno je da se radi o ideološkim jednostranostima. Takođe, jasno je da je sasvim pogrešno stavljanje znaka jednakosti, na jednoj strani, između političkog pluralizma i višestranačkog sistema*,¹⁵ te između

¹¹ M. Nikolić, str. 27 i 28.

¹² *Isto*, str. 28.

¹³ Na primer, Šumpeter, R. Aron, M. Diverže itd.

¹⁴ J. Đorđević, *isto*, str. 129–132. Totalitarizam se, na primer, definiše dominacijom i prisustvom sledećih elemenata zvanične ideologije, jedne masovne partije, monopolom nad svim sredstvima oružane borbe, monopolom nad svim sredstvima komunikacije, teroristička policijska kontrola, itd. Tu definiciju posle događaja u IEZ Svetozar Stojanović dovodi u pitanje. S. Stojanović, *Mudra upotreba pameti, Borba*, 25–26. avgust, 1990. S. Stojanović se pita, kakav je to totalitarizam koji je pao „bez opaljene puške“ u Rumuniji.

¹⁵ „Akteri pluralističkog političkog procesa“, s pravom konstatuje Vladimir Goati, jesu, dakle, pored stranaka, i „grupe pritiska“ i „interesne grupe“. Zato je pogrešno stavljati znak jednakosti između političkog pluralizma i višestranačkog sistema. (V. Goati, *Politički pluralizam i izbori*, str. 12). Slično tvrdi i J. Mirić, *Asimetrična federacija, čedo asimetrične avangarde*, „Borba“, 2 i 3. decembar 1989, str. 13.

demokratije i pluralizma,¹⁶ na drugoj strani, i, na trećoj, između demokratije i partijnosti.¹⁷

Teorija i stvarnost

Nesumnjivo je da novijom istorijom zapadnih društava dominira stranački (više partijski) politički pluralizam.¹⁸ Istina je i to da se više partijska parlamentarna demokratija potvrdila kao optimalni oblik ekonomske i političke integracije modernih građanskih društava. Presudne razloge njene uspešnosti i *društvene prihvatljivosti*, poželjnosti i preferiranja treba svakako tražiti u tehničko-tehnološkom načinu „proizvodnje života“, zasnovanom na epohalnim dostignućima treće naučno-tehničke revolucije, koji je omogućio da se mnogo uspešnije zadovoljavaju ekonomski interesi i potrebe velike većine građana. Tome značajno pridonose, posebno u demokratskom smislu, i postulati na kojima je, *načelno, savremena parlamentarna demokratija zasnovana*. A to su: pravna država, utemeljena na razdvojenosti i autonomnosti zakonodavne, sudske i izvršne vlasti; više partijska demokratija; zaštićenosti i nepovredivosti ustavnog poretka i vladajućeg društvenog odnosa, nezavisno od volje partije na vlasti; izborna utakmica i smenjivost partija; ustavna garancija osnovnih građanskih prava i sloboda, vladavini prava itd.

Iako društvena i politička stvarnost potvrđuju civilizacijska i demokratska dostignuća više partijskog političkog plura-

¹⁶ „Nema demokratije bez pluralizma“, konstatuje Vučina Vasović. „Ali to je samo deo istine. Drugi deo istine mogao bi se izraziti tvrdnjom da složeno biće demokratije ne može da stane u pojam pluralizma. Drugim rečima, demokratija traži i nešto više od pluralizma“ (V. Vasović, *Pretpostavke demokratskog pluralizma*, „Komunist“ (Revijalno izdanje), Beograd, 12/1989, str. 10). Demokratiju koja se isključivo reducira na partijnost, odnosno na partijski pluralizam, pa kad je u pitanju i parlamentarna demokratija, Miladin Životić je s pravom nazvao „jednoobraznom“, koja onda upravo zato proizvodi i samu „iracionalnu praksu“. Jer „partijski pluralizam ne može da izrazi sve interese društva posebno teško izražava interese i prava manjina... Zato su *nestranački* oblici „demokratije“, kaže Životić (plebiscit, populizam, alternativne grupe), neophodne dopune partijske demokratije“ (Miladin Životić, *Jednoobrazna demokratija – iracionalna praksa*, „Komunist“, Beograd, 2. mart 1990, str. 18).

Svakako, treba imati u vidu da ni savremena evropska socijaldemokratija više ne fetišizira više partijski parlamentarni sistem, ni „kao jedino“, ni kao „vrhunsko“ demokratsko dostignuće. I ona traga za „novim civilizovanijim oblicima življenja“. O traganjima evropskih socijaldemokratskih partija u tom smislu videti B. Marković, *Demokratski socijalizam – šta stvarno žele zapadnoevropski socijaldemokrati*, „Komunist“, Beograd, 2. mart 1990, str. 17.

¹⁷ V. Stanovčić, u vezi s tim, s pravom je ukazao da političke partije mogu biti instrumenti i demokratije i oligarhije (Šire: V. Stanovčić, *Razlozi i problemi uvođenja političkog pluralizma*, *Savremenost*, Novi Sad, br. 11–12/89, str. 35).

¹⁸ Šire: V. Goati, *Savremene političke partije*, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1984, str. 221–347.

lizma u okvirima parlamentarne demokratije, tačno je i nešto drugo. Naime, nijedan do sada pronađeni model nije se pokazao idealnim, kako se, neretko, taj oblik demokratije na Zapadu, u političkoj, pa i u naučnoj literaturi, želi da prikaže. Svi oni „pate“ od ozbiljnih defekata i ograničenja. Nijednim rešenjem ne dovodi se u pitanje očuvanje interesa vladajuće – kapitalističke klase. Učešće u politici čoveka i građanina višestruko je posredovano i predstavljeno partijama, grupama za pritisak, lobijima itd. Čitav njegov angažman kao „političkog čoveka“ reduciran je na učešće u izborima.¹⁹ Prenebregava se, isto tako, da su partije izrazito podložne birokratizovanju, baš u duhu poznatog Mihelsovog „gvozdenog“ zakona o vladavini oligarhije. Formiraju se „partijske mašine“ (Kej) mimo svake kontrole i delokruga članstva. One, zatim, u sprezi sa elitama iz drugih oblasti društvenog života, konstituišu svemoćne vladajuće elite vlasti,²⁰ koje u stvarnoj političkoj zbilji proizvode i onaj čuveni Diveržeov fenomen – „demokratiju bez naroda“.²¹ Dakle, stvarnost je ipak nešto drugo od onoga što mi o njoj mislimo, baš kao što je to i Marks rekao („jedno je misliti, a drugo je biti“).

2. POLITIČKI PLURALIZAM U JUGOSLOVENSKOJ TEORIJI I PRAKSI

Ustavno-pravna dimenzija

Prva ideja o mogućnosti uvođenja političkog pluralizma otvorila je pitanje „čitanja“ Ustava SFRJ, odnosno pitanje odnosa važećeg jugoslovenskog ustava prema političkom pluralizmu. U javnosti su se pojavila oprečna mišljenja u vezi s

¹⁹ A i njima se trguje. Tako, na primer, poznati američki politički pisac navodi reči jednog političara: „Ono što poslovni ljudi ne razumeju, jeste činjenica da upravo isto onako kao što oni trguju naftom, tako i ja trgujem biračkim glasovima“. (J. Šumpeter, *Kapitalizam, socijalizam, demokratija*, str. 403).

²⁰ Poučna je u tom smislu poznata studija Rajta Milsa *Elita vlasti*, Kultura, Beograd, 1964.

²¹ M. Diverže, *Demokratija bez naroda*, Rad, Beograd, 1988. I drugi istraživači savremenih stranaka ukazuju na to da se radi o ogromnoj koncentraciji moći u vrhovima stranaka, i da je zapravo, posredi koncentracija „moći bez odgovornosti“. Svesni tih i drugih limita parlamentarne demokratije, nemački socijaldemokrati, na primer, u svom programu iz 1989. godine kažu da „demokratija mora da postane opšti način života... Mi želimo demokratiju u celom društvu, u privredi, fabrikama, kancelarijama i na drugim mestima. Želimo da ograničimo ekonomsku moć i da je zadržimo pod demokratskom kontrolom... Parlamentarna demokratija ne sme da umanj ili zameni odgovornost građana. Stoga želimo da proširimo participaciju građana“. (B. Marković, *isto*, str. 17).

tumačenjem pojedinih odredaba i članova Ustava. Dok su jedni ukazivali da je „osnivanje političkih stranaka nespojivo sa ustavnim sistemom naše zemlje“ drugi su smatrali da Ustav omogućava čak i višestranački sistem. Prema uvidu u relevantne članove, objektivno, bili su u pravu i jedni i drugi. Tako, na primer, u čl. 4, 5. i 8. Osnovnih načela Ustava garantuje se samo pravo na slobodno političko i samoupravno organizovanje. U čl. 155. kaže se da je „neprikosnoveno... i neotuđivo pravo radnog čoveka i građanina na samoupravljanje“; čl. 157. uređuje se da „građanin ima pravo... da preduzima političke i druge inicijative od opšteg interesa“; čl. 167. „sloboda štampe i drugih vidova informisanja i javnog izražavanja, sloboda zbora i drugog javnog okupljanja“, i čl. 203. utvrđuje se da se „sloboda i prava zajamčena ovim ustavom ne mogu oduzeti ni ograničiti“.

Značajna je i činjenica da je Ustavom precizno utvrđeno koje društveno-političke organizacije mogu da postoje i deluju. Njihovo *eksplicitno* nabrojavanje moglo je da znači *implicitnu* zabranu svih drugih. Značajno uporište o negativnom odnosu Ustava prema političkom pluralizmu²² može se naći i u čl. 164. U njemu se kaže da su svi ljudi ravnopravni, bez obzira na rasu, pol, veru, nacionalnost, ali se ne kaže da li su ravnopravni *i u odnosu na političko opredeljenje*. I sama činjenica da se nigde i ne pominje pojam političkog pluralizma, a pogotovu ne i *stranačkog tipa*, moglo je biti uzeto, *takođe kao krunski dokaz*.

I, dok su rasprave još trajale o načinu „čitanja“ Ustava (tzv. restriktivno, odnosno „kreativno“), stranački pluralizam se dogodio u „*međuvremenu*“, *pre svakog vremena*, ne čekajući formalno-zakonske pretpostavke. Faktički, na samonikli način, odnosno „*divlji*“.

Utemeljenje koncepta političkog pluralizma samoupravnih interesa kao bit političkog sistema socijalističke demokratije

Zahvaljujući Kardeljevoj studiji *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*,²³ sam termin plurali-

²² Prema nekim autorima, do sada su isprobani sledeći politički modeli: restriktivni pluralizam (M. Obradović, *Restriktivni pluralizam (1945–47)*, str. 7) i partijski višepartiizam (B. Košutić, *Stranke nisu bauk socijalizma*, „Borba“, 2 i 3. decembar 1989, str. 5), te „pluralitet avangarde“, odnosno „asimetrične avangarde“ (J. Mirić, *isto*, str. 13). Oba autora, s pravom ukazuju na procese unutarpartijske pluralizacije, koji su vremenom doveli i do samog raspada SKJ na potpuno samostalne republičke organizacije, odnosno stranke.

²³ E. Kardelj, *Pravci razvoja sistema socijalističkog samoupravljanja*, „Komunist“, Beograd, 1978.

zam, a sa njim i jedan autohtoni koncept političkog pluralizma, ušao je u široku upotrebu. Taj model pluralizma, Kardelj je nazvao pluralizmom samoupravnih interesa, praveći tako jasno distancu prema svakom *obliku političkog (stranački) pluralizma*, ali i prema *političkom monizmu*. Faktički, Edvard Kardelj je *tragao za antitezom i jednom, i drugom*.

Dovodeći politički pluralizam i pluralizam samoupravnih interesa u međusobni odnos (komparativni), ali i suprotstavljajući ih kao koncepte koji se međusobno isključuju (teza–antiteza), Kardelj je došao do sledećih zaključaka: prvi je nastao „kao politički sistem kapitalističkih proizvodnih odnosa“,²⁴ a drugi „kao politički sistem društveno-ekonomskih odnosa socijalističkog samoupravljanja“.²⁵ Prvi je „nastao zbog društvenih i političkih potreba vladajuće klase“ (buržoazija – D.B.),²⁶ i održanja te vlasti, a drugi, zbog potreba radničke klase koja je „stekla svoju vodeću društvenu ulogu krećući se putevima pobedonosne revolucije i razvoja socijalističke samoupravne demokracije“.²⁷ Prvi je izraz političkog *otudjenja*,²⁸ a drugi *samorealizacije*. U prvom se uspostavlja „sistem opšteg političkog predstavnništva... u kojem se čovek pojavljuje kao apstraktni politički građanin“,²⁹ a u drugom čovek „oslobođen sistema klasne eksploatacije i političkog potčinjavanja sistemu centralizovane države – sam odlučuje o uslovima, sredstvima i plodovima svog rada i stvaranja“.³⁰

Politički pluralizam građanskog parlamentarizma uspostavlja se na političkom monopolu partija, a ovaj drugi se upravo razvija „kao negacija partijsko-političkog monopola, bez obzira na to da li je taj monopol izražen u obliku višepartijskog ili u obliku jednopartijskog sistema“.³¹

Ukazujući i na brojne druge „ograničenosti tog sistema“,³²

²⁴ Isto, str. 43.

²⁵ Isto, str. 67.

²⁶ Isto, str. 41, 42. i 43.

²⁷ Isto, str. 57.

²⁸ Isto, str. 113 i 122.

²⁹ Isto, str. 58.

³⁰ Isto, str. 80.

³¹ Isto, str. 68.

³² Kao na primer: da se on „u stvarnosti izražava kao oblik ograničavanja autentičnih interesa čoveka“ (isto, str. 43); u njemu „monopolsko pravo imaju samo politički vrhovi partija, dok građanin ne može da utiče na politiku tih vrhova... osim svojim izbornim glasanjem“ (isto, str. 43); osim toga „partije su podložne snažnoj unutrašnjoj birokratizaciji...“, i to tako snažnoj „da to možemo smatrati unutrašnjom objektivnom

ali i na njegove pozitivne civilizacijske i demokratske domete,³³ Kardelj je izveo sledeće zaključke: „da politički sistem epohe građanskog parlamentarizma ne može da bude politički sistem društva socijalističkog samoupravljanja“³⁴; ... nema nikakvog razloga da taj sistem prikazujemo kao neki ideal demokratije i slobode čoveka,³⁵ zato „bi za nas okretanje nekom političkom pluralizmu građanskog društva značilo ne samo promenu odnosa moći društvenih snaga u korist antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga“.³⁶ Rešenje nije, konstatovao je Kardelj, u uslovima društvenog samoupravljanja, „ni jednopartijski sistem kao specifična varijanta tog sistema“.³⁷

Polazeći od navedenih premisa, a naročito od karaktera naše revolucije, samoupravnog karaktera društveno-ekonomskih odnosa, vladajućeg položaja radničke klase, ukidanje političkog monopola i predominacije samoupravnih interesa,³⁸ koji, kao takvi, nemaju „klasni karakter“, Kardelju se logično nametnuo stav da upravo zbog svega toga „naša samoupravna demokratija ne može biti demokratija stranačkog političkog pluralizma, nego demokratija pluralizma samoupravnih interesa“.³⁹

Kardelj je, moglo bi se zaključiti, posebno ako se promišlja „u poslednjoj instanci“, imao ambiciju da teorijski utemelji, putem političkog pluralizma samoupravnih interesa, koncept političkog sistema *bespartijske demokratije*. Međutim, način na koji je to učinio i normativno utemeljio nije dosegao

zakonitošću života klasičnih partija“ (*isto*, str. 59); da se taj sistem odražava na sistemu „dvostruke vlasti – parlamentarne i vanparlamentarne“ (*isto*, str. 60); te da se „na zakulisan način manipuliše parlamentom“, kao i da „snaga vanparlamentarnog sistema neprekidno smanjuje ulogu parlamenta“ (*isto*, str. 62), itd.

³³ „istina, parlamentarni sistem predstavlja veliki korak u istorijskom progresu, a posebno u pogledu unapređenja demokratskih i ljudskih prava čoveka (*isto*, str. 41). Šire: *isto*, str. 66. i 67.

³⁴ *Isto*, str. 43.

³⁵ *Isto*, str. 67, slično, str. 66. i 79; 112.

³⁶ *Isto*, str. 45.

³⁷ *Isto*, str. 67. Šire o kritici jednopartijskog sistema; str. 67–77, 113, 116, itd. Ona je prirodan nastavak, ali i dalja razrada kritike političkog monopola koja je data u programu SK. U njemu je, pored ostalog, zapisano: „SKJ smatra neodrživom dogmom i proglašavanje apsolutnog monopola KP u političkoj vlasti...“ (*Program SKJ*, str. 168). Ili, sledeći stav: „Pred komuniste se, dakle, ne postavlja problem: višepartijski ili jednopartijski sistem... Pred njih se postavlja problem: kakve nove oblike traže oni društveni odnosi koji se zasnivaju na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju...“ (*isto*, str. 169).

³⁸ „Kad govorimo o pluralizmu interesa, onda ne mislimo samo na instituciju samoupravnih interesnih zajednica, nego na sve vrste interesa koji se ispoljavaju u socijalističkom samoupravnom društvu“ (*isto*, str. 124).

³⁹ *Isto*, str. 118.

do tako postavljenog cilja jednostavno zato što je, u ime ukidanja svakog monopola, stvarnim ustavnim i zakonskim rešenjima utemeljio monopartijski monopol, tj. monopol SKJ.⁴⁰ I pored najbolje namere autora političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, čiju okosnicu čini pluralizam samoupravnih interesa i delegatski sistem, *drugačiji zaključak jednostavno nije moguć*. Jer, SKJ ušao je u Ustav. Njime je zagarantovana njegova vodeća uloga. Ustavnim rešenjem, postao je *najznačajniji segment društveno-političkih veća u skupštinama svih društveno-političkih zajednica*. Zbog toga su se sve ostale organizovane socijalističke snage, na primer, sindikat, omladina i SSRNJ, našle u poziciji gole transmisije. A onda, ko nije pripadao SKJ mnogo teže je dobijao prolaz za svet rada, naročito za onaj elitniji (rukovodeći, upravljački i funkcionerski).⁴¹

Dakle, kritičari Kardelja imali su pravo: u ime stvarne promocije političkog sistema neposredne političke demokratije krilo se nešto drugo. Tačnije, zaštita monopolske, *a ne samo vodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije*.

Opredeljenje za celovitu društvenu reformu smerom pluralizacije (oblici svojine i politički pluralizam)

Kada društvena kriza dostigne „dno“, onda je samo jedan ishod moguć – *rasplet*. Progresivne snage (tako je bilo u prošlosti, tako se događa i sada), redovno se odlučuju za reformu – radikalnu i kompleksnu. Dakle, izlaz se traži, s pravom, u promeni kvaliteta života i „*proizvodnje života*“, kako je to nazivao Marks. A da dalje ostajanje jugoslovenskog društva u krizi nije više bilo moguće a da se time ne dovede u pitanje i *njegov opstanak* pokazuju brojni poražavajući pokazatelji i relevantne ocene *institucija i ljudi od struke*

⁴⁰ N. Pašić je to nazvao „jednopartijskom hijerarhijom po ustavu“; Kardeljevom greškom“, te „oktroisanim pluralizmom“ Šire: N. Pašić, *Tegobno učenje demokratije*, Borba, 27. i 28. januar 1990, str. 1-5).

⁴¹ Politički sistem je svojim funkcionisanjem, uz to, tvrdi Vladimir Goati, „uslovio potpuno neprimerenu strukturu postojeće privredne elite jer je u dužem razdoblju odnose u privrednoj sferi posebno *selekciju rukovodilaca* (podv. D.B.), regulisao po svojim obrascima. Jugoslovenski direktorski kor u privredi, koji danas broji oko 130.000 pojedinaca, biran je pre svega po principu *političke lojalnosti* (pod. – D.B.)... Kako onda pripadnike te grupe“, pita se Goati, čije su osnovne vrline politička lojalnost, poslušnost, spretnost da u rešavanju problema *preduzeća angažuje političku podršku*... snabdeti svojstvima koja traži tržišna ekonomija“ (*Kolonizacija sumnjivih menadžera*, str. 2).

i znanja. Tako je, na primer, jugoslovenski politički sistem socijalističkog samoupravljanja pokazivao veoma malu „*sposobnost regulacije*“, (G. Almond) zbog prevelike koncentracije moći u federalnim jedinicama. To je, na jednoj strani, dovelo do „*paralize federacije*“, a na drugoj je uslovljavalo da i čitav sistem funkcioniše anarhično.⁴² Praveći osvrt na naš ustav, i posebno na preterani normativizam u njemu (406 članova, po čemu je prvi u svetu), Jerovšek je napisao:

„Naš institucionalni sistem je izrađen toliko da pojedinosti i formalno perfekcionalizovan da je postao nefleksibilan i spor u svojim odgovorima na promenu u sredini i na razne šokove koji dolaze iz sredine. *Pošto do pojedinosti izrađen institucionalan sistem ima već sve odgovore na inpute, pokazalo se da je nespreman na krizu, jer inpute, koje generira svetska i domaća kriza nije ugradio u svoj sistem, pa zato i ne može, da na njih, da tekuće odgovore. Na njih počinje da odgovara refleksnim intervencionizmom koji nije sastavni deo institucionalnog sistema* (podvukao – D.B.)“.⁴³

Što je još gore, od iste „boljke“ bolovao je i ekonomski i privredni sistem, koji iz godine u godinu potvrđuje svoju ekonomsku neefikasnost, nefunkcionalnost i gotovo simboličnu „*sposobnost reagovanja na izazove*“ (Almond). U periodu 1980–1986. godine, godišnja stopa rasta nacionalnog dohotka bila je manja od porasta stanovništva (0,8%:1%).⁴⁴ Uz to, u sferi rada odvija se ogromno rasipanje društvene energije;⁴⁵ procesi dezintegracije uzimaju svoj danak,⁴⁶ negativna selekcija kadra i idolatrija egalitarnog sindroma,⁴⁷ inostrani dug doseže astronomsku cifru od 20 milijardi dolara, itd. Rečju, kriza je zahvatila čitavo jugoslovensko društvo, potresajući ga iz temelja u svakom pogledu: ekonomskom, političkom, nacionalnom, socijalnom i kulturnom. Praktično, u *totalitetu*. Reforma se nametala kao jedini izlaz. Na takav

⁴² To svojstvo našeg političkog sistema zapažaju i neki strani analitičari. Na primer, L. Burg, *Soviet Studies*, br. 2, 1986.

⁴³ J. Jerovšek, *Kriza, blokade i perspektive*, Globus, Zagreb, 1986, str. 8.

⁴⁴ V. Goati, *Perspektiva i ograničenja triju reformi*, „Socijalizam“, Beograd, 12/1988, str. 81.

⁴⁵ „... jedna trinaestina zaposlenih Jugoslovena (ukupno 6.800.000) svaki dan u radno vreme bila je na sastanku“ (*isto*, str. 82).

⁴⁶ „Iz političke sfere indukovano je razbijanje velikih ekonomskih sistema: železnice, PTT, elektroprivrede. Jugoslovenska železnica rasparčana je na 342 OOUR-a; PTT na 346, a elektroprivreda na 620 OOUR-a...“ (*isto*, str. 84).

⁴⁷ *Isto*, str. 9.

izazov SKJ odgovorio je programom *o tri reforme* (privredna, politička i preobražaj SKJ). Za razliku od prethodnih pokušaja, koji su bili neuspešni,⁴⁸ ovoga puta tražila se *celovita*, umesto *parcijalne*; radikalna, umesto *postepene*; kritičko napuštanje *svake ortodoksije* (marksističke, ali i sopstvene, zasnovane na konceptu društvene svojine, kao nesvojine, i samoupravljanja u njegovom integralnom obliku).⁴⁹ Dakle, svega što se nije potvrdilo u „živom životu“, kako je imao običaj da kaže Lenjin, ugrađujući u opredeljenja, istovremeno, sve ono što je potvrdilo svoju nesumnjivu civilizacijsku vrednost. Što se tiče same nauke, čak i na međunarodnom planu, postoji velika saglasnost o tome da je savremeni socijalizam u gotovo svim modalitetima, a posebno realsocijalizam (autoritarni, odnosno *etatističko-birokratski*) došao u krizu, pre svega, zato što je „već od samog početka nasilno prekinuo tokove nekih povijesno danih civilizacijskih dostignuća... Kao fundamenti tih prekida obično se... spominju tri pluralizma. Prvi pluralizam se odnosi na tržište (u smislu funkcije integralnog tržišta), drugi se odnosi na vlasništvo, a treći... na političko ustrojstvo“.⁵⁰

Uvažavajući potpuno sopstvena iskustva u razvoju samoupravnog društva, te specifičnost jugoslovenskog društvenog ambijenta, vodeće društvene snage, na čelu sa SKJ, postigle su tokom 1988. godine *konsenzus o izgradnji novog modela socijalizma upravo na pluralističkom konceptu*, umesto na *monističkom* (monistički socijalizam, odnosno monizam svoji-

⁴⁸ „Kratko i uprošćeno rečeno“, kaže N. Pašić, „dosadašnji pokušaji reforme propali su iz dva glavna razloga: a) zato što se u konkretnim planovima i strategiji sprovođenjem svake od tri reforme (prva, početkom pedesetih, druga 1965. godine i treća 1983 – donošenjem DPES – prim. DB) nije računalo dovoljno sa prirodom i širinom otpora sa kojim će se njihova realizacija sudariti u praksi...“ i kako da se „sile kočnja“ – konzervativni blok socijalne inercije – pobeđe i razbije odgovarajućim ideološkim delovanjima... i, b) zato što preduzete reforme nisu bile sinhronizovane i međusobno usklađene, nego je čak i odricana njihova povezanost i komplementarnost... Partija je htela da menja društvo nemenjajući svoju poziciju u njemu i ne ispuštajući iz ruke osnovne poluge državne vlasti – a to prosto nije bilo moguće“ (N. Pašić, *Kriza i reforma*, str. 19). D. Marsenić, s pravom, ukazuje na još jednu ograničenost tih reformi. Naime, zaključuje on „promene su se kretale u okviru poznatih marksističkih i socijalističkih ideoloških opredeljenja i uverenja. Njima se nije ulazilo u kompleks svojinskih odnosa – društvena svojina je ostajala glavno uporište socijalizma... plan i planiranje su po sili odredišta socijalizma, a tržište tek njegova marginalna dopuna...“ (D. Marsenić, *Privredna reforma i društveni položaj SKJ*, „Socijalizam“, Beograd, 5–6/1989, str. 65 i 66).

⁴⁹ „Svojom nevlasničkom ideologijom, samoupravljanjem kao društvenim procesom, antitržišnom orijentacijom, zurovskom dogovornom ekonomijom... SKJ je diskredito-
vao ideju socijalizma“ (G. Marinković, *Kraj velike obmane*, „Danas“, Zagreb, br. 143, 16. januar 1990, str. 7).

⁵⁰ D. Vojnić, *Privredna reforma u svetlu reforme socijalizma*, „Komunist“ (revijalno izdanje), Beograd, 12/1989, str. 3.

ne, ideologije i partije). I, reforma je počela kao „veliko spremanje“, kako su je neki nazvali, dakle, sa inaugurisanjem pluralizma oblika svojine, te integralnog tržišta, a onda i političkog pluralizma.⁵¹

DRUŠTVENO-POLITIČKI SMISAO DEMONOPOLIZACIJE SKJ

Opređenje za politički pluralizam i uvođenje njegovih institucija (stranačko organizovanje, neposredni izbori, te parlament i, na toj osnovi, obezbeđenje legitimnosti vlasti), nametnulo je proces *demonopolizacije SKJ*⁵² kao prvi uslov i neophodnu pretpostavku stvarnog oživotvorenja prvog. Inače, proces demonopolizacije SKJ, kao veliki istorijski proces stvarne demokratizacije našeg društva, započet je mnogo ranije, praktično s uvođenjem radničkog samoupravljanja u preduzeća (početkom pedesetih godina), a kasnije i s uvođenjem društvenog samoupravljanja. U eksplicitnom obliku teorijsko ostvarenje tog procesa sadržano je u Programu SKJ. Stvarajući prostor za razvoj samoupravnih društvenih odnosa, te vlasti radničke klase, SKJ i programski se odrekao svoje

⁵¹ Sve komparativne analize pokazuju da su neodvojive jedna od druge... „one žive ili umiru zajedno“ (N. Pašić, *isto*, str. 24).

⁵² „Monopol (od grčke reči *monos* – jedini i *poleo* – prodajem) označava nečije isključivo pravo ili faktički položaj koji mu omogućuje da odlučuje u ime svih drugih, bez obzira da li se oni tome suprotstavljaju ili ne; da li to žele ili ne žele. Pored *ekonomskog monopola* koji se zasniva na posredovanju sredstava za proizvodnju, vrlo značajnu ulogu ima politički i ideološki monopol. *Politički monopol* izražava se kroz borbu političkih partija za vlast, što je ustvari samo drugo ime za osvajanje države i najznačajnijih institucija političkog sistema kako bi se na taj način obezbedila mogućnost monopolnog odlučivanja o putevima kretanja društva, o njegovom usmeravanju“ (Politička enciklopedija, str. 591).

„*Ideološki monopol* sastoji se u položaju i mogućnosti izvesnih užih grupa (pre svega – političkih partija – prim. D.B.) da određuju osnovne stavove o ciljevima datog društva, vrednostima koje ono prihvata ili odbacuje... Odstupanje od tih propisanih normi, mišljenja, redovno se podvrgava, manje ili više, oštrim sankcijama, kao jeres...“ (isto, str. 591). Organizacije (najčešće su to partije ili neke druge uže društvene grupe) koje imaju monopol nazivaju se monopolističkim, a sistemi u kojima samo jedna partija ima monopol i pravo da isključivo odlučuje o svemu (pa i kad se radi o odlučivanju i u „ime same radničke klase“) – monističkim, jednopartijskim, monokratskim. Prema tome, demonopolizacija SKJ predstavlja gubljenje ili odricanje SKJ od monopola vlasti u *ekonomskoj, političkoj i ideološkoj sferi*. (Šire: Jovan Đorđević, *Politički sistem*, Savremena administracija, Beograd, 1980, str. 884–891; Lj. Tadić, *Nauka o politici*, Rad, Beograd, 1988, str. 11. i 362–399).

„*Ideološka demonopolizacija podrazumeva*: a) nepostojanje jednog jedinog centra ideološkog izricanja; b) odbacivanje izjednačenja ideologije i nauke...; c) odsustvo svih uslova i podrški da se ideologija pretvori u dopunu...; d) podsticanje i postojanje slobode mišljenja za svakog; e) priznanje da niko nije nosilac prava i jedine istine“ (isto, str. 888–889).

rukovodeće uloge i vršenja vlasti. Sam se, dakle *opredelio za ostvarivanje avangardne uloge vodeće idejne snage radničke klase, a ne pod prinudom neuspele stvarnosti*. U osnovi, ista ta ideja vodilja utkana je: u Ustav 1974. godine, u Zakon o udruženom radu, kao i u koncept izgradnje političkog sistema samoupravne demokratije, teorijski utemeljen u Kardeljevoj studiji *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. Međutim, i pored svih tih političkih, programskih i ustavnih blokada i prepreka, proces revitalizacije, pa i uspostavljanje monopolske uloge SKJ ipak se *dogodio u stvarnom životu*. Između ostalog, *zahvaljujući i nekim ustavno-pravnim rešenjima*.

O tom obrtu, pa i transformaciji, po svemu, SKJ u pravu državnu partiju *govori sledeće*: Savezu Komunista Jugoslavije Ustavom iz 1974. godine dato je da bude „osnovni pokretač i nosilac političke aktivnosti...“ (Osnovna načela, VIII); Delegacija SKJ činila je najuticajniji segment SSRN, ali i bazu iz koje su regrutovani delegati u društveno-političko veće skupština svih društveno-političkih zajednica; predsednik Predsedništva SKJ bio je istovremeno i član Predsedništva SFRJ; pripadnost SKJ (tzv. kriterijum moralno-političke podobnosti) bio je važan uslov za ulazak u najviša rukovodstva i institucije;⁵³ osnovne organizacije SKJ, *osnovane u svim ćelijama društvenog života, učinjene su odgovornim* za „političko stanje u svojoj sredini“ (čl. 66. Statuta SKJ); komiteti za ONO i DSZ, osnovani u svim društvenim segmentima, *kao operativna partijsko-politička tela*, bili su, takođe, odgovorni za praćenje i procenu političko-bezbednosne situacije i preduzimanje svih mera;⁵⁴ SKJ, preko raznih tela („koordinacioni odbori“, „kadrovske komisije“, itd.), obavljao je selekciju kadra itd.

Upravo *takvo apsolutizovanje jednopartijskog monopola* smatra se glavnim generatorom krize i našeg samoupravnog socijalizma.⁵⁵

⁵³ Šire: V. Goati, *isto*, str. 54.

⁵⁴ „Ti veoma brojni organi (45.000 sa oko 500.000 članova) sa ogromnim ovlašćenjima deluju kao „operativni štabovi SKJ“, V. Goati, *Imitiranje parlamenta*, „Borba“, 23. januar 1990, str. 7.

⁵⁵ „Sasvim je jasno“, piše Miša Nikolić, da je politički idejni i duhovni monopol Saveza komunista bio jedan od glavnih uzroka društvene krize...“ (M. Nikolić, *Kraj epohe partijskog socijalizma*, „Socijalizam“, Beograd, 11-12/1989, str. 81).

PREOBRAŽAJ SKJ I „MODELI“ POLITIČKOG PLURALIZMA

Izražavajući spremnost da stvarno dokine sopstveni monopol, kao istinska reformatorska i demokratska snaga kojoj nikada ništa nije bilo toliko sveto da se ne bi moglo promeniti *u ime ljudskijeg, slobodnijeg i humanijeg*, Saveza Komunističke Jugoslavije je inicirao povlačenje brojnih radikalnih poteza, kojima je stvarao uslove i drugim snagama da se sa SKJ takmiče u borbi *za osvajanje vlasti*.

U ime toga, SKJ pokrenuo je proces razdvajanja državnih od partijskih funkcija (17. sednica CK); prihvatio je ravnopravan odnos sa drugim političkim strankama i udruženjima; prihvatio je, u ime toga, da se njegova uloga više ne definiše i ne garantuje Ustavom kao vodeće idejno-političke snage, koja je, na taj način, praktično bila unapred data, a ne i zadata; odrekao se idejnog monopola i priznao pravo i na drugačija politička opredeljenja, ukoliko se ne pozivaju na „nasilno“ rušenje ustavnog poretka; prihvatio je izbore kao jedini demokratski način borbe za vlast i kontrole nad njom, te opredeljenje birača (tajno i neposredno glasanje kao jedini osnov legitimnosti izabranih); zatim pravnu državu, nezavisnost pravosudnih organa, te čoveka, građanina, kao osnovnog nosioca političkog suvereniteta i subjektiviteta itd. Učinivši, dakle, *proces demonopolizacije krucijalnim pitanjem sopstvenog demokratskog preobražaja*, SKJ stvorio je na taj način veoma povoljnu demokratsku klimu i uprkos dogmatskim otporima da se otpočne sa najširoom raspravom – političkom, stručnom i naučnom – o političkom pluralizmu i modelu koji bi bio najprimereniji jugoslovenskom društvu i konceptu njegove društvene reforme i novog socijalizma. U naučnim i javnim raspravama, kao i u raspravama u samom SKJ, iskristalisalo se, vremenom, nekoliko opcija.

Nestranački pluralizam

Nakon opredeljenja za politički pluralizam, kao prvo i najvažnije pitanje nametnulo se *za kakav se to politički pluralizam opredeljuje društvo, posebno SKJ*, a dilema da li

stranački ili nestranački dobila je centralno mesto.⁵⁶ Delom i zato što ideja o nestranačkom pluralizmu, odnosno „departijskom“⁵⁷ ili „transpartijskom“, nije bila nova,⁵⁸ pa je naišla na široku podršku i prihvatanje od strane svih rukovodstava u SKJ, pre svega u fazi priprema za održavanje 14. kongresa, mada ne i na samom kongresu, kao ni u njegovim pripremljenim dokumentima.

Tako, na primer, u Tezama za raspravu na temu „Samoupravni politički pluralizam u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja“⁵⁹ rečeno je da je *nestranački pluralizam* oblik političkog pluralizma i da se *on smatra poželjnim oblikom političkog pluralizma* u jugoslovenskom društvu.

„Dakle, kaže se u tezama“, nestranački sistem je oblik političkog sistema u kojem društveno-političke organizacije, zatim građani po mestu stanovanja, radnici u udruženom radu preko svojih sindikalnih organizacija i grupe građana stvaraju takve oblike udruživanja i delegatska tela (delegacije, konferencije delegacija, skupštine, itd.), koje sudeluju u obavljanju funkcija vlasti i upravljanja društvenim poslovima. Ti udruženi oblici kandidiraju pojedine građane, radne ljude i članove društveno-političkih organizacija preko svojih delegacija i delegata dobijaju funkcije u svim područjima političkog sistema. Prema tome, sistem *nestranačkog pluralizma* ne dozvoljava ni jednoj grupi da neposredno putem izbora osvaja vlast. Jedino su društveno-političke organizacije putem *društveno-političkih veća* neposredno uključene u skupštine društveno-političkih zajednica“.⁶⁰

Iako je označen kao *poželjan*, naučna kritika je bila veoma oštra.⁶¹ Kritičko propitivanje nestranačkog pluralizma nametnulo je više pitanja o njegovoj teorijskoj i praktičnoj

⁵⁶ Ni u teorijskom smislu ta dihotomija nije sporna. Nije sporna ni činjenica da novijom istorijom dominira partijnost, odnosno politički pluralizam višepartijskog tipa (Šire: N. Pašić, *Savremena država*, BIGZ, Beograd, 1976, posebno *Parlamentarizam danas*, str. 84-123, kao i *Demokratija i savremeno društvo*, str. 247-279).

⁵⁷ I. Račan, *Kriza i reforma*, „Socijalizam“, Beograd, 12/1988, str. 13; N. Pašić, *Kriza i reforma*, „Socijalizam“, Beograd, 5-6/1989, str. 29.

⁵⁸ Praktično, ona je inagurisana Programom SKJ, ali je na njenoj realizaciji malo urađeno.

⁵⁹ Rasprava je održana u Domu SSRNH u Zagrebu, 3. travnja 1989.

⁶⁰ *Isto*, str. 131.

⁶¹ Rečeno je, na primer da se radi: „o mrtvorođenoj figuri“ kojom želi da se „izvrši odlaganje istinske političke pluralizacije“; o „novom jugoslovenskom globalnom političkom eksperimentu“, te o „nemogućem konceptu“, kao što je nemoguće zamisliti „drveno željezo“, te da tako nešto u stvarnosti i ne postoji, itd. Vidi, na primer: B. Milošević, *Front nezainteresovanih*, „Ekonomska politika“, Beograd, 11. novembar 1989, str. 10.

utemeljenosti. Na primer, kakav je to pluralizam bez konkurencije ideja, programa, kandidata; zatim, koji ne dovodi u pitanje bilo čiji monopol vlasti; ili, što je još indikativnije, koji „... ne dozvoljava nijednoj grupi da... osvaja vlast“,⁶² dok se, nasuprot tome, drugima, kao što su to društveno-političke organizacije, unapred garantuje mesto u društveno-političkim većima itd.

U pravoj poplavi sveopšte kritike, izrečeno je i sledeće: „Među proponentima nestranačkog pluralizma ima, bez sumnje, i dobronamernih. Njihov je orijentir idealna demokratija sa građaninom kao ključnim političkim subjektom, maksimalno oslobođenim od raznih oblika posredovanja u političkim procesima“.⁶³ Na osnovu takvih prigovora, usledio je zaključak da je u pitanju „nerealna normativistička politička koncepcija društva“.⁶⁴

Međutim, ma koliko da je ta vrsta kritike delovala u našem slučaju u prilog NE-stranačkom pluralizmu, ona neke nije pokolebala u čvrstom uverenju da je upravo taj oblik političkog pluralizma, po svemu, „najzad pronađen politički oblik“ pluralizma. Oni, pri tome, koriste veoma interesantan metod – *kontratezu*. Naime, svoje opredeljenje ZA utemeljuju na *defektima višepartijskog sistema*. I, zaista, ti „defekti“ nisu sporni, ni sa naučnog ni sa iskustvenog stanovišta, a ni sa istorijskog. Čak i segment te argumentacije deluje veoma ubedljivo. Na primer, da demokratija nije neki definitivno određeni politički sistem, fiksiran u svim svojim pojedinostima, da je princip suverenosti naroda, prema tome, osnovno obeležje demokratije, da „suštinski korak“, koji u ime toga treba učiniti, jeste „prvo, obezbeđenje demokratske kontrole nad ustanovama koje unose ograničenja u ljudska prava, slobode; drugo, obezbeđenje nezavisnosti sudstva; treće, osamostalji-

⁶² *Isto*, str. 132. A što se tiče građanina, kao ključnog političkog subjekta, treba se podsetiti na Hegelove reči: „Važi čovek zato što je čovek, a ne zato što je Jevrej, protestant, naučnik ili Italijan“ (*Filozofija prava*).

⁶³ Jugoslovenski naučnici... str. 152. „A budući da je ulaganje u nerealno, neracionalno, koncept je normativno neprihvatljiv“ (*isto*, str. 133).

Ili, na primer, Milorad Belančić pokušaj sa nestranačkim pluralizmom nazvao je „strategijom obmane“. Po njemu, želi se uspostaviti „pluralizam“ bez efektivnog pluralizma. (Šire: M. Belančić, *Suton boljševičkog optimizma*, „Borba“, 23. mart 1990, str. 2).

⁶⁴ Drugi su, pak, rekli da ideja o bespartijskom pluralizmu predstavlja „mimikriju postojećeg sistema i nastojanje da se očuva monopol SK“ (J. Lakičević, *U međuvremenu*, „Ekonomiska politika“, Beograd, 30. oktobar 1989, str. 13).

vanje države od diktata *bilo koje političke partije*“. Za razliku od toga, smatraju zagovornici nestranačkog pluralizma, političke partije obavezuju da izabrani budu odgovorni svojoj partiji, a ne biračima. Prema tome politički pluralizam bez političkih partija u striktnom smislu reči *etički je superiorniji* iz sledećih razloga: svaka partija ima za cilj vlast... svakoj se na čelu nalazi jedna oligarhija profesionalnih političara koja ima monopol i moć unutar organizacije; unutrašnja struktura partije je hijerarhijska, postoji vođa, vrh, funkcioneri, obični članovi, masa.⁶⁵

Radivoje Marinković takođe tvrdi da je „demokratizam moguće obezbediti izvan višepartijnosti“, kao i „da je moguć politički pluralizam koji ne bi bio višepartijski“.⁶⁶ Na kraju, kaže akademik Marković, uvek treba težiti demokratskijim rešenjima. Istorija se ponavlja, *ali i pravi iskorake napred*. U tom smislu, veoma ubedljivo deluju i reči Bertolda Brehta (*Vodenički točak*) da ljudima *nisu potrebni drugi gospodari, već nikakvi*. Nije li ova opomena za nauk, da „pokušamo“ mnogo ozbiljnije sa nestranačkim pluralizmom kao sa originalno našim, tj. „trećim putem“ (M. Marković), umesto što smo olako prihvatili višepartijski sistem, i pored gorkih iskustava u prošlosti i teorijsko-iskustvenih razloga koji su evidentirani.⁶⁷ U istom duhu nametnulo se i pitanje Kiru Hadži-Vasilevu: „*Kako omogućiti svakom članu društvene zajednice da*

⁶⁵ Šire: M. Marković i drugi, *O političkom pluralizmu*, „Treći program“, Beograd, 79/1989, 105–106. Poruka M. Markovića mogla bi se svesti na sledeće: „Pluralizam – da, stranke – ne“; demokratija – da monopol bilo koje partije – ne, koja bi bilo tajno“ bilo „za ograničeni period“ mogla „podrediti državu svojim posebnim partijskim interesima“. Šire: M. Marković, *Uspostaviti vladavinu prava*, „Nin“, 4. april 1990, str. 21–23). To utoliko pre što o značajnim manama višepartijnosti, njegovim ograničenostima i defektima, sada ozbiljno razmišlja i evropska levica. Tako, na primer, Manuel Askarate kaže da se levica ne može više izraziti *ni kroz više partija*, već bi morala da „uključi i druge spontane pokrete, razne oblike direktnog angažovanja ljudi... Jer, kaže Askarate, „građani danas žele više direktnog odlučivanja, više učestvovanja i ne zadovoljavaju se više time da se prepuste partijama i parlamentima, posrednicima koji na kraju i ne rešavaju njihove stvarne probleme (pod D.B.)“ (M. Klarin, *Levičari i levaci*, „Borba“, 6. jul 1990, str. 2).

Na sličan način razmišlja i Akile Oketo. Po njemu „ni jedna partija ne može pretendovati da predstavlja društvo... one izražavaju samo neke od potreba društva... i ništa više od toga...“ Jer, „protagonista je društvo, a ne partija“. A Peter Gloc, ideolog nemačke socijaldemokratije, ide još dalje i posebno kritikuje karakter *nacionalnog u borbi* za progres. „Umesto partije nacionalnog spasa kaže on, „neophodne su multinacionalne i multikulturne, pošto su nacije, odnosno nacionalne države, bile glavni uzroci dva svetska rata i dva fašizma“ (*isto*, str. 2).

⁶⁶ *Isto*, str. 122.

⁶⁷ „To su najpre praktični razlozi, kao što su postojanje opasnosti od udruživanja partija na nacionalnoj i verskoj osnovi, što bi moglo da destabilizuje Jugoslaviju. Za mene su

bude aktivni i ravnopravni politički subjekt – to treba da bude osnova istinskog političkog pluralizma. O kakvom je pluralizmu reč? O pluralizmu dve, tri, deset ili pedeset političkih stranaka, ili o pluralizmu milion ljudi“. Taj „drugi“, zaključio je Hadži-Vasilev, „mnogo je pluralističkiji“.⁶⁸

Politički pluralizam u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda

Istovremeno sa raspravom o uspostavljanju nestranačkog političkog pluralizma i posebno pod uticajem žestoke kritike kojoj je vremenom bio izložen, inicirana je rasprava o mogućnosti utemeljenja modela političkog pluralizma u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda.⁶⁹

najjači teorijski razlozi, koje sam delom izneo, ali koje ću sasvim kratko rezimirati. Dakle, pre svega, ističem fenomen političke otuđenosti... svakom partijom vlada jedna oligarhija... partije ne izlaze sa jasnim političkim programima“, što im omogućuje da se „veoma služe ideološkim manipulacijama...“ itd. (*isto*, str. 123, 124). I mnogi drugi razlozi (šire: *isto*, str. 124–126) naveli su akademika Markovića da se založi „za pluralizam koji nije partijski“. I, ne samo on nego i svi koji su istinski okrenuti budućnosti, progresu i stalnom širenju ljudskih sloboda („carstvu slobode“, kao što je rekao Marks). Tako, na primer, dr Isak Adičez (biznismen koji je zaradio bogatstvo na samoupravljanju u SAD), kaže: „Jugoslavija je dala ogroman poklon svetu – samoupravljački pokret. U Americi je sada u modi participacija, donošenje odluka uz uvažavanje i slušanje radnika. Citav svet se okreće prema putu koji je Jugoslavija nakon 1948. godine utrla, 1965. utvrdila. Mislim da ne treba da dođe do totalnog razočarenja u sistem zbog ekonomskih problema, jer taj sistem nije kriv, već debalans između partije i diktature proletarijata, s jedne strane, i demokratije, s druge strane. Ne ide to zajedno. Ili jedno ili drugo. U Americi je suprotno, postoji politička demokratija, ali i diktatura u preduzećima. Sada Amerika demokratizuje preduzeće radi ravnoteže. Ravnoteža nedostaje i Jugoslaviji“. (Emina Ćirić, *Razgovor sa dr Isakom Adičez, Zapuštena potencija Jugoslovena*, „Borba“, 17. i 18. mart 1990, str. 6).

⁶⁸ Kiro Hadži-Vasilev, *Problemi preobražaja SKJ*, „Socijalizam“, Beograd, 7–8/1989, str. 96.

⁶⁹ Opcija o uspostavljanju političkog pluralizma isključivo u okviru SSRNJ podrazumevala je zahtev da se postojeći SSRNJ apsolutno preobrazi. Jer, onakav kakav je bio nije mogao, ni po čemu, izaći u susret političkoj pluralizaciji društva. Takav zahtev „za modernu i korenitu transformaciju, odnosno demokratizaciju SSRN kako bi se u njegovim okvirima što šire i što vernije izrazili interesi građana i njihovih političkih organizacija“ bio je sadržan i u Idejno-političkoj platformi SKJ za održavanje 14. vanrednog kongresa SKJ (str. 9. i 10). I to iz više razloga, kako su to, s pravom primetili mnogi kritičari. Na njegovu adresu, na primer, upućena je primedba, da u novim uslovima predstavlja „relikt prošlosti“... onakav kakav je danas. Socijalistički savez je manje-više politički neupotrebljiv ostatak jedne političke prošlosti u kojoj je tromost i neoperativnost pojedinih delova političkog sistema često smatrana za njihov kvalitet. Ona se jasnije (njegova uloga – prim. D.B.) nego što je bilo potrebno određivala kao uloga amortizera tihog nezadovoljstva politikom Partije. Socijalistički savez je decenijama s lakoćom ispunjavao obe svoje uloge i u tom predanom služanju Partiji i narodu propuštao da se pozabavi dugoročnijim određenjem smisla i svrhe sopstvenog postojanja“ (B. Milošević: *Front nezainteresovanih*, „Ekonomska politika“, Beograd, 11. oktobar 1989, str. 9).

Ta rasprava je bila, u osnovi, inspirisana ocenom „*da suštini jugoslovenskog društva, ako i dalje želi ostati socijalističko i samoupravno, ne odgovara niti klasični jednopartijski sistem, niti... , višepartijski sistem (dakle, ono što je i sam E. Kardelj tvrdio – prim. D.B.), nego da rešenja treba tražiti u kombinaciji elemenata jednopartijskog sistema (reformom treba te elemente bitno smanjiti), političkog pluralizma unutar socijalističkog saveza pretvaranjem socijalističkog saveza u najširu političku organizaciju svih građana koja preuzima mnoge sadašnje funkcije SKJ, a u kojoj se SKJ bori za svoje sopstvene stavove snagom argumenata, te elementa bespartijske demokratije koja se ostvaruje samoupravnim organizovanjem i delegatskim sistemom gde se konkretni interesi rešavaju bez posredovanja političke partije ili više političkih partija*“.⁷⁰

U osnovi, istim motivima bili su inspirisani i oni autori koji su smatrali da je našem društvu primeren samo *socijalistički politički pluralizam*, te da se kao takav takođe može realizovati u okviru transformisanog SSRN. Lociranjem političkog pluralizma u okviru Socijalističkog saveza, naglašeno je (ne bez razloga), izbegavaju se, pored ostalog, i sve prepreke „što ih pred politiku i izbornu telo nepotrebno postavljaju jednopartijski ili višepartijski sistem, njihove krute programske platforme, kadrovska kombinatorika i stroga partijska disciplina“.⁷¹

On bi morao, u ime toga da bude „*onaj nukleus u kome će kao u nekoj vrsti laboratorije biti moguće da se isprobaju različiti oblici pluralizma...*“, a onda da se konstituiše i kao „*najšira demokratska tribina struktuirana demokratski izbornim predstavnicima*“, pa da, tako, i „*učini svojim autoritetom što je moguće više za formiranje slobodne javnosti*“.⁷²

Na kraju ovog inventarisanja moglo bi se zaključiti da su zagovornici političkog pluralizma u okviru SSRN, u osnovi, bili opsednuti traganjem za odgovorom na jedno, po svemu, suštinsko pitanje, kako je moguće, ako je već politička pluralizacija postala sadržaj, *pa i imperativ političke demokratizacije*, izbeći da se ona jednostrano ne redukuje *na голу*

⁷⁰ Zdravko Tomac, *Građanska ili socijalistička demokratija, politički monizam ili pluralizam*, Zbornik „Politički pluralizam ili demokratija javnog življenja“, Izola, 1989, str. 40. i 41.

⁷¹ G. Stanič, *Demokratski izbor političara*, CDI CK SKJ, Beograd, 1989, str. 45.

⁷² D. Mićunović, *SSRN kao nukleus za isprobavanje različitih oblika političkog pluralizma*, „Samoupravljanje“, Beograd, 6/1989, str. 53.

jednopartijnost ili višepartijnost,⁷³ već na njihovo obogaćivanje, koje bi bilo primereno izgradnji demokratskog socijalizma.

Kako je pitanje bilo jednoznačno, i odgovor je bio takav. Naime, rečeno je da je to apsolutno moguće postići ukoliko bi SSRN (naravno transformisan)⁷⁴ preuzeo u *celosti ulogu političkog pluralizma* koju ima u demokratskom domašaju svakog civilizovanog društva. Naravno, uz svu posebnu i moguću demokratsku nadogradnju nestranačkog tipa, odnosno uz stalno *favorizovanje i proširivanje oblika neposredne demokratije*.

Spor proces transformacije SSRN u odnosu na izrazito ubranu dinamiku pluralizacije našeg društva,⁷⁵ autonomno preobražavanje njegovih delova u političke stranke, dakle, nezavisno od celine, sporo oslobađanje od patronata SK i delovanje na stari, prevaziđeni način, kao transmisija Partije,⁷⁶ te oštri prigovori da se putem uspostavljanja „kišobrana“ SSRN nad svim drugim organizacijama, udruženjima i alternativnim subjektima, u osnovi, želi samo na novi način uspostaviti ponovo monopol SKJ,⁷⁷ kao i brojna ukazivanja na

⁷³ Kritikujući, s pravom, široko prihvaćenu tezu u nas da se, navodno, politički pluralizam „može izraziti samo u višepartijnosti“, dr Dragomir Drašković je, s razlogom, apostrofirao: prvo, „da ni jedan višepartijski ili dvopartijski sistem nije lišen *dominacije...*“, kao ni jednopartijski... oličan u partijskoj državi“, i drugo, ako „je savremeni svet iscrpio, ili je već pri kraju da iscrpi mogućnosti“, ta dva modela, „upravo je moguće otkrivati neke nove mogućnosti – mogućnosti bespartijske demokratije... bez dominacije i otuđene vlasti, ali i bez otuđene ljudske egzistencije u najširem smislu reči“. Na tako postavljen problem Drašković se, logično, nametnulo i pitanje „*kako reformisati Socijalistički savez da se u njemu obezbedi propusna moć za artikulaciju političkog pluralizma mimo višepartijskog ili uopšte partijskog grupisanja*“ (Dragomir Drašković, *Socijalistički savez, politički pluralizam i demokratija*, „Socijalizam“, 7-8/1989, str. 131. i 132).

⁷⁴ „Tu mislim“, kaže A. Grličkov, „da Socijalistički savez treba da napravi unutrašnju snažnu transformaciju, da se iščupa iz monopola SKJ, da se konstituiše kao samostalna organizacija, da omogući... političke saveze, udruženja građana koji postoje ili postoje inicijative da se obrazuju da i same budu faktor koji će podsticati – znači ne faktor koji će se protiviti da Socijalistički savez bude organizacija toliko autonomna sa svojim identitetom u kome SKJ nije na čelu, već jedan od članova koji svoj program dokazuje kao svi drugi, a to znači konkurenciju programa, da se SK iz novog ustava izbrise kao državna partija“ (A. Grličkov, *Nekontrolisano kretanje ka političkom pluralizmu može da vrati državni socijalizam*, „Samoupravljanje“, 5/1989, str. 5, i 30-34).

⁷⁵ Iako je u osnovi već završen proces političke pluralizacije društva i već izvršeni prvi višestranački izbori, SSRN još uvek razmatra program vlastite transformacije. Praktično, nalazi se na repu događaja, iako je morao da ide ispred njih ukoliko je ozbiljno imao nameru da predstavlja okvir i prostor delovanja i nadmetanja programa i ideja mnoštva političkih subjekata.

⁷⁶ „Organizovan kao transmisija Partije i decenijama usmeravan da tako deluje, Socijalistički savez zasad traje bez ikakvih izgleda da će, u svom obliku biti u stanju da emituje bilo kakav inovacijski impuls, a kamoli program, još manje da će oko sebe okupiti bilo koga...“ (B. Milošević, *Alternativa proba vlast*, „Ekonomska politika“, 27. novembar 1989, str. 11).

⁷⁷ „Nade komunista da će se oko Socijalističkog saveza okupiti svi budući alternativni pokreti i snage koje će složno i pod budnim okom Partije dalje nesmetano razvijati...“

potrebu i nužnost da se i sam transformiše u samostalnu političku partiju, koja bi trebalo da parira komunističkoj,⁷⁸ razlozi su da se odbaci i taj model političkog pluralizma u nas i da se olako, i bez dovoljno kritičkog promišljanja, čitav proces političke pluralizacije, na žalost, usmeri ka oblicima partijnosti građanskog tipa.

Koncept izvedenog (mešovitog) političkog pluralizma

Taj koncept je u osnovi, „mešavina“ prethodna dva modela, pa s toga nema potrebe da se šire elaborira. Kao takav i najmanje je bio u žiži naučnog i stručnog opserviranja. Njega, kao crvena nit, prožima traganje za odgovorom kako doći do „rešenja koja bi... dovela do znatnog usavršavanja našeg političkog sistema, do njegovog znatnog demokratizovanja“, ali „bez imitiranja starih rešenja koja postoje drugde i koja su već odavno ispoljila svoje velike nedostatke“.

Nameće se pitanje šta bi, u osnovi, činilo specifičnost tog pluralističkog projekta. U najkraćem, bilo bi to nekoliko karakterističnih konstanti: prvo, mnogo šire shvatanje političkog pluralizma, naročito šire od onog koje pokušava da ga identifikuje partijnošću⁷⁹; drugo, priznavanje političkih partija kao organizacija, ali ne i kao političkih činilaca koje jedino nastaju radi vlasti i bitke za vlast,⁸⁰ i treće, na osnovu jednog i

uglavnom su se izjalovile: većina dosad osnovanih udruženja samo formalno, koliko je potrebno da dobiju dozvolu za registraciju, priznaju patronat Socijalističkog saveza...“ (isto, str. 11); „da on i ne treba da kao takav postoji“ (Šire o tome: *Ljudska prava – temelj demokratije* str. 13). Zatim, rečeno je, između ostalog, da je okvir Socijalističkog Saveza „preuzak“, jer prirodno podrazumeva delovanje samo onih snaga koje „optiraju za socijalizam i socijalističke vrednosti“. Ako bi to tako bilo, nameće se pitanje „kakve bi bile legitimne mogućnosti za ispoljavanje onih snaga u društvu, ma koliko bile prisutne, čija ideologija i vrednosna paradigma nije socijalistička. Ne bi li se, u tom slučaju, ova vrsta socijalističkog pluralizma, od ovih snaga ipak doživljavala kao nedemokratska i totalitarna. Zato mi se čini da bi bila teško ostvarljiva ova varijanta... Naime, sistemsko mesto Socijalističkog saveza, kao tzv. fronta, izvedeno je iz pretpostavke da postoji suglasnost (konsenzus) većine stanovništva na socijalističkoj platformi, pluralnost mišljenja dozvoljena je samo unutar te socijalističke platforme (Z. Malenica, *Dileme političkog pluralizma*, CDI CK SKJ, Beograd, str. 44).

⁷⁸ M. Marković, *Treba da budemo slobodniji i elastičniji u pogledu oblika političkog obrazovanja*, str. 3.

⁷⁹ „Pod pluralizmom“ kaže Marković, „Podrazumevam slobodno postojanje na javnoj političkoj sceni različitih ideja, različitih organizacija, različitih orijentacija, različitih oblika političkih udruženja“ (*Partija i radikalna demokratija*, CDI CK SKJ, Beograd, str. 71).

⁸⁰ „Postoje jaki razlozi... da se prihvati pluralitet političkih organizacija, ali ne i pluralitet partije. Zbog čega? Zbog toga što su partije potrebne samo u jednom sistemu u kome postoji borba za vlast... Prema tome, tu je već od samog početka pretpostavljeno da vlast ostaje. Ukoliko se angažujemo za projekt radikalne demokratije, u kojoj postoji

drugog iznaći i ponuditi neki novi, „treći put“ u odnosu na monolitni jednostranački i višestranački sistem. Dakle, „put formiranja *demokratije bez vladavine partije*, kao jedini mogući u našim realnim društvenim uslovima“, ⁸¹ zaključuje akademik M. Marković.

Sve u svemu, tim konceptom se zagovara projekat „radikalne“, odnosno „direktne demokratije“ kao najprimerniji oblik demokratizacije našeg društva. *Njeni postulati su*: pravo na slobodno političko organizovanje i udruživanje; ukidanje svakog „monopola političke i ekonomske moći“, ⁸² pa prema tome i partijske bilo koje vrste; neposredni izbori; odgovornost izabranih onima koji su ih birali (a ne partijama, kao što je to slučaj u svim oblicima partijske demokratije, pa otuda i u parlamentarizmu); pravo na opoziv biračkog tela (pravo koje takođe ne postoji „ni u kongresnoj, ni u parlamentarnoj demokratiji“) ⁸³ „neprekidno učešće građana u odlučivanju tamo gde žive i rade“, ⁸⁴ itd.

Kao što se vidi, politički pluralizam u toj varijanti, u stvari, samo je modalitet *koncepta bespartijske demokratije*. Logično je onda što su i na njegov račun upućene gotovo istovetne primedbe i kritičke opservacije.

Model političkog pluralizma dvostranačkog tipa

Specifičnost tog modela u odnosu na druge, *čine rešenja* čija bi se *suština*, u osnovi, mogla *svesti na sledeće*:

1) formirati dvopartijski sistem na „principu podele građana na komuniste i nekomuniste“, odnosno na „komuniste i socijaliste“, ⁸⁵

2) u organizacionom smislu, prvi bi bili i dalje članovi SKJ, a drugi SSRNJ;

demokratsko odlučivanje... u kojoj postoji pluralitet političkih organizacija, ali ne postoji *više vlast u rukama jednih ljudi nad drugima*, onda u tom projektu *nema mesta za partije kao instrumente vlasti* i nema mesta za profesionalne partijske vođe“ (M. Marković, *isto*, str. 70).

⁸¹ *Isto*, str. 71.

⁸² *Isto*, str. 71.

⁸³ *Isto*, str. 71.

⁸⁴ *Isto*, str. 72.

⁸⁵ Z. Tomac, *Građanska ili socijalistička demokratija, politički monizam ili pluralizam*, *isto*, str. 121. Isto to predlaže M. Popović, *Jugoslovenski naučnici o političkom pluralizmu*, CDI CK SKJ, Beograd, 1989, str. 124.

3) da bi SSRNJ mogao odigrati ulogu druge partije, bilo kao *legalna opozicija ili konkurent*⁸⁶, odnosno *kontrolor vršenja vlasti* od strane SKJ, on bi se morao radikalno transformisati;

4) transformisanje SSRNJ podrazumevalo bi u svim varijantama nekoliko značajnih momenata; preobražaj *fronta* radnih ljudi i građana, organizacija i udruženja u samostalnu partiju; preobražaj transmisije partije, njene produžene ruke, u samostalni politički subjekt, bez ičijeg patronata nad njom, pa prema tome i SKJ, i, na kraju, preobražaj organizacije u kojoj su dominirali komunisti i SKJ u organizaciju u kojoj će se naći samo „vanpartijski“, *ali socijalistički orijentisani i odani socijalističkim vrednostima*.⁸⁷

Ako je prethodna varijanta mogla objektivno biti „preuska“ sa stanovišta potreba pluralističke demokratizacije našeg društva, za ovu bi se moglo reći da je mogla biti „taman“, a to potvrđuju više veoma relevantnih činilaca. Oni, po svemu, deluju i veoma ubedljivo i politički razložno, pogotovu u situacijama kada se traga za izlaskom iz jednog duboko kriznog društvenog stanja kao što je naše. Kao, na primer: politički monizam supsumira se, na najcelishodniji način političkim pluralizmom, odnosno dvopartijskim sistemom koji se i u dosadašnjoj istoriji, a i u savremenoj zbilji građanskih društava *pokazao najstabilnijim*; obe partije, po svojim političkim opredeljenjima, ne dovode u pitanje *temeljne odrednice Ustava* na kojima je nastalo i razvijalo se naše socijalističko društvo (federativno uređenje, socijalizam, samoupravljanje, bratstvo i jedinstvo, nezavisnost, teritorijalna celovitost, koncepcija opštenarodne odbrane itd.), čime se, takođe, garantuje njegova stabilnost i perspektiva razvoja; ako stvarne demokratije nema *ni u socijalizmu bez konkurencije, odnosno vlastite opozicije*,⁸⁸ onda se na taj način i ovaj uslov i pretpostavka ispunjava stvaranjem opozicije, dakle, na legalan način, čime

⁸⁶ M. Popović, *isto*, str. 123 i 124. B. Horvat ima nešto drugačije mišljenje. Po njemu, „ključna uloga druge partije nije u tome da bude opozicija, već da kontrolira partiju na vlasti i da je – kad ova učini toliko pogrešaka da izgubi poverenje birača – zameni na uređen način“ (B. Horvat: *Mogućnost i poželjnost dvopartijskog sistema u Jugoslaviji*, CDI CK SKJ, Beograd, 1989, str. 125).

⁸⁷ Šire: Z. Tomac, *isto*, str. 121–123; B. Horvat, *isto*, str. 125–127; B. Milošević, *isto*, str. 9 i 11.

⁸⁸ „Ni jedan demokratski politički sistem“, kaže M. Popović, „nije moguć bez legalizacije sopstvene političke opozicije... Socijalističko društvo može, u principu govoreći, da postane demokratsko samo ako formira svoju socijalističku legalnu opoziciju“ (*isto*, str. 127).

bi se izbeglo njeno „divlje“ nastajanje, ili nastajanje političke ilegale. I, na kraju, uspostavljanje višestranačkog sistema bilo bi *izvedeno na kontrolisan način* (i u odnosu na sadržaje i oblike, primereno esencijalnim društvenim opredeljenjima), a *ne na stihijan način*, koji nosi ogromne opasnosti, pogotovu za jedno društvo koje je multikulturno, multinacionalno i multiversko.⁸⁹

Zašto ta opcija, i pored brojnih prednosti, nije doživela stvarnu društvenu promociju i oživotvorenje kada nas je već društvena reforma, posebno promenom oblika svojine i uvođenjem tržišnog načina privređivanja, logično usmeravala i na promene u političkom sistemu pluralističkog karaktera, najveću odgovornost, u krajnjem, snose upravo snage o kojima je reč: *SKJ i SSRNJ*, pošto su i po važećem ustavu bile najodgovornije za razvoj. Međutim, one su se *još bavile same sobom, svojim unutrašnjim deobama i ratovima*, čime je najdirektnije bilo olakšano nastupanje višestranačja u našem društvu, gotovo bez ikakvih „obala“ i pravila igre.⁹⁰

Klasični politički pluralizam višestranačkog tipa

Za razliku od početka, kada je diskretno zagovarana, vremenom je ta opcija dobijala sve više pristalica. I to ne samo među naučnim i javnim radnicima nego i u političkim forumima. Najindikativniji je primer, u tom smislu, stav *SKJ – nepodeljeno zalaganje za vanstranački pluralizam* veoma brzo je bilo zamenjeno opredeljenjem za stranački. Takav stav se našao i u kongresnim dokumentima, i to u čistom obliku.⁹¹ Ne ulazeći u sve razloge takvog naglog i još više čudnog obrta (pa, po nečemu i „čudovišnog“, kako je to umeo da kaže Lenjin), tim pre što sa stranačkim organizovanjem i borbama u prošlosti nemamo iskustva koja bi spadala u civilizacijska (ako pod njima ne podrazumevamo i makijavelizam – da cilj opravdava svako sredstvo), najčešći razlozi, kojima je zahteva-

⁸⁹ Na taj način izbegavao bi se i diskontinuitet, s pravom je ukazivao B. Horvat, „koji bi nužno bio praćen dezorganizacijom i anarhijom“ (*isto*, str. 126).

⁹⁰ Sada nam gotovo proročanski deluju reči B. Horvata, koji je pravovremeno uočio tu opasnost: „Verovatnost je, dakle, kontroliranog adekvatnog političkog sistema mala“. I, dalje: „Nastalu prazninu ispuniće stihijski formiran višepartijski sistem na nacionalnoj osnovici“ (*isto*, str. 127).

⁹¹ U Deklaraciji za 14. vanredni kongres rečeno je „da građaninu Ustavom mora biti zagarantovana sloboda izbora u pogledu udruživanja poketa, stranaka“ (str. 4).

na i opravdana tako reći nužnost uvođenja višepartijskog sistema, *bili su sledeći:*

prvo, reformsko opredeljenje za pluralizam oblika svojine, tržišnu privredu i integralno tržište;⁹²

drugo, da je višestranački sistem kao civilizacijsko dostignuće građanske parlamentarne demokratije dokazao, a to pokazuje i u savremenim uslovima, demokratsku nadmoćnost nad monističkim (jednopartijski) političkim sistemima;⁹³

treće, da istinska demokratija podrazumeva pravo na izbor i slobodu opredeljivanja, konkurenciju programa, legalno pravo na upražnjavanje i zagovaranje različitih, pa i suprotstavljenih političkih uverenja, te da sve to jedino obezbeđuje višestranački sistem, kao i kontrolu nad svima onima koji vrše vlast;⁹⁴

četvrto, i nacionalne homogenizacije, koje su poprimile ozbiljnije razmere, utemeljene na nacionalno-separatističkim programima i navodnoj mržnji drugih, i pljačke od strane drugih naroda („satanizacija drugog“, nazvao je tu vrstu medijske propagande Jovan Mirić) navođene su kao opravdan razlog za to;

peto, između ostalih razloga, i viza za ulazak u integrisanu Evropu (tačnije Evropu – 92);⁹⁵

⁹² „Društveno-ekonomska logika ovog stava polazi od pretpostavke da se ni pluralizam tržišta, ni pluralizam vlasništva ne mogu ostvariti bez konkurencije, i da se isto tako ni politički pluralizam i demonopolizacija partije ne mogu ostvariti bez konkurencije, tj. bez partijskog pluralizma“ (D. Vojnić, *isto*, str. 4).

⁹³ „Ako se polazi od toga da je jedna partija stožer i garant socijalizma, neminovno se zapada u dogmatsku šemu autoritarne politike, totalitarne vlasti, paternalističkog dirigovanja samoupravljanja. Neminovno je napustiti 'božanski oblik' kreiranja političkog i ekonomskog sistema iz 'glave' jedne partije. On treba da proistekne iz političkog i ekonomskog pluralizma demokratskom odlukom građana“ (D. Žarković: *Utopijske koncepcije pluralizma*, „Komunist“ (revijalno izdanje), Beograd, str. 7); „Ne smatram ga idealnim (višepartijski sistem – D.B.)... ali smatram ga boljim, rekao je G. Petrović (*Višepartijski sistem komunističkih partija*, „Komunist“ (revijalno izdanje), 12/1989, str. 5).

⁹⁴ „Pluralizam interesa dovodi do pluralizma mišljenja. Sve to pretpostavlja pluralizam političkih opcija. Bez toga nema, niti može biti istinske političke demokratije...“ (D. Žarković, *isto*, str. 7).

⁹⁵ A za ulazak u Evropsku zajednicu potrebna su tri uslova: geografski, ekonomski (uvođenje tržišne ekonomije) i politički (uvođenje klasičnog višepartijskog sistema). Istina je, Evropa nas hoće i treba. Tačno je da nas podržava političkim i ekonomskim merama u borbi za reformu. U stvari, u nastojanjima da i Jugoslavija bude što integralniji deo nove evropske političke i ekonomske arhitekture. Ali, ne zanosimo se iluzijama! Ona nas hoće kao svoju periferiju i bez ikakvih sopstvenih, autentičnih i prepoznatljivih ideoloških i političkih predznaka, osim evropskih, građanskih. Reći gospođe Katrin Lalimijer, generalnog sekretara Saveta Evrope, ubedljivo govore o tome:

„Dobre vesti su, na primer, objava oslobođenja nekoliko desetina političkih zatvorenika na Kosovu... Dobra je vest, takođe, da politički pluralizam osvaja teren

šesto, da je višepartijski sistem nužna faza u svakom „političkom razvoju“, te da se kao takva ne može „preskočiti“. ⁹⁶ Naš je zadatak, prema tome, tvrde drugi, u istom smislu „da ovom prirodnom tendencijom ovladamo i da omogućimo njeno najracionalnije ostvarivanje“; ⁹⁷

sedmo, iako višestranački sistem nije poželjan, on je „neizbežan u konkretnim istorijskim uslovima i on... će iznuditi višestranački pluralizam. U te istorijske okolnosti ubrajam i posledice grešaka i posledice kolebanja i odugovlačenja koraka od strane SKJ. I što više on bude neodlučan, to će se povećavati zahtevi, poboljšavati uslovi za višestranački pluralizam“; ⁹⁸

osmo, višepartijski sistem, „kao moguće sredstvo borbe za demokratski socijalizam“. Jer bi on „pružio građanima više mogućnosti da se slobodno opredeljuju, da se aktiviraju, da traže bolja rešenja i da preuzmu više odgovornosti za sudbinu jugoslovenskog društva“; ⁹⁹

deveto, to što je „višepartijski sistem značajan civilizacijski pomak, veliko demokratsko otvaranje i apsolutni uslov napretka“. ¹⁰⁰

Neke specifičnosti jugoslovenskog pluralizma

Iako se radi samo o početnim i novim iskustvima, nedvosmisleno se nameće pitanje kome ona daju više za pravo – zagovornicama višestranačkog sistema, ili onima koji su, s pravom, ukazivali na sve njegove imanentne demokratske defekte, ali i na negativne nusprodukte u po mnogo čemu

u Jugoslaviji (gospođa, istina ne kaže kakav – D.B.), da se na zadovoljavajući način razvija u Sloveniji i Hrvatskoj (sad znamo kakav – D.B.)“. I, dalje: „Birači su u tim (istočnoevropskim zemljama) pre svega želeli da odbace komunizam, a imajući zamagljenu viziju o svim ostalim pitanjima, odbacili su i sve što je na bilo koji način vezano sa samom rečju socijalizam (podvukao D.B.)... Moguće je, međutim, da će se u narednim godinama, na sledećim izborima, to klatno vratiti. Ne, naravno, komunizam, to je savršeno jasno“. (M. Klarin, *Intervju sa Katrin Lalimijer, Jugoslavija je dobro došla, ali...* „Borba“, 12. i 13. maj 1990, str. 9).

⁹⁶ M. Tomašević, *Pluralizam nije višepartizam*, Zbornik „Izazov pluralizma“, Zagreb, 1989, str. 79.

⁹⁷ N. Visković, *Stanje i izgledi političkog pluralizma u Jugoslaviji*, Zbornik „Izazov pluralizma“, Zagreb, 1989, str. 84.

⁹⁸ M. Šuković, *Rasprava u Komrovcu*, juna 1989, CDI CK SKJ, Beograd, 1989, str. 88.

⁹⁹ G. Petrović, *isto*, str. 5. Slično tvrdi i dr. Mijat Šuković, *Sloboda borbe za veću slobodu*, „Borba“, 7. mart 1990, str. 6.

¹⁰⁰ M. Pečujlić, V. Milić, *Političke stranke u Jugoslaviji*, Stručna knjiga, Beograd, 1990, str. 529. O nekim drugim prednostima višepartizma šire videti: dr Mijat Šuković, *Izazivanje nepoželjnog ishoda*, „Borba“, 7. i 18. avgust 1989, str. 2.

specifičnom jugoslovenskom ambijentu.¹⁰¹ Na žalost, izgleda da su *ovi drugi bili dalekovidniji*. Dovoljno je, na primer, suočiti s samo sa nekim rezultatima višestranačkog organizovanja izbora pa se u to nesumnjivo uveriti.

Trenutno je u Jugoslaviji registrovano preko 200 stranaka, pa bi se već na osnovu toga moglo reći da je višestranački sistem uglavnom nekritički prihvaćen kao „paradigma spašenja“ (Z. Vidojević). Njihovo formiranje traje i dalje, a i bez toga nam se već dogodio pravi pluralistički (stranački) šok, koji je teško objasniti samo tzv. antipluralističkim sindromom socijalizma, kako to neki pokušavaju.¹⁰² Za nauk je, međutim, od toga mnogo važnije da su *politički sistemi sa mnoštvom političkih stranaka i najnestabilniji*.¹⁰³ Ali, ni to nije sve. Navedeno pokazuje i to da u političkoj pluralizaciji našeg društva izrazito dominira stranački oblik organizovanja. Dakle, na štetu svih drugih, pa se i na taj način najdirektnije iskazuje i potvrđuje da je *borba za vlast* osnovni motiv (ako

¹⁰¹ Tako, je na primer, ukazivano da smo imali loša iskustva u prošlosti sa višestranačkim sistemom (a zna se, „onaj koji nije naučio lekcije prošlosti osuđen je da ih ponovi“, Santajana); da će se on nužno pretvoriti u borbu za vlast; da će stranke najčešće biti formirane na nacionalnoj osnovi; da to može dovesti do izborne pobeđe „nedemokratskih i nesocijalističkih snaga“; da on automatski „ne znači više demokratije“; realne su opasnosti da se isključivo transformiše u stranački sistem; da nije primeren zemlji sa višenacionalnim i višekonfesionalnim stanovništvom; da bi mogao uticati na pogoršanje međunacionalnih odnosa; da ne može nadomestiti samoupravljanje; da se višestranačkim sistemom jedan monopol zamenjuje s više monopola (oligopola) itd. (Šire: *Jugoslovenski naučnici o političkom pluralizmu*, CDI CK ŠKJ, Beograd, 1989, str. 86, 88–89, 90, 97 i 99–103).

¹⁰² Tražeći odgovor na pitanje šta je uslovalo toliki broj stranaka, Seada Vranić, kaže: Najbliži je odgovor ako kažemo da je takav „*plastični pluralizam*“ reakcija na *monizam*... Većina stranaka utemeljena je od strane političkih nezadovoljnika, nerijetko ljudi koji su zbog svoje delatnosti društveno i politički marginalizirani... Nije onda slučajno što su u procesu demokratizacije svi oni pokušali svoj povratak na političku scenu tako što će formirati svoje stranke“ (S. Vranić, *Stranke posle kiše*, „Borba“, 7. februar 1990, str. 2).

Mada obrazloženje nije neosnovano, ipak glavne razloge treba tražiti u karakteru društvene krize, koja deluje podsticajno u traganju za izlazom, u opredeljenju za pluralističku demokratiju, tržište i pluralizam oblika svojine, a onda i u snažno izraženom motivu da se, učestvuje u borbi za vlast. Svi bi vlast i svi bi na izbore. Na taj način, ponovo se na jugoslovenskoj sceni *ovaploćuje i vaskrsava voluntarizam, samo ovoga puta pod vidom borbe za pluralizam*. To je „pluralizam nepoznatog tipa“, kako ga je nazvao, s pravom, Dragan Bisenić, jer se zaboravlja, ili namerno predviđa, „da politički pluralizam nije laboratorijska supstanca kojom se tek tako može baratati u političkoj genetici, odnosno da postoje izvesne determinante (a to je, pre svega ekonomsko-svojinski pluralizam – D.B.) i uslovi koji su neophodni da bi se prednosti političkog pluralizma iskoristile“ (D. Bisenić, *Pluralizam nepoznatog tipa*, „Borba“, 17. avgust 1989, str. 2).

¹⁰³ „Fragmentacija političkog života, koegzistencija liliptutanskih stranaka koje međusobno oduzimaju snagu, parališu se u toj meri da nije moguće postizati ni minimum konsenzusa. To je tip ekstremnog pluralizma (K. Čavoški), ili entropijskog pluralizma (M. Pečujlić, V. Milić, *Političke stranke u Jugoslaviji*, Stručna knjiga, Beograd, 1990, str. 512).

ne i jedini) političke pluralizacije, a *ne uspostavljanje institucija istinske demokratije*.¹⁰⁴ U toj vrsti stranačkog nadmetanja najčešće se koriste sva sredstva.

Većina stranaka su nacionalne, i po sastavu i po političkoj obojenosti, sa mnoštvom nacionalističkih obeležja, pa i nacifističkih, na šta je, takođe, ukazivano kao na potencijalnu opasnost, te fetišiziranje republika kao nacionalnih država.¹⁰⁵

„JU-pluralizam“ prate i brojna druga obeležja, čini se tipična za balkanski provincijalizam i generacijsko političko organizovanje (transformisanje omladinskih organizacija u samostalne političke stranke); regionalna i republička obojenost i pripadnost;¹⁰⁶ idolatrija višestranačkog organizovanja i nekritičko zapostavljanje nestranačkih oblika neposredne demokratije; stavljanje znaka jednakosti između demokratije i partijnosti; okrenutost ka prošlosti i tradicionalizmu;¹⁰⁷ nekritičko okretanje Evropi i krajnje kritizersko-vulgarni odnos prema sopstvenom pozitivnom socijalističkom i samoupravnom razvoju; pogromski odnos prema revoluciji i nekritičko idealiziranje građanskog načina života i kulturnih dostignuća;¹⁰⁸ preferiranje u svojim programima antijugoslovenskih opcija (separatizam, konfederalizam, nacionalni egoizam, par-

¹⁰⁴ Prva glasanja u višestranačkim skupštinama pokazuju da se već na početku uspostavlja stranačka diktatura. Na primer, delegatu u Klubu odbornika HDZ-a u Zagrebu (na pitanje sme li se drugačije glasati, odgovoreno je „da se može glasati samo onako kako se dogovore u Odboru HDZ-a, a ukoliko ne glasa tako, odbornik će se opozvati“, (Borba, jun 1990, str. 6).

¹⁰⁵ Takozvana nekrofilna ideja i koncept kao anahronizam koji nigde nije toliko izražen koliko u nas.

¹⁰⁶ Pitajući se „šta je sa stranačkim pluralizmom“, Jovan Mirić je rekao: „I on je na delu! Ali ne kao proces demokratske političke artikulacije, nego kao proces (i sistem) nacionalne i političko-teritorijalne homogenizacije i apsolutizacije“ (J. Mirić, *isto*, str. 13). Imajući upravo u vidu tu karakteristiku našeg pluralizma, B. Košutić je s pravom rekao da to „nije pluralizam modernog društva. Jer, pluralizam modernog društva se ne zasniva na onome na čemu se zasniva u nas – na takozvanom nacionalnom i teritorijalnom pluralizmu – već na takozvanom socijalnom pluralizmu“ (B. Košutić, *isto*, str. 5).

¹⁰⁷ Tu vrstu svesti Milan Kangrga nazvao je rodovsko-plemenskom. „Ona nas“, tvrdi on, „stalno iznova vuče u daleku prošlost, i to tako radikalno da nam je prošlost ostala i uvek iznova postaje princip i kriterij bilo kakve budućnosti, a to je doslovno put u historijsku – katastrofu“, (*Politička nadnica za strah – grizemo vlastiti rep*, „Borba“, 12. i 13. maj 1990, str. 5).

¹⁰⁸ Zbog takvog odnosa logično je da se u našem pluralističkom bagažu našlo i mnogo toga što se kosi čak i sa elementarnim humanističkim vrednostima svakog demokratskog društva (na primer, fetiš nacionalnog i nacionalističkog, pozivanje na nasilje, antikomunizam i revanšizam, nekritičko veličanje prošlosti, itd.). Da se radi o političkom daltonizmu, odista nije sporno. Ali i o makijavelizmu, takođe. Jer, ponuditi „najviše nacionalizma i Hrvatska će i pobediti“, odista nije ništa drugo do anahroni makijavelizam, koga je istorija smestila na njeno dubrište. Sve u svemu, reklo bi se da je na taj način „princip nacionalnog doveden do apsurd“ (G. Sekulić).

tikularizam, pa i secesionizam);¹⁰⁹ ignorisanje socijalno-klasne problematike; prenebregavanje značajnih specifičnosti savremenog jugoslovenskog društva, kao multinacionalnog, multikulturalnog i multikonfesionalnog, itd. Rečju, mnogo toga što ne spada u progresivno, demokratsko i kulturno, o čemu, pored navedenog, posebno kazuje izrazito naglašen antikomunizam i revanšizam.¹¹⁰ Sve to, da paradoks bude veći, zagovara se nakon ukidanja „gvozdene zavese“ između Istoka i Zapada, rušenja Berlinskog zida (kao simbola blokovski podeljenog sveta i hladnog rata), te na pragu 21. veka, koji bi trebalo da bude obeležen „uklanjanjem svih ortodoksija“ i stvaranjem Evrope kao istinskog „zajedničkog doma“ itd.¹¹¹

¹⁰⁹ Zaista se lik tih aktera otkriva kako kaže M. Pečujlić, „kao novi autoritarizam (novi totalitarizam) i militantni ekstremizam... Njegov najopasniji uvid je nacionalni ekstremizam (proklamovanje secesije, etnički čistih teritorija, obnove stare veličine). Napuštanje projekta demokratske federacije i kretanje u začaranom krugu: ili konfederacija ili otepljenje i stvaranje samostalnih država, ali u obnovljenim povijesnim ili prirodnim (etničkim) granicama – stvara eksplozivni naboj koji preči raspadom društva“ (M. Pečujlić, V. Milić, *isto*, str. 527).

Što je najgore, barjaktari tog ekstremnog totalitarizma i militantnog ekstremizma, o kojem govori M. Pečujlić, nažalost, pobjedničke su stranke u Sloveniji i SRH (DEMOS i HDZ) i njihovi lideri, koji čine sve da postanu vlasnici, *odnosno posjednici svojine naroda (u smislu etnosa) i država*.
¹¹⁰ „Na žalost“, rekao je dr Nikola Visković, „mnogo je znakova koji ukazuju na to da veći deo sadašnjih 'alternativnih snaga' u Jugoslaviji... *nosi odviše mnogo povijesnih frustracija, političkog primitivizma i neiskustva, te antikomunističkog revanšizma da bi mogao ponuditi* kao zamjenu za komunistički radikalizam neku od umjerenih varijanti liberalne ili socijalističke filozofije – da ne govorimo o ekološkoj... U tom pogledu ove 'alternativne snage' zapravo i nisu uistinu alternativne, već prije repera političkih ekstremizama sa suprotnim predznakom“ (Nikola Visković, *Libanonske opasnosti*, „Borba“, 7 i 8. april 1990, str. 3).

¹¹¹ Tako višestranačko događanje demokratije navelo je neke pažljive analitičare da zaključuje kako su u Jugoslaviji „doslovno na delu reakcionarni procesi – formiranje nacionalnih država“ (J. Mirić, *Gospode kako se ovde brzo smrkava*, „Borba“, decembar 1990, str. 1). „Gospodo ovde se brzo smrkava. Ima li još nekog ovde? Ako ima, i ako me čujete, pozivam vas da se spasite od spasitelja koji vam nude nacionalni raj na ruševinama Jugoslavije“ (D. Kiš); „Procesi reintegracije Evrope će se nastaviti, ali ne sigurno na nacionalnoj osnovi. U naš taj anahronizam postaje paradigma 'demokratskog' pokreta... dok drugi zakopavaju ratne sekire, mi otkopavamo stare i kujemo nove... *Mi hoćemo nacionalnom totalitarizmu naučiti demokratsko ruho...* Umesto deklarirane političke pluralizacije, na delu je nacionalno svrstavanje... destrukcijom onog lošeg u Jugoslaviji, destruiraju i samu Jugoslaviju“ (J. Mirić, *isto*). „Novi režim u Sloveniji će za nijansu ili dve biti mračniji od prethodnog“ (R. Močnik, *Iluzija više nema*, „Borba“, 30. april, 1. i 2. maj 1990, str. 4). Povodom pobjede HDZ, evropska javnost je konstatovala da je političko klatno „otišlo čak sasvim udesno, i više nego što se to dogodilo u bilo kom istočnoevropskom sistemu“ (*isto*, str. 4). „Etničko je dobilo prednost ispred etičkog... treba se nadati da će u ovom prelaznom periodu jednoumlje biti zamenjeno zdravoumljem“ (Petar Kuzmič, teolog, *Etničko ispred etičkog*, „Borba“, 28 i 29. april 1990, str. 3). „Uskoro će se dobiti odgovor na ključno pitanje, da li je ovde i danas moguća demokratija primerena civilizacijskoj zemlji, ili jedan novi vid totalitarizma koji nas umesto u Evropu i 21. vek može dovesti samo u balkansku provinciju 19. stoljeća“ (Z. Lagundžija, *Koliko smo zreli za demokratiju*, „Borba“, 28 i 29. april 1990, str. 3). „Danas se na tlu Evrope, na žalost,

kraju reći o svemu onom što je već na samom startu izbacio na površinu višestranački sistem, kao svoj proizvod. Očigledno je da se već sada mnogo toga nalazi u raskoraku sa opredeljenjima SKJ. Tako, na primer, u Idejno-političkoj platformi za delovanje SKJ, bilo je, između ostalog, zapisano sledeće:

„Našoj demokratiji neophodne su najbolje vrednosti višepartijskog modela, ali uz nastojanje da se istovremeno *što više otklone negativni efekti borbe stranačkih vrhova za vlast...* Cilj SKJ je ići u tome *znatno dalje od građanske političke demokratije*“.

Za sada je to „dalje“ izostalo,¹¹² a to što je doneo višestranački val nesumnjivo je ispod dostignuća višestranačke parlamentarne demokratije u savremenim zemljama Evrope i razvijenim zemljama sveta.¹¹³

S U M M A R Y

POLITICAL PLURALISM IN YUGOSLAV SOCIETY

The author has written this article on the basis of his insight into the theory of political pluralism, and of expert and political discussions on the political pluralism in Yugoslavia, motivated by the process of reformation of the Yugoslav political system, and by monitoring its progress, in an empirical way, in parts of Yugoslavia in the first half of 1990.

najretrogradniji procesi odvijaju na tlu Jugoslavije, procesi usmereni na stvaranje nacionalnih država“ (S. Mrvaljević, *Licem prema budućnosti*, „Borba“, 7. jun 1990, str. 2).

¹¹² S pravom se ovih dana upitao jedan novinar (a pita se i svaki patriota ove zemlje) „ko nam namesti ovolike demokratije? Od tolike demokratije ne smemo da izađemo iz kuće, ne smemo da odemo u susedni grad, dok u susednu republiku ne smemo više ni da pomislimo da idemo... Sad ne znamo koliko smo u višeumlju, a koliko u bezumlju“. (M. Bujišić, *Demokratija do grla*, „Borba“, 1. jun 1990, str. 2). Kada se celovito sagledaju produkti višestranačkih izbora, i posebno, reklo bi se, prava eksplozija nacionalizma i antikomunizma, čovek ne može da se ne vrati u prošlost, u sedamdesete godine, kada je „kovana“ strategija u specijalnim laboratorijama i štabovima za „posttitovski period“ u Jugoslaviji. Nije li već tada rečeno da treba igrati na kartu „nacionalizma“ i „antikomunizma“, „separatizma“ kao „prirodnih neprijatelja komunizma“. Već tada je , isto tako, priželjkivana „evolucija ka nekoj strukturi pluralističke prirode“. I dalje: „Moglo bi se čak pokušati u ovoj zemlji iskustvo sa izborima više partija“ (Z. Bžežinski, *La revolution teletromisque et technosomigne*, 1970, str. 138). Da li je u pitanju samo „vidovitost“ tih stratega, ili nešto drugo, nije teško pogoditi.

¹¹³ „Odlučujuća razlika“, po mišljenju M. Pečujlića, između svih modernih pluralističkih društava i naše scene nalazi se opasnoj činjenici da militantni ekstremizmi u nas nisu marginalna, već veoma snažna struja“ (M. Pečujlić, *Preteče klatno višeparatizma*, „Argument“ (Revija za demokratsku Jugoslaviju) 1/1990, str. 16).

In his consideration of this complex subject matter the author had to be faced with numerous questions, such as: what is the political pluralism as a multinominal idea, theory and form of democratic practice; whether the sign of equality can be put between the political pluralism and multi-partyism; how much it is necessary, and how much sufficient, i.e. whether it makes a sufficient prerequisite for the establishment of real democracy in which it will come to an expression, confirm and reaffirm a full political subjectivity and sovereignty of the citizen, and the like? The author proceeds with his searching for answers to the questions: how much the ambivalent nature is immanent to the political pluralism, i.e. whether it is being developed with accompanying democratic effects and certain vulnerabilities; what are the social, economic, cultural, historical and other prerequisites for its establishment, and what are the initial experiences and cognitions of the Yugoslav society in the practice of the political pluralism of a multi-party type?

Possible answers to these questions the author tries to reach on the basis of his consulting numerous sources from the literature on this topic, of his monitoring the process of pluralization of the Yugoslav Society (particularly the forming of a new pluralistic political infrastructure), of multi-party polls, and of their outcome in a part of the country, as well as of assessments of these processes, and their already accomplished and predominant social and political consequences.

R É S U M É

LE PLURALISME POLITIQUE DANS LA SOCIÉTÉ YUGOSLAVE

L'article est écrit sur le fond de connaissance de l'auteur de la théorie du pluralisme politique et des discussions scientifiques, spécialistes, politiques sur le pluralisme politique en Yougoslavie, à propos de la réforme du système politique et sur le suivi des événements dans leurs formes empiriques dans différentes parties de la Yougoslavie durant la première moitié de l'année 1990.

Faisant analyse de ces problèmes complexes, auteur a étudié de nombreuses questions telles que: qu'est-ce qu'un pluralisme politique au sens de terme multisémiotique, comme théorie et la forme de la pratique démocratique; dans quel sens est-il plus démocratique que le monisme; peut-on mettre le signe d'égalité entre le pluralisme politique et multipartisme; en quel degré est-il indispensable, en quel sorte est-il suffisant ou est-il insuffisant comme la supposition pour l'établissement de la vraie démocratie dans laquelle s'exprime, se confirme et s'affirme la subjectivité politique pleine ainsi que le souveraineté du citoyen etc? Dans la suite, auteur cherche les réponses: en quel degré la nature ambivalente est-elle immanente au pluralisme politique ou ne produit-il pas, sauf les effets démocratiques, certaines faiblesses; quelles sont les suppositions sociales, économiques, culturelles, historiques et autres pour son établissement et quelles sont les expériences de départ dans le cadre de la société yougoslave pratiquant le pluralisme politique de type multipartiste?

Auteur a essayé d'arriver aux réponses possibles se basant sur la littérature nombreuse consultée, le suivi du processus de pluralisation de la société yougoslave (en particulier la formation de l'infrastructure politique nouvelle), les élections multipartistes et les résultats de celles-ci, ainsi que sur les notations de ces processus et des conséquences de base réalisées dans la société et dans la politique.

РЕЗЮМЕ

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПЛЮРАЛИЗМ В ЮГОСЛАВСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Настоящая статья написана на основании ознакомления автора с теорией политического плюрализма, научными и специальными дискуссиями о политическом плюрализме в Югославии, в связи с реформой политической системы и слежением за ее изменениями в эмпирической форме в отдельных районах Югославии в первой половине 1990 г.

Рассматривая эту сложную проблематику, автор был вынужден столкнуться с многочисленными вопросами, как например: что такое политический плюрализм как многозначное понятие, теория и форма демократической практики; в чем он является более демократичным по отношению к минимизму; можно ли поставить знак равенства между политическим плюрализмом и многопартийностью; в какой степени он необходим, и в какой достаточен, т.е. является ли он достаточной предпосылкой для восстановления истинной демократии, в которой высказывается, подтверждается и проявляется полная субъективность и суверенитет гражданина, и т.д.? В продолжении автор ищет ответов на следующие вопросы: в какой степени политическому плюрализму имманентна амбивалентная природа, т.е. не производит ли он, наряду с демократическими эффектами, и определенные недостатки; какие могут быть общественные, экономические, культурные, исторические и другие предпосылки для его восстановления, и что за начальный опыт и знания югослованского общества, приобретенные в практике политического плюрализма многопартийного типа?

Возможные ответы автор попытался получить на основании консультации многочисленной литературы, слежения за процессами плюрализации югославского общества (в частности формирования плюралистической инфраструктуры), многопартийных выборов и их исхода по всей стране, а также на основании оценок этих процессов и их уже осуществленных и несущих общественных и политических последствий.

Neke specifičnosti inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova

Pukovnik mr *MARKO GALIĆ*

Povećanjem značaja gradova u društveno-ekonomskom, političkom, demografskom i kulturnom razvoju povećava se i značaj njihove odbrane. Gradovi su izvor odbrambene moći i mogu se veoma dobro pripremiti za upornu i dugotrajnu odbranu. Karakteristike gradova i velika koncentracija stanovništva, na jednoj i velika koncentracija savremenih sredstava napada, na drugoj strani, dovode do velikih gubitaka, rušenja i razaranja, što otežava odbranu gradova.

U takvim uslovima i pod uticajem navedenih činilaca, izuzetno je značajna adekvatna organizacija inženjerskog obezbeđenja. Karakteristika celokupne organizacije inženjerskog obezbeđenja jeste u njenoj složenosti, koja proizilazi iz sveobuhvatnosti, potrebe koncentracije i povezivanja velikog broja različitih učesnika, njihovih aktivnosti i značajnih resursa u jedinstveno inženjersko obezbeđenje na celom prostoru velikih gradova.

Borbena dejstva za gradove, i u njima, bila su česta pojava u istoriji ratova. Zbog stepena njihovog razvoja borba za gradove, odnosno njihova odbrana, dobila je značaj i u našoj vojnoj teoriji.

O problemima borbe za gradove, pisano je mnogo, ali nedovoljno o specifičnostima koje se ispoljavaju u okviru osnovnih sadržaja oružane borbe i obezbeđenja borbenih dejstava. Kako se radi o značajnoj i neistraženoj tematici, smatramo opravdanim pokretanje rasprave o njoj.

Iskustva iz borbi za gradove (oko njih i u njima) ukazuju na to da su sadržaji oružane borbe i obezbeđenje borbenih dejstava specifični zbog složenih problema koji se javljaju i koji su podložni stalnim promenama. Oni će se u gradskoj sredini različito ispoljavati, pa će biti nužna i originalna rešenja za njih. Inženjersko obezbeđenje u odbrani velikih gradova odvijace se takođe pod uticajem različitih činilaca, čije će karakteristike uslovljavati njegove specifičnosti.

U ovom članku taj problem ćemo razmatrati u okviru tri osnovna pitanja:

1. pojam i opšte karakteristike inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova;
2. osnovni činioci koji uslovljavaju specifičnosti inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova;
3. neke specifičnosti inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova.

Budući da je tematika inženjerskog obezbeđenja spoljne odbrane gradova poznata, razmatraćemo samo neke specifičnosti inženjerskog obezbeđenja u odbrani urbanog dela velikih gradova.

1. POJAM I OPŠTE KARAKTERISTIKE INŽINJERIJSKOG OBEZBEĐENJA U ODBRANI VELIKIH GRADOVA

Inženjersko obezbeđenje u odbrani velikih gradova deo je opšteg inženjerskog obezbeđenja borbenih dejstava, a obuhvata planske inženjerske mere, dejstva i radove iz zaprečavanja, utvrđivanja, obezbeđenja kretanja i maskiranja radi stvaranja povoljnih uslova za vođenje oružane borbe, zaštitu ljudi i materijalnih sredstava, privrednu proizvodnju, život i rad u gradovima.

Prema navedenoj definiciji može se izvesti nekoliko važnih stavova koji ukazuju na deo obeležja inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova. Naime, inženjersko obezbeđenje jeste proces, radnja i planska funkcija oružanih snaga i svih subjekata sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite u pripremi i odbrani velikih gradova. Stoga što se sprovodi kroz ceo tok pripreme i izvođenja odbrane, to je kontinuirani proces koji znatno utiče na uspeh njihove odbrane. Inženjersko obezbeđenje je nerazdvojni deo svih oblika borbe i otpora i skoro svih sadržaja oružane borbe u odbrani gradova. Sve to potvrđuje da je ono praktična demonstracija uključivanja svih pripremljenih snaga, a posebno stanovništva i sredstava, u obavljanje različitih zadataka, posebno utvrđivanja i zaprečavanja radi uspešne odbrane.

Pojam inženjerskog obezbeđenja odbrane velikih gradova upućuje na zaključak da ga sačinjavaju određeni elemen-

ti: (1) plansko-organizaciona funkcija; (2) cilj inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova; (3) zadaci inženjerskog obezbeđenja i raznovrsnost načina njihovog rešavanja; (4) prostor, sa svojim karakteristikama, u kojem se ono realizuje, i (5) moguće (veće) posledice dejstva borbenih sredstava u borbi za gradove. Kako ti elementi u odbrani velikih gradova imaju posebna obeležja, i inženjersko obezbeđenje imaće u takvim uslovima određene specifičnosti.

Sve to ukazuje da je sa praktičnog i teorijskog stanovišta značajno *definisati specifičnosti inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova*. Pri tome, treba uzimati u obzir činjenicu da na njegovo definisanje i otkrivanje posebnog svojstva, pored nekih opštih činilaca, značajno utiču konkretne karakteristike gradskog prostora.

Preciziranje pojma specifičnosti inženjerskog obezbeđenja podrazumeva prethodno objašnjenje početnog značenja termina „specifičnost“, koje upućuje na suštinu pitanja. Naime, termin „specifičnost“ latinskog je porekla (isp-specioens), a znači: bitan, svojstven isključivo jednom predmetu ili pojavi; poseban, značajan, osobit.¹ Tako se u ovom radu pod specifičnošću inženjerskog obezbeđenja podrazumevaju inženjerski radovi, postupci i dejstva iz zaprečavanja, utvrđivanja, obezbeđenja kretanja i maskiranja svojstvena i prilagođena gradskom (urbani) prostoru. U ovom radu pod pojmom specifičnosti inženjerskog obezbeđenja podrazumeva se pretpostavka da saznanje o specifičnostima inženjerskog obezbeđenja i činionicima koji ih uslovljavaju omogućuje iznalaženje boljih načina i originalnih tehničkih rešenja u realizaciji zadataka inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova.

I bez većeg obrazlaganja navedenih pojmova, može se zaključiti da su inženjerski sadržaji koji se realizuju u odbrani velikih gradova ostali isti kao i u odbrani vangradskih prostora. Pri tome je uočljivo da neke radnje i aktivnosti, stanja i rešenja, kao: planiranje i organizacija, zatim objekti utvrđivanja, tehnička i taktička rešenja iz sadržaja inženjerskog obezbeđenja, raspoložive snage i sredstva, imaju posebne karakteristike.

¹ Veliki riječnik stranih riječi, Zora, Zagreb, 1974, str. 1232.

2. OSNOVNI ČINIOCI KOJI USLOVLJAVAJU SPECIFIČNOSTI INŽINJERIJSKOG OBEZBEĐENJA U ODBRANI VELIKIH GRADOVA

U razmatranju inženjerijskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova valja poći od toga da postoji višestrana veza i uslovljenost između karakteristika velikih gradova i njihove odbrane, razvijenosti borbenih sredstava i njihove efikasnosti (posledica) u borbi za gradove i načina napada agresora na gradove. U toj zakonomernosti, uticaj navedenih činilaca teško je numerički merljiv, ali je, ipak, po mnogo čemu jasno da oni uslovljavaju neke specifičnosti inženjerijskog obezbeđenja odbrane velikih gradova.

Karakteristike velikih gradova i njihove odbrane kao opredeljujućeg činioca inženjerijskog obezbeđenja

Naši veliki gradovi² i šire urbanizovane zone imaju određene posebnosti u pogledu geografskog položaja i karakteristika zemljišta, urbano-arhitektonskih rešenja i karakteristika građevinske infrastrukture. Većina velikih gradova razvila se na obalama reka i mora, i nalaze se na značajnim operativno-strategijskim prostorijama i pravcima, sa razvijenom mrežom komunikacija. Sve to velike gradove čini posebnim u odnosu na druge prostore, te su oni važni objekti i za branioca i napadača. Nesumnjivo, te karakteristike uslovljavaju posebnu odbranu i njeno inženjerijsko obezbeđenje, pa se one uzimaju u obzir kada se organizuje inženjerijsko obezbeđenje u odbrani velikih gradova.

Veličina, oblik, struktura, način gradnje i karakteristike objekata, karakter ulične mreže i razvijenost podzemne strukture značajne su prostorne i urbane karakteristike velikih gradova, te zajedno, i svaka posebno, utiču na inženjerijsko obezbeđenje i čine ga specifičnim.

Veličina grada,³ sa svojim prostornim dimenzijama, utiče na obim, vrstu i kvalitet priprema, sastav i jačinu snaga, koje

² Za naše prilike, uslovno, status velikih gradova mogu imati naseljena mesta sa više od 100.000 stanovnika. To su 17 gradova sa više od 100.000 i četiri sa više od 200.000 stanovnika (*Statistički godišnjak Jugoslavije*, 1983).

³ Veličina pojedinih gradova iznosi: Beograda 48×36 km; Zagreba 33×24 km; Skoplja 16×15 km; Sarajeva 15×15 km; Maribora 7×6 km itd. (*Statistički popis stanovništva 1981. godine*).

brane grad i sprovode inženjerijsko obezbeđenje. Pri tome, problemi su veći što je grad veći. U velikim gradovima veće su potrebe za snabdevanjem, obezbeđenjem kretanja stanovništva i manevrom snaga kao i za skloništima, radi zaštite velikog broja ljudi, materijalnih sredstava, privredne proizvodnje i drugih delatnosti.

Činjenica je, međutim, da prostorno veći grad pruža povoljnije uslove za organizovanje dublje i pokretljivije odbrane. Zbog mogućnosti pomeranja težišta oružane borbe sa vangradskog područja u gradove i zbog značaja velikih gradova uopšte, njih treba pripremati za dugotrajnu i upornu odbranu, kojoj je potrebno i odgovarajuće inženjerijsko obezbeđenje.

Veliki gradovi imaju razvijenu ukupnu infrastrukturu, različite stambene, industrijske, komunalne, kulturne i druge objekte, podzemnu strukturu i komunikacijsku mrežu. U njima je skoncentrisan najveći stručni, naučni i kulturni ljudski potencijal i privredni resursi. Za realizaciju inženjerijskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova te vrednosti u celini treba obuhvatiti i iskoristiti, što zahteva precizno planiranje i organizovanje inženjerijskog obezbeđenja.

Oblik velikih gradova u vezi s njihovom odbranom i inženjerijskim obezbeđenjem posmatra se sa širim područjima, a pre svega jači geografski objekti, susedna prigradska naselja i rečni tokovi. U toku dugogodišnjeg razvoja formirana su četiri oblika velikih gradova: kružni, izduženi, kvadratni i kombinovani. Međutim, brz razvoj gradova uslovio je njihovo nepravilno prostorno širenje. Takva koncepcija razvoja i brzina promena zahteva i stalno ugrađivanje elemenata odbrane i inženjerijskog obezbeđenja, čime se umanjuje negativan uticaj nepravilnog oblika i nepovezanosti starih i novih delova grada, i stvaraju uslovi za efikasnije inženjerijsko obezbeđenje i odbranu.

Oblik gradova različito (pozitivno i negativno) utiče na pripremu i izvođenje odbrane, osobito na manevar snaga, mogućnost odsecanja delova grada i rasecanja odbrane. Smanjenje negativnog uticaja oblika grada i povećanje upornosti odbrane obezbeđuju se inženjerijskim uređenjem odbrambenih čvorova, otpornih tačaka, pojedinačnih građevinskih objekata i zemljišnog prostora. Tako uređen grad za odbranu povećava

stepen upornosti, smanjuje posledice dejstva savremenih ubojnih sredstava i mogućnost odsecanja delova grada.

Reke su sastavni deo ambijenta naših velikih gradova bilo da protiču kroz grad ili pored njega, ili ga opasuju sa više strana. Pošto se one, sa svojim karakteristikama, javljaju kao prepreke, inženjerskim uređenjem čitavog hidročvora stvara se mnogo veća i teže savladljiva prepreka, što se posebno odražava na manevar i način dejstva snaga napadača.

Struktura, način gradnje i karakter objekta ukazuju da postoje dva tipa strukture gradnje. Tako da se jasno ocrtavaju stari i novi delovi grada i industrijske zone, a svako od njih u pogledu inženjerskog obezbeđenja zahteva posebna rešenja.

Stari tip gradnje zastupljen je u centralnom, tzv. užem gradskom području. Njegova struktura je zbijena, uska, u nizu povezana i slabo pregledna. Takva gradnja⁴ u velikim gradovima otežava manevar jačih snaga, koncentriše snage napadača na manje delove, a dejstva kanališe i usmerava na uske ulice i oko utvrđenih objekata. Navedene karakteristike starog tipa gradnje braniocu se nude kao stanovite prednosti, te ih valja u potpunosti ukomponovati i iskoristiti u organizaciji, tehničkim i taktičkim rešenjima iz svih sadržaja inženjerskog obezbeđenja, a posebno zaprečavanja i utvrđivanja. Sve to inženjerski činjenice čini efikasnim, a odbranu upornom i teško savladljivom.

Novi delove grada karakterišu novoizgrađena naselja različite veličine, oblika i mikroorganizacije. Grupisana su u blokove zgrada, razdvojene zelenim površinama, koje presecaju široke ulice. Ti prostori su pogodni za desantiranje snaga, položaje sredstava za vatrenu podršku i dejstvo oklopnih i mehanizovanih snaga, što ukazuje na potrebu organizovanja protivoklopne i protivdesantne borbe kao težišnih sadržaja odbrane. U novim delovima grada može se primeniti princip veće rastresitosti i manevra snaga. Inženjerskim uređenjem građevinskih objekata⁵ (blokova), podzemne i nadzemne mre-

⁴ U starom tipu gradnje ulice su uske, pravolinijskog i paralelnog smera, a zgrade srednje, više i visoke gradnje, sa manjim ili većim zatvorenim dvorištima. Nisu dovoljno otporne na zemljotrese i udare borbenih sredstava. Prizemlja su pogodna za uređenja za odbranu, a podrumi za skloništa. U tim se delovima jasno ocrtavaju centar i periferija. Postoji manji broj trgova različite veličine. Zgrade su bez namenskih skloništa.

⁵ U novim delovima grada građevinski objekti su skeletne gradnje, od armiranog betona, sa tankim zidovima, ravnim krovovima, otvorima za stepenište i liftove. Prizemlja su, načelno, od staklenih zidova, nepogodna za odbranu. Podrumi su duboki, sa jačim

že, te zelenih (slobodne) površina, može se obezbediti veoma uporna odbrana. Pri tome, svaki blok zgrada može činiti otpornu tačku ili čvor odbrane.

U velikim gradovima, a posebno u novim delovima, javlja se kao svojevrsan problem smeštaj i zaštita stanovništva i materijalno-tehničkih sredstava. Njih u odbrambeno-zaštitnom smislu valja razmatrati sa stanovišta potpunog uključivanja i efikasnog korištenja i sa stanovišta zaštite i evakuacije. To inženjerskom obezbeđenju postavlja zahtev za sveobuhvatnim i integralnim planiranjem i optimalnom organizacijom rada, te stvaranjem uslova za život, rad i borbu oružanih snaga i stanovništva, ali i sigurnim skladištenjem velikih količina materijalnih sredstava.

Prema tome, realizacija inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova je znatno šira i složenija nego na drugim prostorima. Ona obuhvata: (1) stvaranje što povoljnijih uslova za vođenje oružane borbe, u kojoj, pored oružanih snaga, masovnije i s raznovrsnijim aktivnostima nego u drugim prostorijama, učestvuje i stanovništvo; (2) stvaranje sigurnih uslova, pre svega zaštitnih, za borbu, život i rad snaga odbrane i stanovništva, i (3) stvaranje uslova za skladištenje i zaštitu raznovrsnih materijalnih sredstava i drugih vrednosti. Dakle, radi se o obezbeđenju važnih uslova za dugotrajnu odbranu velikih gradova. U vezi s tim, činjenica je da su se gradovi, načelno, branili dotle dok je bilo vode, hrane, energije, municije i medikamenata.

U strukturi odbrane urbanog dela grada nema klasičnih položaja niti pojaseva, već se odbrana organizuje kružno, po sektorima, čvorovima odbrane, otpornim tačkama i pojedinačnim zgradama. Svaki od navedenih elemenata, iako je čvrsto vezan za višu celinu, organizuje se za što samostaliju i upornu odbranu. Takva odbrana, sa stanovišta funkcionisanja kao sistema, pokazuje se manje osetljivom na gubljenje nižeg elementa nego odbrana u drugim uslovima. Elementi borbenog rasporeda, kao što su rezerve, grupe za podršku i grupe za razna obezbeđenja, dele se na više podgrupa i raspoređuju na više pravaca – rejona. Organizaciju vatrenog sistema

zidovima i tavanicama nego kod objekata u starom tipu gradnje. Naselja i blokovi su povezani nadzemnom i podzemnom strukturom – mrežom (tuneli, pothodnici i kanalizacione mreže).

karakteriše bliska, duž ulica frontalna, kružna, koncentrična i višespratna vatra. Takvoj odbrani i vatrenom sistemu neopodno je prilagoditi i inžinjerijsko obezbeđenje.

Karakter ulične mreže takođe utiče na vrstu snaga i način napada agresora, strukturu odbrane, sistem vatre i manevar snaga. Naročito su značajne sledeće karakteristike: oblik i protezanje ulične mreže, širina i dužina ulica, propusna moć, i drugo. Prema obliku i protezanju ulične mreže postoje: radijalni, radijalno-kružni, zrakasti, šahovski i proizvoljni sistem ulične mreže. Te karakteristike utiču na raspoređivanje elemenata strukture odbrane, organizaciju vatrenog sistema i neka taktička i tehnička rešenja inžinjerijskog obezbeđenja.

Postojanje i razvijenost *podzemne strukture*, u vidu podzemnih objekata za razne namene: skloništa, kanalizacije, podzemne železnice, tuneli, pothodnici, povoljno utiču na odbranu i inžinjerijsko obezbeđenje. To se posebno odnosi na smeštaj i zaštitu ljudi, materijalnih sredstava, komandnih mesta, centara veze i mogućnost bezbednog podzemnog manevra. S druge strane, obezbeđenje podzemnih objekata od dejstva ubačenih grupa, specijalnih i drugih snaga zahteva preduzimanje odgovarajućih mera kontrole i zaprečavanja, i određivanje snaga za borbu u podzemnoj strukturi.

Uticao povećanih efekata dejstva savremenih borbenih sredstava i vrsta snaga na karakter inžinjerijskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova

Razvojem novih i usavršavanjem postojećih borbenih sredstava umnogostručeni su vatrena moć, brzina dejstva, preciznost, domet, manevarska sposobnost i zaštita. U vezi s tim, obezbeđena je i njihova prilagodljivost za upotrebu u različitim uslovima. Te karakteristike omogućuju: jednovremeni napad i sigurno pogađanje većeg broja ciljeva u velikim gradovima, skraćivanje vremena savladavanja odbrane, ubrzano i povećano trošenje snaga i borbenih sredstava, povećanje rušenja, razaranja i uništenja u urbanim delovima gradova. Te i druge posledice nastaju usled neposrednog i posrednog efekta dejstva borbenih sredstava, te ih valja posebno sagledavati sa stanovišta uticaja na karakter inžinjerijskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova.

Sve to inženjerijskom obezbeđenju u odbrani velikih gradova nameće više pitanja. Među najvažnijima su: (1) kakve mere, postupke i rešenja treba preduzeti radi umanjenja efekata dejstva borbenih sredstava po gradovima; (2) kako obezbediti upornu odbranu i zaštitu snaga i stanovništva u velikim gradovima, i (3) kako usporiti i sprečiti agresora u brzom ovladavanju otpornim tačkama, čvorovima odbrane i utvrđenim objektima u gradovima kada primenjuje savremena sredstva za rušenje i razaranje.

U osnovnim doktrinarnim opredeljenjima potencijalnih agresora polazi se od toga da se napad na velike gradove detaljno planira i izvodi s jakim snagama koje su deo ukupnih snaga angažovanih u agresiji. To znači da ne postoje posebno organizovane, izdvojene i obučene snage za napad i ovladavanje urbanim delovima grada. Međutim, za obavljanje zadataka u urbanom prostoru predviđa se transformacija postojećih snaga u posebno organizovane i opremljene jedinice – jurišne odrede i jurišne grupe.

Dosadašnja iskustva iz lokalnih ratova i intervencija ukazuju da su u napadu na gradove najčešće upotrebljavane vazdušnodesantne, vazdušnojurišne i specijalne snage, uz redovno šire oslanjanje na snage unutrašnjeg neprijatelja ili ubačene snage. Opremljenost i osposobljenost tih snaga čini ih sposobnim za blokiranje i zauzimanje gradova, ili njihovih delova, sa utvrđenim objektima značajnim za odbranu grada u celini.

Napadna dejstva (operacija) u zauzimanju gradova su munjevita, a sastoje se od brzog ovladavanja i držanja važnih objekata i aerodroma, sedišta vlada, komandnih mesta i centara veze, televizijskih i radio-centara, pošta, prelaza preko reka, energetskih i drugih objekata. To je, u stvari, pokušaj da se parališe aktivnost svih organa, komandi jedinica i drugih organizovanih snaga u odbrani velikih gradova, pa uspešna odbrana od dejstva takvih snaga podrazumeva efikasnu protivdesantnu borbu i odgovarajuće inženjerijsko obezbeđenje.

Za uspešno ostvarenje inženjerijskog obezbeđenja, a posebno zaprečavanja i utvrđivanja u protivdesantnoj borbi, značajno je utvrđivanje užih rejona i objekata spuštanja i dejstva vazdušnih desanata, vrste prepreka prilagođenih konkretnom objektu, radi njegove zaštite i otežanog zauzimanja,

i načina izvođenja odbrane u gradu. Dakle, javljaju se dileme koje objekte treba u protivdesantnom smislu inženjerski pripremiti, a sve to neposredno utiče na organizaciju inženjerskog obezbeđenja i ukazuje na njegovu specifičnost.

Smatra se da će agresor često pribeći okruženju i blokiranju velikih gradova i primeniti stalne vatrene udare avijacije, artiljerijskih raketnih sredstava, brodsku artiljeriju i tenkove, sa kvalitetno novim projektilima, punjenim jačim eksplozivima. Nastojace da grad odseče i izoluje od njegove šire okoline i spreči svaku pomoć spolja, te prekidom osnovnih izvora za život, rad i borbu prisili snage na predaju. Najpotpuniji izraz savremenih borbenih dejstava, način okruženja i blokiranja grada, pokazao je Izrael u agresiji na Libanon i dejstvu na blokirani Bejrut.⁶

U kombinaciji sa savremenim konvencionalnim i hemijskim sredstvima, u napadu na gradove može se očekivati i korištenje zapaljivih sredstava. Njima se izazivaju požari, trovanja i gušenja, pa se po posledicama ta dejstva smatraju mnogo opasnijim nego u drugim prostorima, a njihov efekat se povećava novim načinom primene.⁷

Takve karakteristike dejstva ubojnih sredstava omogućavaju ostvarenje snažne vatrene podrške snaga u napadu, rušenja, razaranja, požare i uništenja u velikim gradovima. Sve te posledice imaće velike razmere, za čije su umanjjenje i otklanjanje potrebne posebne mere, aktivnosti i snage i usavršavanje postojećih i iznalaženje novih tehničkih rešenja.

Mada u dosadašnjoj analizi nije obuhvaćeno celokupno naoružanje i borbena tehnika, ipak se može konstatovati da se uređenju objekata za zaštitu mora polaziti od povećane efikasnosti savremenih borbenih sredstava, te od toga da će se u gradovima stvoriti ogromne ruševine koje će neposredno uticati na raščišćavanje, izgradnju objekata za zaštitu, na vrstu prepreka i način njihovog postavljanja.

Oblik manevra i način dejstva pri napadu na gradove iz pokreta napadač zasniva, pre svega, na snazi vatre, ubacivanju snaga za specijalna dejstva i upotrebi helikopterskih

⁶ Detaljnije: „Vojno delo“, br. 6/1982, str. 177 i 187.

⁷ Ta smrtonosna inovacija sprovodi se na sledeći način: prvo se koriste avioni ili helikopteri, koji određene objekte pospu zapaljivom materijom, a zatim se ti objekti (zgrade) tuku tzv. dubinskim bombama koje eksplodiraju tek pošto probiju 2-3 sprata. Rezultati su katastrofalni, a izgled najpribližnji dejstvu nuklearnog oružja.

desanata. Napad izvodi s oklopnim i mehanizovanim jedinicama duž najprohodnijih ulica, uz primenu obuhvata, uza-stopno od objekta do objekta. Za ubacivanje grupa, podgrupa i manjih jedinica u bližu pozadinu napadač će koristiti podzemnu mrežu, a naročito kanalizaciju. Za kretanja snaga radiće se otvori u zidovima zgrada i rušiti prepreke, kretanje preko krovova i terasa izvodiće se pod zaštitom dima. Pri svim tim dejstvima neprijatelj će težiti da raseče odbranu grada i stvori izolovana uporišta, koja će uništavati snažnom vatrom i hemijskim sredstvima. U tim uslovima fizionomija inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova dobija posebna obeležja.

U celini, borbena dejstva u gradovima karakterisaće vođenje više samostalnih, izolovanih napadnih i odbrambenih bojeva i borbi, postojanje međuprostora, otkrivenih bokova i pozadine, bliske susretne borbe, česta iznenađenja i neizvesnosti, neprekidna i aktivna dejstva u vidu prepada, zaseda, protivnapada i uzastopnih juriša sa obe strane. Raznolikost i masovnost borbenih dejstava zahteva i odgovarajuće inženjersko obezbeđenje.

Da bi inženjersko obezbeđenje u odbrani velikih gradova bilo što efikasnije, pored ostalog, neophodno je znati kakva je slika grada u slučaju neposredne izloženosti dejstvima savremenih borbenih sredstava. Pretpostavlja se da će u gradu veliki broj zgrada biti u ruševinama, s tendencijom daljeg rušenja, a ispod njih – u skloništima, podrumima i improvizovanim zaklonima – zatrpani ljudi i materijalna sredstva. Osim toga, stvoriće se požari i izbijati novi, koji će se sve više širiti, doćiće do pojave dima, prašine i otrovnih para i plinova. Komunalna postrojenja biće oštećena ili uništena, grad će ostati bez vode, električne energije i telefonskih veza, a brojne ulice biće zakrčene ruševinama. Sve će to otežavati i onemogućavati manevar snaga odbrane i drugih snaga za intervencije, spasavanje i evakuaciju povređenih – obolelih, bolesnih i dela stanovništva. Osim toga, biće otežano raščišćavanje ruševina, a nedostajće siguran i dovoljan prostor za smeštaj velikog broja ljudi i materijalnih sredstava.

Bez barem približno realne predstave o posledicama borbenih dejstava na velike gradove u ratu mnoga rešenja iz inženjerskog obezbeđenja ne bi bila odgovarajuća i optimalna.

Sem direktnog uticaja dejstva savremenih borbenih sredstava, na inženjersko obezbeđenje u odbrani velikih gradova utičaće i dejstva ubačenih, specijalnih snaga i unutrašnjeg neprijatelja. Dejstva tih snaga, kako zbog velikog i raznolikog broja objekata napada, tako i zbog načina ostvarenja napada, mogu doći mnogo više do izražaja nego u drugim prostorima. Upravo, veliki gradovi su najpovoljniji za ispoljavanje dejstava specijalnih snaga, pa se u okviru inženjerskog obezbeđenja poseban značaj mora pridavati sagledavanju dejstava takvih snaga. Sve to, na određeni način, inženjersko obezbeđenje u odbrani velikih gradova čini specifičnim.

3. NEKE SPECIFIČNOSTI INŽINJERIJSKOG OBEZBEĐENJA U ODBRANI VELIKIH GRADOVA

Specifičnosti organizacije inženjerskog obezbeđenja

Predviđanje i sinhronizacija svih poslova, usklađivanje aktivnosti po zadacima, vremenu, mikroprostoru i izvršiocima prilikom planiranja i izvođenja inženjerskog obezbeđenja u odbrani gradova čine plansku i organizacionu funkciju.

Planiranje inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova je kontinuirani proces utvrđivanja cilja, snaga, sredstava, zadataka i najpovoljnijeg načina njihove realizacije. To je postupak iznalaženja najracionalnijih rešenja za zaprečavanje, utvrđivanje i obezbeđenje kretanja u odbrani gradova. U tom procesu učestvuju organi oružanih snaga, društveno-političke zajednice i preduzeća, čija je brojnost i međuzavisnost mnogo veća nego pri planiranju inženjerskog obezbeđenja u vangradskim prostorima.⁸

Zadatke inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova ne obavlja homogena organizovana radna celina, već veći broj različito strukturiranih snaga, iz različitih privrednih, uslužnih i komunalnih delatnosti. Zbog toga se organizaciji inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova pristupa sa aspekta dinamike i sistemske povezanosti svih snaga, kako

⁸ Reč je o operativnim organima jedinica koje brane grad, komande odbrane grada (ŠTO), opštinskih štabova, određenih uprava i sekretarijata skupštine grada i opština, štabova civilne zaštite grada i organima nekih specijalizovanih preduzeća.

bi se obezbedila njegova što efikasnija funkcija i iskoristili raspoloživi resursi velikih gradova.⁹

Jedinstveni, razrađeni i gradskim uslovima prilagođeni planovi i organizacija inženjerskog obezbeđenja smatraju se prvom pretpostavkom uspešne i dugotrajne odbrane velikih gradova. Efekti planiranja i organizacije inženjerskog obezbeđenja zavisice od učešća svih nosilaca planiranja, od toga koliko su tačne pretpostavke na kojima je ono zasnovano i koliko su realno sagledani činioci koji utiču i uslovi u kojima se realizuje inženjersko obezbeđenje. Jedan od važnih uslova jeste pripremljenost i uređenost teritorije velikih gradova za odbranu.

U organizaciji inženjerskog obezbeđenja polazi se od stanja pripremljenosti i uređenosti teritorije velikih gradova za odbranu. U okviru tih priprema ostvaruju se određeni zadaci iz sadržaja inženjerskog obezbeđenja. Koji i koliki su rezultati postignuti pokazuje analiza pripremljenosti teritorije velikih gradova za utvrđivanje, zaprečavanje i obezbeđenje kretanja.

Uređenih objekata stalnog tipa za vatreno dejstvo u urbanom delu grada nema. Njihova izgradnja u okviru građevinskih objekata do sada u miru nije ostvarena. U planovima utvrđivanja urbane celine polazi se od pretpostavke brzog podešavanja postojećih građevinskih objekata. Ostvarenje takve aktivnosti podrazumeva postojanje potrebne tehničke dokumentacije, snimljeno stanje građevinskih objekata, pripremljenih snaga i sredstava. Kako to u pripremi gradova za odbranu nedostaje, logično je da to treba u miru ostvariti.

Broj i kapacitet skloništa za zaštitu ljudi i materijalnih sredstava ne zadovoljavaju potrebe velikih gradova.¹⁰ Mogućnosti da se izgradi dovoljan broj skloništa osnovne namene su ograničene. Raspored i gradnja skloništa u pojedinim delovima grada su neravnomerni. Stari delovi grada imaju mali broj skloništa, jer se u njima ne grade stambeni, poslovni i drugi objekti. Problemi se javljaju i zbog stalnog povećanja broja

⁹ U vezi s tim, ukazuje se na primer da je u realizaciji plana utvrđivanja na vežbi „Maribor-77“ iskorišteno svega 20 odsto građevinske i druge operative. Razlog su nepripremljeni planovi, nefleksibilna organizacija rada i nepripremljen stručni kadar za rukovođenje utvrđivanjem.

¹⁰ To potvrđuje stanje u Zagrebu, u kojem je na 900.000 stanovnika sagrađeno oko 400 skloništa, kapaciteta 56.870 ljudi. Podaci prema izveštaju gradskog sekretarijata za narodnu odbranu za 1983. godinu.

stanovnika u velikim gradovima i orijentacije da se stanovništvo zaštiti izgradnjom skloništa osnovne namene uz ograničene finansijske mogućnosti. Sve to, kao i broj angažovanih subjekata,¹¹ ukazuje da je proces izgradnje skloništa u velikim gradovima veoma složen i da je neophodna određena dogradnja politike njihove izgradnje. Ona bi se sastojala u kombinaciji sadašnjeg pristupa izgradnje skloništa osnovne namene, izgradnje dvonamenskih skloništa i pripreme za podešavanje podzemnih prostorija postojećih građevinskih objekata. Na tom planu, sem izgradnje skloništa osnovne namene, premalo je učinjeno.

Komandna mesta jedinica oružanih snaga i sedišta organa društveno-političkih zajednica, štabova Teritorijalne odbrane i Civilne zaštite u većini velikih gradova nisu građena. Opređenja su da se za rad navedenih organa, sem komandi jedinica oružanih snaga, koriste skloništa pojačane zaštite za potrebe gradskog i opštinskih centara za obaveštavanje. Komande jedinica oružanih snaga koristile bi podešene zgrade.

Objekti za pozadinsko obezbeđenje i privrednu proizvodnju u gradovima mnogo su razvijeniji nego u drugim prostorima. Međutim, njihova pripremljenost za funkcionisanje u ratnim uslovima zahteva dodatne radove, a za neke funkcije, kao: zdravstvena zaštita, obezbeđenje i zaštita goriva, municije, minskoeksplozivnih sredstava (MES) i ljudi u proizvodnji i remontu, neophodno je izraditi i nove i podesiti postojeće građevinske objekte.

U okviru pripremljenosti velikih gradova za zaprečavanje najdalje se otišlo u pripremi za rušenje mostova, vijadukata, aerodroma i pruga. Za te objekte postoje izrađeni planovi rušenja, obezbeđena sredstva i uvežbane inženjerske snage za završne pripreme i rušenje. Za fabričke objekte, stambene zgrade, rušenje ulica i raznih instalacija nisu (obavljene) potrebne pripreme.

Pripreme za miniranje i izradu raznih fortifikacijskih prepreka, sem obučenosti jednog dela snaga i postojanja MES, u urbanim sredinama nisu ostvarene. Jedan od problema vezan za praktičnu realizaciju zaprečavanja jeste uskladištenje

¹¹ Za izgradnju skloništa u velikim gradovima angažuju se: urbanističke i projektantske organizacije, investitor, opštinski i gradski organi uprave za građevinarstvo, stambene i komunalne poslove, za financiranje, te organi narodne odbrane.

minskoeksplozivnih sredstava. Njihova lokacija, pretežno na periferiji velikih gradova, samo delimično obezbeđuje uspešno zaprečavanje u odbrani.

Za obezbeđenje kretanja u velikim gradovima većina rešenja se zasniva na opštoj proceni, bez dublje i svestranije analize stanja komunikacija u slučaju da grad bude izložen dejstvu savremenih borbenih sredstava a mnoge ulice zaprečene. U vezi s tim nedostaju konkretna rešenja sa mogućim varijantama.

Na osnovu navedenog, jasno je da je organizacija inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova specifična. Stoga, *prvo*, planiranje inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova mora biti jedinstveno i centralizovano. To podrazumeva učešće svih nosilaca pripreme i neposredne odbrane grada i nosilaca razvoja i funkcionisanja života i rada u gradu. Na taj način plan inženjerskog obezbeđenja odbrane velikih gradova ima dvostruku funkciju: on je sastavni deo i planova razvoja i planova odbrane grada, pri čemu ima integracionu funkciju između te dve aktivnosti. *Drugo*, na nivou operativnog organa komande (ŠTO) odbrane grada objedinjuje se rad svih nosilaca planiranja, utvrđuju ciljevi i zadaci inženjerskog obezbeđenja i iznalaze najpovoljnije varijante za njihovu realizaciju. Dalje planiranje obavlja se u organizacionim celinama, koje su vertikalno povezane po nivoima rukovođenja i komandovanja, a horizontalna veza se ostvaruje koordinacijom i saradnjom.¹² *Treće*, organizacija inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova mnogo je složenija nego u odbrani drugih prostora, zato što se proširuje na mnogo veći broj organizacija i organa društveno-političkih zajednica, preduzeća, civilne zaštite i organizacija raznih delatnosti. Tu kvantitativnu razvijenost potvrđuje oko 45 učesnika u organizovanju inženjerskog obezbeđenja u odbrani grada Zagreba.¹³ Kvantitativna složenost pokreće pitanje koordinacije optimalnog angažovanja gradskih resursa, obezbeđenja velikog broja objekata koji se pripremaju za kružnu, što samostaliju odbranu, velikog broja skloništa za zaštitu i povezanost svih učesnika u realizaciji sadržaja inženje-

¹² Stvarna praksa i analiza KŠRV odbrane velikih gradova pokazuje da taj metod planiranja inženjerskog obezbeđenja nije u potpunosti primenjivan i ostvarivan.

¹³ Podatak za KŠRV *Upornost - 81*, odbrana grada Zagreba.

rijskog obezbeđenja. Četvrto, organizaciju inženjerskog obezbeđenja treba prilagoditi masovnosti i vrsti prepreka, načinu i organizaciji izvođenja odbrane, mogućim vrstama snaga i načinu napada agresora, manevru naših snaga i potrebi kretanja (saobraćaj) u gradu.

Specifičnosti zaprečavanja, utvrđivanja i obezbeđenja kretanja

Usled uticaja gradskog okruženja mnoga taktička i tehnička rešenja iz sadržaja inženjerskog obezbeđenja imaju posebna obeležja, pa treba pojedinačno razmotriti sve sadržaje inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova.

a) Specifičnosti zaprečavanja

Zaprečavanje je u neposrednoj odbrani velikih gradova važan oslonac za vođenje uporne odbrane. Ono je nerazdvojni deo protivoklopne, protivdesantne i protivpešadijske borbe kao osnovnih sadržaja borbe za gradove. Ima poseban značaj u odbrani čvorova, otpornih tačaka i pojedinačnih objekata. Zajedno sa sistemom vatre i utvrđivanjem, čini osnovu čvrstine odbrane navedenih elemenata.

Izrada i primena minskoeksplozivnih prepreka u gradu, pogotovu u starim delovima, karakteristična je po tome što se ne može u potpunosti primeniti mehanizovani proces miniranja i mnoge uvežbane metode ručnog načina miniranja, niti se mogu raditi veća minska polja. Grupe mina, pojedinačne i dirigovane, mine za ojačanje drugih prepreka, miniranje u okviru građevinskih objekata i mine iznenađenja čine okosnicu minskoeksplozivnih prepreka u odbrani velikih gradova. Te prepreke bi se najšire primenjivale oko pripremljenih objekata za rušenje i onih koji se uporno brane, oko objekata mogućeg iznenadnog dejstva ubačenih specijalnih snaga i helikopterskih desanata, u okviru barikada i drugih prepreka, na ulicama, ravnim krovovima zgrada i podzemnoj mreži. Dakle, i sam prostor miniranja ukazuje na to da se radi o specifičnom zaprečavanju. Izbor vrste prepreka i način njihove pripreme za dejstvo moraju biti prilagođeni prostoru i objektima koji se intenzivno koriste. Pri tome se, na jednoj strani, mora uvažiti najuža povezanost i dovoljna samostalnost svih vrsta

prepreka u ispoljavanju svojih osobnosti i namenske funkcionalnosti, a na drugoj, određena ograničenja i uslovljenost. Oni se odnose na vrstu, karakteristiku i stalnost upotrebe objekata, za boravak, život i rad velikog broja ljudi u užem prostoru oko i u samim objektima.

Zaprečavanje ulica u sabijenom tipu gradnje karakteristično je zbog načina postavljanja mina i izrade drugih prepreka. Prvi način, jeste ukopavanje mina. Za izradu ležišta koristile bi se razne mašine za bušenje betona, a ukopane mine bi se teško mogle maskirati. Drugi način miniranja izvodio bi se tako što se mine ne bi ukopavale. One bi se pričvršćivale za nabijene željezne klinove, ispod i sa strane mina. Treći način bio bi miniranje minama postavljenim sa strane na zidove objekata – zgrada. Za taj način bi se koristile protivoklopne mine usmerenog dejstva. One bi bile snabdevene upaljačima koji bi se aktivirali presecanjem magnetnih silnica. Za protivpešadijsku borbu koristile bi se rasprskavajuće mine sa raznovrsnim upaljačima: potezni, radio, elektro, laserski i drugi. Taj način se smatra pogodnim za miniranje uskih ulica. Četvrti način je kombinacija minskoeksplozivnih, fortifikacijskih prepreka i barikada. Prema iskustvima iz inženjerijskog uređenja gradova za odbranu,¹⁴ taj način zaprečavanja je imao, a može imati i u eventualnom opštenarodnom odbrambenom ratu, najširu primenu.

Fortifikacijske prepreke izrađene od elemenata betona, željeza, drveta, kamena i drugog materijala pogodnije su za primenu u gradovima nego u drugim prostorima. Prepreke bi se radile u vidu vitla i taraba, iza kojih bi se nalazile deponije raznog materijala i barikade, razni nabijači, čelični i betonski tetraederi. Prepreke bi se postavljale po celoj dubini ulice i ojačavale minama. One bi se učvršćivale pojedinačno, i to lancima, čeličnim kukama, sajlama, ukopavanjem ili zatrpavanjem do jedne trećine i međusobnim povezivanjem.

Žičane prenosne prepreke, u kombinaciji sa minskoeksplozivnim preprekama, primenjuju se za zaprečavanje podzemne mreže, ulaza, stepeništa, hodnika, ravnih krovova zgrada i raznih uskih prolaza.

¹⁴ Primera ima mnogo, a Lenjingrad je najizrazitiji. Posle njegove pripreme izgledao je kao tvrđava. Ulice su ispregrađivane raznim preprekama, među kojima su barikade bile masovne. Podignuto je 34 km barikada i mnoštvo drugih prepreka. Harison E. Salsbury, *900 dana opsade Lenjingrada*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1979.

Zaprečavanje u zgradama izvodiće se radi zaštite snaga branioca, stvaranja opšte nesigurnosti i sprečavanja agresora da ih koristi. Pri postavljanju mina mora se voditi računa da nisu blizu plinskih, električnih i vodovodnih instalacija, kako ne bi izbili požari i poplave, sem u slučaju kada se ima takva namera.

Primenu mina iznenađenja, kao vrste specijalnih mina, zbog širine primene, mogućeg učinka i posledica koje mogu biti i kontraproduktivne, u velikim gradovima treba strogo planirati i kontrolisati njihovo postavljanje. Zbog prisustva velikog broja ljudi i sprovođenja raznih i brojnih aktivnosti u velikim gradovima nije preporučljivo postavljanje trenutnih mina iznenađenja, već dirigovanih i s planiranim vremenom aktiviranja. Načelno se postavljaju u objektima i delovima grada za koje se oceni da mogu biti privremeno zaposednuti.

Protivoklopno zaprečavanje sa manjim minskim poljima biće zastupljenije u novim delovima grada. Radi se o zaprečavanju zelenih površina duž širokih ulica i između blokova zgrada, slobodnih prostora uz reke i drugih većih površina.

Rušenje kao sadržaj zaprečavanja u velikim gradovima, zbog brojnih, raznovrsnih i složenih objekata (grad je sačinjen od objekata) i uticaja drugih činilaca, ima posebna obeležja. Ona se najviše ispoljavaju u odluci o stepenu rušenja objekata, mogućim posledicama i, u skladu s tim, tehničkim rešenjima. Pošto cilj nije potpuno rušenje mnogih objekata, logično je da će se primeniti rešenja kojima se mogu izazvati stanovita oštećenja, za čiju su funkcionalnu upotrebu potrebne veće i vremenski duže opravke.

Odluka o potpunom ili delimičnom rušenju i načinu na koji ga treba ostvariti donosi se na osnovu svestranog sagledavanja većeg broja činilaca, među kojima su značaj i konstrukcijske karakteristike objekata, posledice potpunog ili delimičnog rušenja (šta se dobija, a šta gubi) i, u vezi s tim, tehnička rešenja rušenja za svaki konkretni objekat.

Osnovni problemi koji se javljaju u vezi s rušenjem stambenih zgrada – višespratnica, fabričkih objekata, podzemne mreže i ulica odnose se na pitanja da li te objekte treba rušiti, koje objekte rušiti i u kojem prostoru grada. U traženju odgovora trebalo bi poći od kriterijuma efekta prepreka stvorenih rušenjem, kojima se, zajedno sa drugim sadržajima

i aktivnostima u odbrani, može zaustaviti i sprečiti prodor agresora u grad. U novim delovima grada takve mogućnosti su male, jer rušenje navedenih objekata ne daje takve rezultate, pa se zaprečavanje može ostvariti i na drugi način, a ti objekti, sem u krajnjem slučaju, ne bi se rušili.

Jedno od pitanja koje pobuđuje pažnju odnosi se na potrebnu količinu minskoeksplozivnih sredstava, jer propisanih normi i kriterijuma za gradske uslove nema. Na osnovu dodeljivanih MES za zaprečavanje u okviru komandno-štabnih ratnih vežbi odbrane velikih gradova takođe se ne može dobiti pravi odgovor. Sve to ukazuje da za proračun potrebne količine mina i minskih prepreka treba imati neke parametre. U vezi s tim, vrsta i namena objekata, kao i tip gradnje (novi i stari delovi grada), veličina i broj slobodnih prostora među objektima, vrste minskih prepreka, način zaprečavanja, vrsta snaga i način dejstva mogućeg agresora parametri su za procenjivanje potrebne količine minskoeksplozivnih sredstava.

Do tih parametara može se doći snimanjem konkretnih delova i prostora grada sa objektima u kojima se zaprečavanje izvodi. Na osnovu urbanističko-građevinskog izgleda mogu se uočiti razlike u vrsti, načinu zaprečavanja i količini minskoeksplozivnih sredstava između starih i novih delova grada. Na osnovu saznanja o navedenim parametrima odlučuje se o intenzitetu i načinu zaprečavanja, vrsti mina i prepreka.

Približne količine minskoeksplozivnih sredstava (pre svega mina) mogu se odrediti na tri načina: prvi način¹⁵ odnosi se na snimanje gradskih delova i njihovih objekata po mesnim zajednicama. Svaki veći slobodni prostor, kao što su zeleni pojasevi uz široke ulice, veće zelene površine i parkovi, minirali bi se minskim poljima. Uže ulice i manji slobodni prostori između objekata zaprečili bi se grupama mina i drugim preprekama. Veličina grupa mina, broj, vrsta i veličina fortifikacijskih prepreka odredili bi se zavisno od veličine

¹⁵ Prema ovom načinu, iako ne baš strogo tačno, za zaprečavanje jedne mesne zajednice u novom delu Zagreba potrebno je oko 400-528 (u proseku 480) PTM, 240 PPM(n) 150 PPM(p). Količina mina se odnosi na zaprečavanje slobodnog prostora, bez objekata i ojačanja drugih prepreka. U snimljenoj mesnoj zajednici nalazi se 31 veća zgrada sa ravnim krovom. To bi, svakako, povećalo broj PPM! Za zaprečavanje u urbanom delu sabijenog tipa gradnje potrebno je manje minskoeksplozivnih sredstava. Količina se kreće oko 180-220 PTM, 180-220 PPM(n), 40-50 PPM(p) za jednu mesnu zajednicu. U proračunu nisu uzeti objekti, jer su manje-više bez ravnih krovova. Takođe, nije obuhvaćeno zaprečavanje unutar objekata.

slobodnog prostora. Ravni krovovi zgrada zaprečavali bi se protivpešadijskim preprekama (mine i žičane prepreke kao osnovne).

Proračun potrebnog broja mina za zaprečavanje otpornih tačaka, čvorova, rejona, sektora i, na kraju, celog grada predstavlja drugi način. Taj pristup je sličan prvom, s tim što se u ovom slučaju radi o elementima strukture odbrane umesto o mesnim zajednicama. U okviru tih elemenata snimili bi se slobodni prostori i objekti koji bi se zaprečavali. Dobra strana tog metoda je u tome što se utvrđuje potrebna količina mina i drugih sredstava za zaprečavanje za jedinice koje brane otporne tačke, čvorove, rejone i sektore velikih gradova. Za planove odbrane velikih gradova taj način je povoljniji od prvog, pa bi njegovu realnost na komandno-štabnim ratnim vežbama valjalo proveriti i usavršiti. Treći način je veoma uopšten, a odnosi se na neka mišljenja¹⁶ vezana za površinu grada u kvadratnim kilometrima i broj mina (50–100, u proseku 75) po kvadratnom kilometru. Veliki nedostatak tog načina je u tome što se zaprečavanje u velikim gradovima ne izvodi samo na zemljišnim površinama, već se zaprečava i njihova nadzemna i podzemna struktura, odnosno objekti.

b) Specifičnosti utvrđivanja

Utvrđivanjem, kao značajnim sadržajem inženjerijskog obezbeđenja, stvaraju se povoljni uslovi za upornu, dugotrajnu i u zaštitnom pogledu sigurnu odbranu velikih gradova. S obzirom na veliku koncentraciju stanovništva u gradovima, s jedne, i veliku koncentraciju sredstava napada (avijacija, raketno-artiljerijska, hemijska i zapaljiva sredstva i materijal), s druge strane, dolazi do izuzetno velikih gubitaka, što ozbiljno otežava odbranu i utiče na stepen njene upornosti. U tim uslovima stepen inženjerijske pripremljenosti, a pre svega utvrđivanja grada za odbranu, utiče na obim i vrstu gubitaka. To potvrđuju i podaci iz istorije. Naime, nepripremljeni gradovi imali su i do 22 odsto gubitaka u ljudstvu samo od bombardovanja iz vazdušnog prostora, za razliku od pripremljenih, koji su imali manje od jedan odsto gubitaka. Zbog

¹⁶ Ta mišljenja su izrečena na seminaru iz zaprečavanja 1974. godine u Karlovcu. Prema normama za zaprečavanje u gradu Zagrebu bilo bi potrebno oko 57.600 mina.

dobre pripremljenosti za odbranu Izrael (u agresiji na Libanon 1982) odustao je od osvajanja Bejruta.

Urbanizacija velikih gradova u Jugoslaviji, njihovo brzo širenje i porast gradskog stanovništva povećavaju osetljivost gradova na dejstvo savremenih sredstava. Umanjenje te osetljivosti podrazumeva savremenija i sveobuhvatnija rešenja u pogledu zaštite oružanih snaga, stanovništva i znatnih količina materijalnih sredstava, a posebno zaliha potrebnih za život, rad i dugotrajnu odbranu velikih gradova. Poseban problem čini stvaranje uslova za zaštitu i čuvanje ubojnih i minskoeksplozivnih sredstava, pogonskog goriva i raznih zapaljivih i opasnih materijala. Tome treba dodati ograničen prostor za izradu skloništa i njihovu osetljivost zbog velikog broja ljudi u neposrednoj blizini. Sve to na određeni način utvrđivanje u velikim gradovima čini složenim u odnosu na druge prostore.

Specifičnost utvrđivanja ispoljava se u izradi objekata za uspešnu borbu i zaštitu oružanih snaga u tri dimenzije (nadzemna, podzemna i s viših spratova), složenosti, obimu i višestrukoj nameni objekata za zaštitu stanovništva, materijalnih sredstava, privredne proizvodnje i funkcionisanja raznih delatnosti. Dakle, gotovo se može govoriti o celom sistemu utvrđivanja,¹⁷ jer se u skloništima mora živeti, raditi, kretati, odmarati i obavljati razne delatnosti. Da bi se takvo utvrđivanje ostvarilo, ono mora biti za sve podjednako važno: za stanovništvo u celini, za škole, bolnice i gradsku, odnosno opštinsku upravu, za đake, vojnike, radnike i penzionere. Samo tako prihvaćeno, na široj osnovi, utvrđivanje može dati rezultate masovne izgradnje skloništa i drugih objekata.

Utvrdjivanje u urbanoj sredini pretežno se odnosi na uređenje (podešavanje) postojećih građevinskih objekata. Svi se oni podešavaju za vatreno dejstvo, zaštitu, osmatranje, komandovanje, saobraćaj, funkcionisanje privrednih i društvenih delatnosti. Ta njihova namenska raznovrsnost i izgrađeni građevinski objekti, na jednoj, povećana efikasnost borbenih sredstava, na drugoj strani, od utvrđivanja zahteva iznalaženje i primenu tehničkih rešenja koja mogu: (1) da odgovaraju karakteristikama objekata koji se uređuju za različite potrebe;

¹⁷ U gradovima Vijetnama sistem skloništa se sastojao od skloništa, spavaonice, kuhinja, školskih ustanova, čitaonica, lokalnih industrijskih pogona, bolnica itd. Za svakog zaposlenog stanovnika rađena su četiri skloništa.

(2) da obezbede što sigurniju zaštitu od dejstva savremenih borbenih sredstava; (3) da su usklađena sa zamisli izvođenja odbrane, i (4) da obezbede odvijanje drugih aktivnosti za potrebe života i rada u gradu.

Podešavanje postojeće građevinske infrastrukture u velikim gradovima u izvesnom smislu je utvrđivanje (izvedeno još u miru) tipa stalne fortifikacije. Zaštitna funkcija objekata smatra se značajnom vrednosti utvrđivanja, pa njihovo podešavanje za zaštitu ima primaran značaj. U tu svrhu može se pripremiti veći deo objekata još u miru, s tim što mogu imati dvonamensku upotrebu.

Pri donošenju taktičkih i tehničkih rešenja za podešavanje objekata, radi zaštite i vatrenog dejstva, značajno je sledeće:

(1) položaj objekta u odnosu na užu okolinu i način organizacije odbrane. U okviru toga, analiziraju se građevinski objekti uz podešene objekte, čijim se rušenjem mogu zatrpiti prilazi, ulazi i izlazi. To je naročito ozbiljno pitanje u gusto naseljenom gradskom prostoru. Iz analize proizilazi zahtev za izradu više prilaza, izlaza-ulaza i podzemnih veza između i u okviru uređenih objekata. Deo radova za te potrebe može se ostvariti i u miru;

(2) konstrukcijske karakteristike i materijal od kojeg su izgrađeni objekti relevantna su obeležja, čije vrednosti utiču na njihovu pripremu za odbranu i zaštitu. Prednost će, svakako, imati građevinski objekti sa betonskim, armiranobetonskim i masivnim konstrukcijama. Stanje nosećih konstrukcijskih elemenata i materijala i tehnička rešenja za ojačanje i povećanje otpornosti objekata ocenjuju građevinski organi. Izvođenje radova na podešavanju objekata takođe mora biti pod nadzorom stručnih organa, jer tako podešeni objekti treba da izdrže opterećenje dejstva savremenih borbenih sredstava i težinu materijala porušenih objekata;

(3) namena objekta kao jedan od kriterijuma od kojih se polazi pri njegovom uređivanju. Svakako, najoštrij kriterijumi biće za objekte namenjene za sklanjanje i zaštitu ljudi. Namena pripremljenih objekata utiče i na tehnička rešenja, koja su različita, zavisno od svrhe za koju se objekat podešava;

(4) u okviru namenske funkcije objekata ističe se kao izrazit problem podešavanje objekata za razmeštaj i rad komandi, štabova i rukovodstava društveno političkih zajedni-

ca.¹⁸ Za sve njih ili većinu potrebna su osnovna i rezervna komandna mesta (KM), odnosno sedište. Problemi se javljaju na relaciji velikog broja KM i sedišta, ograničenosti njihove lokacije, same tehnike njihovog uređenja, rastresitosti i obezbeđenja tajnosti i sigurnosti rada. Realan broj i raspored komandnih mesta i sedišta mogu se dobiti ako se razmotre i međusobno usporede sledeći parametri: konkretna komanda odbrane grada,¹⁹ određeni rang jedinica (pukovi, brigade, opštinski i gradski štab Teritorijalne odbrane) koje brane grad, veličina grada i raspored snaga za njegovu odbranu. Tehnička rešenja za uređenje prostorija za komandna mesta imaju karakteristike uređenja skloništa za ljude, a prostori se međusobno mogu povezati podzemnim saobraćajnicama i otvorima kroz zidove;

(5) sagledavanjem potrebe utvrđivanja za pozadinsko obezbeđenje jasno se uočavaju mnoga složena pitanja koja proizilaze iz zahteva za smeštajem i zaštitom velikih i raznovrsnih količina materijalno-tehničkih sredstava (MTS), posebno municije, minskoeksplozivnih sredstava i goriva. Tu složenost povećava mogućnost uništenja velikog dela MTS, posredna opasnost od eksplozije i požara nedovoljno zaštićenih MES, kao i pojava velikog broja povređenih-oboletih.

Najpogodniji prostori koji bi se uređivali i koristili za smeštaj i zaštitu MTS, a posebno MES, jesu sve vrste podzemnih prostorija (podrumi, tržnice, podhodnici, tuneli i napušteni objekti). Za manje osetljiva MTS, artikle ishrane i raznu tehničku robu, sanitetski materijal i rad pozadinskih organa mogu se koristiti sve druge prostorije, uključujući i stanove. Radi sigurnije zaštite i obezbeđenja ljudi, MES, municiju, gorivo i druga opasna sredstva treba rastresito razmestiti u okviru grada;

(6) u eventualnom ratu veliki gradovi će biti ratno poprište, a ratnim dejstvima će biti izložene sve kategorije stanovništva, što nameće posebnu potrebu za njegovom zaštitom.²⁰ Naime, u dosadašnjim ratovima najviše je stradalo

¹⁸ Značaj tog problema potvrđuje napor Izraela da otkrije i dođe do komande PLO u Bejrutu. To im nije uspeo zahvaljujući uređenju većeg broja komandnih mesta, stalnom premeštanju i dobrom obezbeđenju.

¹⁹ Prema angažovanim snagama na KŠRV odbrane grada Zagreba, bilo bi potrebno urediti oko 31 KM, a to znači na svakih 11,512 km² jedno komandno mesto.

²⁰ U praksi je potvrđeno da će se čovek, koji je sebi obezbedio zaštitu, ponašati normalnije

upravo gradsko stanovništvo, koncentrisano u ograničenim sklonišnim kapacitetima. Uz to ono može biti izloženo i posrednim dejstvima usled rušenja objekata, požara, trovanja, gušenja i drugog.

Takvo stanje potencira plansko provođenje zadataka na stvaranju uslova za zaštitu stanovništva. Budemo li se snalazili svako na svoj način, i to kada zapreti opasnost, neće se mnogo postići. Obeležavanje, izrada i adaptiranje objekata za zaštitu imaće izuzetni psihološki efekat. To će učiniti da spontani pokreti i zbegovi stanovništva velikih gradova postanu organizovani, a njihov smeštaj u mnogome obezbeđen. Tako se činilo u Lenjingradu, Londonu, Hanoju i Bejrutu, pa je logično da će se tako činiti i u odbrani naših gradova.

Planiranju sklanjanja stanovništva i materijalnih dobara u gradu u celini prethodi procena opasnosti i posledica od dejstva borbenih sredstava, broja stanovnika koji se štite, postojećeg stanja građevinskih i komunalnih objekata, sa njihovim karakteristikama, i sagledavanje koncentracije, boravka i fluktuacije stanovništva. To se ostvaruje praćenjem i snimanjem, a podaci se unose u odgovarajući pregled. Takođe, snimanjem i grafičkim prikazom, sa potrebnim podacima, dolazi se do podataka o stanju i karakteristikama građevinskih, komunalnih i drugih objekata koji se mogu koristiti za zaštitu stanovništva.

Broj osnovnih skloništa neće moći da zadovolji potrebe zaštite ukupnog broja ljudi u velikim gradovima, pa rešenja valja tražiti u izgradnji dvonamenskih objekata i podešavanju podrumskih i raznih podzemnih prostora. Time bi se dobila skloništa dopunske, pa čak i osnovne namene. Rešenja se u osnovi sastoje u ojačanju nosećih delova objekata, u unutrašnjem uređenju objekata za zaštitu i vatreno dejstvo iz raznih borbenih sredstava.

c) Specifičnosti obezbeđenja kretanja

Za razliku od drugih prostora gde se organizuje odbrana, u gradovima se uočavaju posebne karakteristike obezbeđenja kretanja. One su brojne, pa navodimo samo neke:

nego bespomoćan i ugrožen čovek, koji reaguje panično, uz znatno odsustvo svesti. Čovek bez zaštite ponaša se kao da je sve propalo, o čemu uverljivo govore preživeli u Hirošimi i Nagasakiju. Milanko Pavićević, *Psihički stres u ratu*, VIZ, Beograd, 1981, str. 47.

(1) obezbeđenje kretanja za potrebe borbenih jedinica odvijace se istovremeno sa kretanjem za potrebe funkcionisanja života i rada u gradu;

(2) veliki gradovi sa svojim karakteristikama ograničavaju kretanje, pa je i zahtev da se ono prilagodi gradskim uslovima i organizaciji odbrane.

(3) u velikim gradovima saobraćaj je mnogo intenzivniji nego u drugim sredinama, jer je u njemu veliki broj učesnika, posebno zbog kretanja radno zaposlenog i za odbranu angažovanog stanovništva. Usled dejstva borbenih sredstava stvoriće se velike ruševine, koje će otežati, pa čak i paralizovati saobraćaj u gradu. Mogućnosti za obilazak su ograničene. Prema tome, rešenje je u raščišćavanju ruševina i osposobljavanju saobraćajnica. Za te aktivnosti treba angažovati građevinske, komunalne i druge radne organizacije i stanovništvo. Sve to zahteva dobru organizaciju i rukovođenje radom svih učesnika na obezbeđenju kretanja;

(4) unutar otpornih tačaka za kretanje treba koristiti podzemne prolaze između zgrada, raditi otvore kroz zidove i tavanice i omogućiti kretanje preko krovova zgrada. Za kretanje je posebno značajna kanalizacija, pa se stoga ona mora dobro poznavati;

(5) gotovo svi naši veliki gradovi razvijeni su na rekama, koje ih dele na dva dela, većinom na stari i novi deo. Saobraćaj je usmeren preko izgrađenih mostova. Može se očekivati da bi oni bili pod udarom snažne vatre neprijateljskih borbenih sredstava, čime bi i kretanje bilo dovedeno u pitanje. U tim okolnostima ono bi se odvijalo preko privremeno organizovanih prelaza preko reka.

Te i mnoge druge posebnosti neposredno utiču na organizaciju, sastav grupa i podgrupa, njihov raspored i način ostvarivanja kretanja. Optimalna organizacija i efikasno funkcionisanje kretanja podrazumevaju utvrđivanje uticajnih činilaca, među kojima: stepen ugroženosti grada, posebno saobraćajnica; granulaciju – veličinu porušenog materijala; način organizacije odbrane (sektori i čvorovi); aktivnosti koje zavise od uspešnosti saobraćaja u gradu a važne su za život, rad i odbranu velikih gradova; raspoložive snage i organizaciju saobraćaja u velikim gradovima.

U organizacionom smislu, za obezbeđenje kretanja grad treba podeliti na sektore, utvrditi broj pravaca i sagledati najpovoljniji sastav grupa – jedinica, a u okviru njih ekipa za raščišćavanje i održavanje pravaca za kretanje.

Za razliku od grupa za održavanje i opravku puteva u vangradskom prostoru, grupe za obezbeđenje kretanja u velikim gradovima su mnogo raznovrsnijeg sastava. U grupama i podgrupama, pored mašina za rad u zemlji, kamenu i drvetu, moraju biti zastupljeni aparati za seču željeza, oprema i ljudi osposobljeni za električnu, plinsku i vodovodnu instalaciju, minskoeksplozivna sredstva i ljudi za razbijanje većih komada ruševina, oprema i ljudi obučeni za razminiranje specijalnih i drugih mina. Samo tako sastavljena grupa može samostalno i uspešno raščišćavati ruševine u gradovima.

Raščišćavanje ulica od ruševina, radi obezbeđenja kretanja, smatra se veoma značajnim. Tehnička rešenja koja se u tu svrhu primenjuju po mnogo čemu se razlikuju od rešenja u drugim prostorima. U prethodnim razmatranjima ukazano je na moguću tehniku rušenja i zakrčivanja ulica. Shodno tome, a u vezi s drugim prostornim uslovima, može se primeniti nekoliko tehničkih rešenja. *Prvo*, materijal od ruševina se može potpuno ukloniti s ulice kada su količine materijala male i kada za to postoji dovoljno vremena i snaga. *Drugo*, obrušeni materijal se može skloniti na jednu stranu ulice, rasplanirati i izvaljati, tako da se i preko njega može kretati. *Treće*, može se rasplanirati i sabijati porušeni materijal na celoj širini ulice u slučaju kada nije prekrupan, gde su ulice uže, i kada nema dovoljno vremena i snaga.

Obezbeđenje kretanja kroz prepreke, a posebno minskoeksplozivne, svojevrsni je problem. On se naročito manifestuje pri kretanju stanovništva. U tom slučaju moguća su dva rešenja: da se ostave neke uže ulice nezaprečene ili da se delimično zapreče, ili da se kretanje odvija kroz ostavljene prolaze. Za sprovođenje svih tih aktivnosti potrebno je imati organizovanu kontrolno-zaštitnu službu.

Zaključak

1. Sveukupnim povećanjem značaja gradova u našem društveno-ekonomskom, političkom, demografskom i kulturnom razvoju povećava se i značaj njihove odbrane. Gradovi

su izvori odbrambene moći, regionalni centri koji se mogu veoma dobro pripremiti za upornu i dugotrajnu odbranu. Da bi veliki gradovi postali značajne veštačke prepreke koje se teško mogu zaobići valja ih veoma dobro inženjerski urediti i pripremiti. U tim i takvim pripremama doprinos inženjerskog obezbeđenja veoma je značajan.

2. Uslovi borbe za gradove i u gradovima veoma su izmenjeni. Karakteristike gradova i velika koncentracija stanovništva, na jednoj, i velika koncentracija savremenih sredstava napada, na drugoj strani, dovode do velikih gubitaka, rušenja i razaranja, što otežava odbranu gradova. Problem se usložava time što agresor može uspešno tući grad s distance a da mu, pri tome, odbrana grada ne nanosi neposredne gubitke. U tim uslovima pod uticajem navedenih činilaca, organizuje se inženjersko obezbeđenje. Ti činilaci, svojim posebnim karakteristikama, uslovljavaju specifičnosti inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova, pa optimalna organizacija inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova podrazumeva sagledavanje uticaja karakteristika (neposredne i posredne) efekata dejstava borbenih sredstava u napadu na gradove i, u vezi s tim, odgovarajuća rešenja iz okvira sadržaja inženjerskog obezbeđenja.

3. Za uspešno ostvarenje inženjerskog obezbeđenja u odbrani velikih gradova značajno je postojanje dobro razrađenih i gradskim uslovima prilagođenih planova. Karakteristika celokupne organizacije inženjerskog obezbeđenja jeste u njejoj složenosti, koja proizilazi iz sveobuhvatnosti, potrebe koordinacije i povezivanja velikog broja različitih učesnika, njihovih aktivnosti i značajnih resursa u jedinstveno inženjersko obezbeđenje na celom prostoru velikih gradova. Iz toga sledi da planiranje inženjerskog obezbeđenja mora biti jedinstveno i da se ostvaruje centralizovano – na nivou komande (štaba Teritorijalne odbrane) odbrane grada.

4. Zaprečavanje u odbrani velikih gradova doprinosi njenoj čvrstini i upornosti, što su potvrdila mnogobrojna iskustva iz proteklih ratova. S obzirom na to da se realizuje u urbanom prostoru, a da bi ostvarilo svoju funkciju, neophodno ga je prilagoditi takvom prostoru. Mnoga taktička i tehnička rešenja zaprečavanja izvan gradskog prostora ne mogu se doslovno primeniti u zaprečavanju gradskog prostora,

već se modifikuju i prilagođavaju konkretnim objektima, načinu organizacije odbrane i drugim aktivnostima koje se moraju odvijati u gradu. To podrazumeva: miniranje manjim minskim poljima, grupama i pojedinačnim minama; način postavljanja i pričvršćivanje mina na zidove zgrada, u podzemnoj mreži i na ulicama, te njihovo opremanje upaljačima koji se mogu aktivirati na razne načine; raznovrsnost tehničkih rešenja u izradi i postavljanju fortifikacijskih prepreka i barikada i njihovo kombinovanje sa minskoeksplozivnim preprekama i građevinskim objektima; selektivno rušenje objekata i primenu posebnih kriterija u proračunu potrebne količine minskoeksplozivnih sredstava.

Zaprečavanje u gradovima ne mogu se sačiniti linije i pojasi prepreka, već svaka manja grupa ili pojedinačna prepreka može činiti zasebnu celinu. Način grupisanja i raspored prepreka najviše su uslovljeni urbanim karakteristikama, posebno u sabijenom tipu gradnje.

5. Utvrđivanje u odbrani velikih gradova karakteristično je po tome što nema, ili ima veoma malo klasičnih rovova, saobraćajnica, utvrđenih položaja i podzemnih skloništa rađenih u zemlji. Umesto toga, objekti za vatreno dejstvo, zaštitu, komandovanje, pozadinsko obezbeđenje i privrednu proizvodnju pretežno će se raditi u postojećim građevinskim objektima. Prema tome, podešavanje građevinskih objekata i korišćenje svih drugih uslova koje grad pruža, te obezbeđenje velikog broja skloništa za zaštitu ljudi i materijalnih sredstava, čini značajnu karakteristiku utvrđivanja u velikim gradovima.

Za taj težišni vid utvrđivanja (podešavanje postojećih građevinskih objekata) još u miru se mogu izvesti određene pripreme. One bi se sastojale od: konkretne procene broja i vrste objekata za potrebe oružanih snaga, stanovništva, proizvodnje i materijalnih rezervi; snimanja stanja građevinskih objekata koje bi se podešavali; izrade tehničkih rešenja i pripreme snaga i materijalnih sredstava. U vezi s tim, rešenja navedena u ovom radu svakako valja usavršavati i tragati za novim koja se mogu koristiti u praksi.

6. Obezbeđenje kretanja u velikim gradovima u normalnim okolnostima pokazuje se veoma složenim. U ratnim uslovima može se očekivati da će biti još složenije, a neki prostori i pojedine vrste gradskog saobraćaja biće isključeni.

Rešenje je u korišćenju svih vrsta komunikacija – putni, željeznički, tramvajski i plovni saobraćaj, ali i u određenom ograničenju učesnika u kretanju. Za obezbeđenje kretanja odbrambenih snaga, pored navedenih mogućnosti, radile bi se saobraćajnice, otvori u zidovima i prelazi preko krovova između zgusnutih zgrada, a posebna specifičnost kretanja u gradu jeste korišćenje podzemne mreže – kanalizacije.

Za obezbeđivanje kretanja u gradovima potrebno je obrazovati veći broj grupa, koje bi bile raspoređene po sektorima grada. Njih valja opremiti različitom opremom i mehanizacijom kako bi mogle samostalno obavljati različite zadatke.

S U M M A R Y

SOME SPECIFICITIES OF ENGINEER SUPPORT OF DEFENCE OF LARGE TOWNS

In keeping with the increase of significance of towns in the social-economic, political, demographic and cultural development of the country is increased the significance of their defence. Towns are sources of the defensive power and can be very well prepared for a persistent and long drawn defence. Characteristic features of towns and great concentrations of population in them, on one hand, and the great concentration of modern attack weaponry, on the other hand, cause numerous casualties, great demolitions and destructions, all of which make the defence of towns more difficult.

In such circumstances, and under the influence of the afore mentioned factors, exceptionally significant is the adequate organization of the engineer support of defence. The essential characteristic of the overall organization of the engineer support is its complexity, which results from its universality, from the need for concentration and cooperation between a great number of different participants, coordination of their activities and of utilization of significant resources, and thus of their unification into the engineer support of defence in the entire territory of large towns.

R É S U M É

LES MESURES SPECIFIQUES DU GENIE DANS LA DEFENSE DE GRANDES VILLES

Avec l'augmentation de l'importance des grandes villes au point de vue socio-économique, politique, démographique et culturel, l'importance de défense de celles-ci augmenta aussi. Les grandes villes représentent les sources

de puissance défensive on peut très rapidement les préparer pour une défense longue et tenace. Les caractéristiques des villes et une grande concentration de la population d'une côté et une grande concentration des moyens d'attaque très sophistiqués de l'autre, ce qui mène vers de pertes considérables, destructions et démolition, alourdissent la mission de défense.

Dans des conditions comme telles et sous l'influence des faits cités, il est très important d'avoir une organisation adéquate du génie. Les caractéristiques de l'organisation générale du génie sont dans sa complexité qui sort de la prise totale, du besoin de concentration et de lienité de grand nombre des participant avec leurs activités et des ressources considérables se trouvant sur l'espace entier des grandes villes.

РЕЗЮМЕ

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ИНЖЕНЕРНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРИ ОБОРОНЕ БОЛЬШИХ ГОРОДОВ

Наряду с увеличением роли городов в общественно-экономическом, политическом, демографическом и культурном развитии повышается и значение их обороны. Города являются источником оборонительной мощи и из можно весьма хорошо подготовить к упорной и длительной обороне. Характеристики городов и большая концентрация населения, с одной стороны, и большая концентрация современных средств нападения, с другой, вызывают большие потери, разрушения и разорения, что осложняет оборону городов.

В таких условиях, учитывая влияние указанных факторов, весьма значительной является соответствующая организация инженерного обеспечения. Характеристика совокупной организации инженерного обеспечения заключается в ее сложности, проистекающей из всеобъемлемости, необходимости концентрации и увязки большого числа различных участников, их активности и значительных ресурсов в единое инженерное обеспечение на всей территории больших городов.

Mikroelektronski sastavni dijelovi (čipovi) i vojni programi

Pukovnik ANTE PEZELJ, pukovnik PETAR KRUNIĆ

Ne upuštajući se u dublju analizu stanja, kretanja i odnosa prema tehnologijama izrade i primjene čipova u nas, autor navodi da su postojala, a vjerojatno još postoje, dva približno jednako utjecajna, međusobno suprotstavljena gledišta. Prema jednom od njih, čipovi i sredstva koja se od njih prave su gvozdurija, „tričavi čip“, odnosno nešto čime se ne trebamo baviti. Drugo gledište, suprotno prvom, jeste da trebamo osvojiti svu proizvodnju, ili ono glavno što nas u toj oblasti čini neovisnima.

Od činilaca koji utječu na opredjeljenja za vlastiti razvoj i proizvodnju čipova navedeni su: visoki investicijski troškovi, kratka aktualnost, brza promjena sadržaja proizvodnje, te da su proizvođači čipova i njihovi najveći potrošači. Naglašena je neminovnost suradnje između proizvođača čipova i sredstava u koje se oni ugrađuju, počev od zamisli, pa sve do pojave na tržištu.

Konstatacija, navedena u radu, da je potrošnja čipova za vojne potrebe manji dio ukupne potrošnje ilustrirana je podacima iz literature. Premda relativno manji dio potrošnje, vojna potrošnja je značajna kako zbog apsolutnog iznosa, tako i zbog toga što se radi o proizvodnji za vojnu upotrebu. Specifične vojne komponente nisu razmatrane u ovom napisu. Izveden je zaključak da vojska, odnosno vojne potrebe, iako interesantne i značajne za proizvođača čipova, ne mogu biti i nisu osnovni činilac koji determinira istraživanja, razvoj i njihovu proizvodnju.

Polazeći od pretpostavki, a i izvjesnih saznanja, navedeno je uvjerenje da su naši pojedinačni programi (DISK i JAIS – na primjer), svi naši vojni programi zajedno koji se zasnivaju na korištenju čipova, pa i ukupni programi naše zemlje maleni da bi opravdali samostalni razvoj i proizvodnju čipova za vlastite potrebe, te se sugerira udruživanje na širem planu (dionice u firmama, zajedničke firme itd.).

Uvodne napomene

Elektronski elementi, sklopovi, blokovi, uređaji i sistemi, elektronika uopće, imaju široku primjenu. Usavršavaju se i produbljuju na osvojenim, a proširuju i na nova područja. Nastao je oblik razmišljanja i ponašanja u okviru kojih rješenje mnogih problema traži uz pomoć i na osnovu elektronike – posebno elektronike kao nauke i tehnologije.

Osnova suvremenih elektronskih blokova i uređaja jesu elektronski sastavni dijelovi – ESD. Ima ih različitih, a najpoznatiji i najrasprostranjeniji su tzv. čipovi. Pod čipom se u ovom radu podrazumijeva elektronski dio sastavljen od relativno velikog broja elemenata međusobno uređenih i povezanih u elektronska kola – krugove, tako da prema okruženju čine jedinstvenu fizičku i logičku cjelinu. Na taj način oblikovane i uređene cjeline čine elektronski sklop koji se naziva čip. Pored naziva „čip“, koji je široko prihvaćen, u nas se susreću i termini „integralni krug“, „integralno kolo“, a i drugi. U ovom napisu želimo da skrenemo pažnju na mikroelektronske sklopove (čipovi) izrađene prvenstveno od poluprovodničkih elemenata, i to na neke osobine koje je uputno uzeti u obzir pri opredeljivanju za vlastitu proizvodnju i pravovremeno obezbjeđivanje za primjenu u vojnim programima zasnovanim na korišćenju čipova.

Postoji više vrsta i oblika čipova – mikroelektronskih sklopova. Podjele i izgled su posljedica različitih stajališta i kriterija na osnovu kojih se pristupa poslu, namjera i cilja koji se želi postići, osobina sklopova i drugih relevantnih činilaca. Rezultat određenih klasifikacija su i veoma rasprostranjeni nazivi, kao: tankoslojna i debeloslojna – prema tehnologiji izrade; digitalna i analogna – prema vrsti signala koji obrađuju; brza i spora – prema brzini kojom prelaze iz jednog u drugo stanje, i drugi. Sa stajališta ovog napisa interesantne su podjele prema namjeni i prema stupnju integracije (gustina pakovanja, koja označava broj elemenata na jedinici površine), odnosno prema kompleksnosti mikroelektronskih sklopova. Prema namjeni, čipovi se dijele na standardne i po narudžbi. S obzirom na kompleksnost, mikroelektronski sklopovi se dijele na: (1) niskog stupnja integracije – SSI (Small – Scalle Integration), sa do 100 vrata (kapija – engl. gate) po čipu; (2) srednjeg stupnja integracije – MSI (Medium – Scalle Integration), sa 100–1.000 vrata po čipu; (3) visokog stupnja integracije – LSI (Large – Scalle Integration), sa 1.000–10.000 vrata po čipu; (4) veoma visokog stupnja integracije – VLSI (Very – Large Scalle Integration), sa 10.000–100.000 vrata po čipu; (5) ultravisokog stupnja integracije – ULSI (Ultra Large Scalle Integration), sa 100.000 i više vrata po čipu. Porast komplek-

snosti mikroelektronskih kola i dalje ima eksponencijalni karakter.

Proizvodnja elektronskih sastavnih dijelova, naročito mikroelektronskih sklopova, unosan je posao. S obzirom na utjecaj na okolinu, može se zaključiti da proizvodnja čipova dobija na značaju mnogo više od ekonomskih efekata, koji su i sami veoma značajni.

Naša zemlja je posvećivala određenu pažnju proizvodnji elektronskih sastavnih dijelova, tako da smo imali izvjesnu proizvodnju. Njihov kvalitet i kvantitet bio je takav da se više njih moglo koristiti i u različitim vojnim uređajima. Na osnovu dobrenog spiska zamjenitelja, koji su izdavale nadležne vojne institucije, domaći sastavni dijelovi su se mogli koristiti i u sredstvima naoružanja i vojne opreme strane proizvodnje. U telefonskim aparatima, centralama, radio-uređajima raznih vrsta, televizorima i drugim elektronskim napravama bilo je ugrađeno više domaćih sastavnih dijelova. Značajno zaostajanje u njihovoj proizvodnji u našoj zemlji, u odnosu na razvijeni svijet, otpočela je u drugoj polovici šezdesetih godina, s pojavom mikroelektronskih sklopova – čipova.

Opređenje naše zemlje za proizvodnju elektronskih sastavnih dijelova – čipova, uređaja i sistema u koje se ugrađuju nikada nije do kraja izvedeno. U raspravama su se redovito suprotstavljale dvije krajnosti, dva oprečna, približno jednako utjecajna gledišta. Jedno je bilo da su čipovi i uređaji u koje se ugrađuje „gvožđurija“. Termin „tričavi čip“ bio je upotrebljavan i na stručnim skupovima. Softver koji se ugrađuje u čipove i isporučuje uz uređaje nazivan je „pisanija“. Naukom je označavano ono što se odnosilo na sistem i aplikativni softver. Nastavni planovi i programi, čak i nekih elektrotehničkih fakulteta, bili su sedamdesetih godina prožeti tim gledanjima i načinom razmišljanja. Drugo posve suprotno, bilo je gledište da mi moramo sve proizvoditi, a ako ne sve, onda ono glavno što nas čini neovisnim.

Jugoslavenska narodna armija je jedini korisnik elektronskih uređaja i sistema koji je pokušao uspostaviti proizvodnju mikroelektronskih sklopova (čipovi) u nas, u čemu je postignut djelomični uspjeh. Partneri su joj bili naši proizvođači „Iskra“, „RIZ“, „Rudi Čajavec“ i „Elektronska industrija“ iz Niša. Sada, kada se uspostavljaju novi, na tržištu zasnovani

uvjeti privređivanja, sve fabrike mikroelektronike u zemlji, između ostalog i zbog malog tržišta kojim raspolažu, i koje se još više sužava, prve su među onima koje obustavljaju proizvodnju. Odolijevaju proizvođači i proizvođači koji imaju tržište i van naše zemlje. Sve četiri navedene fabrike u zemlji spadaju u grupu malih proizvođača i potrošača, i dijele njihovu sudbinu, odnosno proizvode ono što im veliki ustupe, uglavnom zbog specifičnosti tržišta. Osnovni uspjeh tih ulaganja je, po mišljenju investitora, proizvođača, izvjesnog broja korisnika i promatrača, u osposobljavanju kadra za istraživanje i projektovanje u oblasti mikroelektronike, tako da razvijamo uređaje i sisteme, a potom i da ih proizvodimo, ali uz veće oslanjanje na uvoz čipova, koji je veći od željenog i očekivanog.

Pošto se u raspravama o proizvodnji čipova polazilo od suprotstavljenih mišljenja, rješenje je prepušteno fabrikama, a njihove ekonomske, stručne i druge mogućnosti su bile ispod nivoa problema koji je trebalo rješavati.

Odluka o proizvodnji čipova tijesno je povezana s određenjem za (ili protiv) proizvodnju i primjenu sistema u koje se ugrađuju čipovi, uz primjenu i drugih dijelova i tehnologija. Naime, proizvodnja čipova i proizvodnja uređaja u koje se ugrađuju čine cjelinu, pa je zaostajanje u proizvodnji čipova, uređaja i sistema u koje se oni masovno ugrađuju dovelo do zaostajanja zemlje u cjelini. Na to upozorava i činjenica da su najviše unapredovale oblasti i zemlje koje su imale veći rast proizvodnje i primjene čipova, uređaja i sistema u koje su oni masovno ugrađeni. Nema naučne oblasti i značajnije proizvodne i javne djelatnosti koja bi se mogla izuzeti od te konstatacije, i obratno. Saobrazno navedenom odnosu u nas prema toj oblasti, svaka djelatnost, odnosno ovlaštena organizacija je tražila odgovarajuće rješenje za sebe.

Izvjestan broj korisnika okrenuo se uvozu uređaja i sistema, drugi se opredijelio za uvoz čipova i domaću proizvodnju uređaja i sistema, a treći su rješenje tražili u domaćoj proizvodnji sastavnih dijelova i uređaja u koje se ugrađuju u mjeri u kojoj je domaća proizvodnja osvojena i aktualna. Premda bi svako od tih opredjeljenja moglo biti predmet posebnog interesa, jer je realan proizvod okruženja koje je na njega utjecalo, a povratno je djelovalo na razvoj okruženja koje se na njega oslanjalo, pažnju ćemo posvetiti domaćoj

proizvodnji elektronskih sastavnih dijelova (mikroelektronski sklopovi) – čipova sa stajališta aktualnog trenutka, imajući u vidu prevashodno detalje koji su korisni pri odlučivanju o vlastitoj proizvodnji i primjeni čipova.

KRATAK OSVRT NA PROIZVODNJU ČIPOVA PO LICENCAMA

Pravih istraživanja i originalnih rješenja u oblasti čipova i na toj osnovi zasnovane proizvodnje gotovo da nismo imali, što je neprestano povećavalo razliku između naše zemlje i zemalja koje su pravovremeno shvatile što ta tehnologija nudi čovječanstvu. Naša rješenja su se uglavnom zasnivala na licencama.

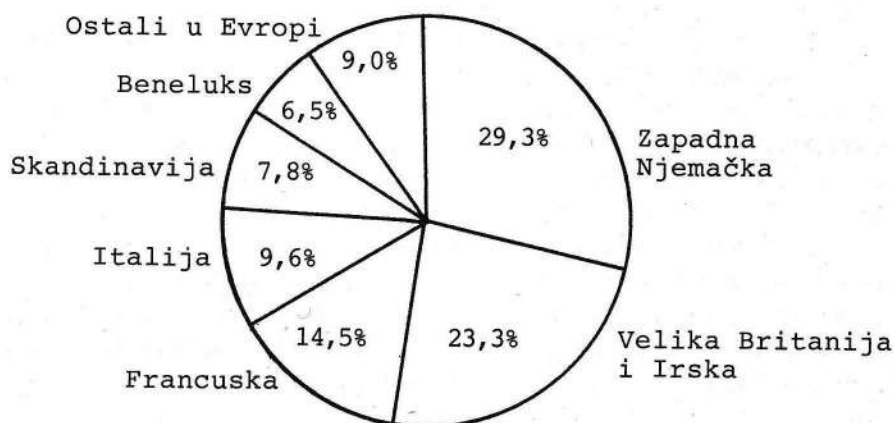
Kada su licence odabrane tako da proizvod – čip bude aktualan u vrijeme serijske proizvodnje, kompletno nabavljene, uz osposobljen kadar i ostalo što je potrebno za uspješnu proizvodnju, te uz obezbijedeno tržište, one ne moraju biti loše rješenje. Ali, pogrešna procjena ili bilo koja pogrešna odluka u vezi sa licencom koja se odnosi na proizvodnju čipova, ako nije pravovremeno valjano korigirana, ne samo da znači pogrešno utrošen novac nego i izgubljeno vrijeme, što veoma utječe na okruženje koje je svoje poslove zasnivalo na uspješnom ishodu plaćene licence. Stoga je veoma interesantno i sa stajališta opredjeljenja za budućnost veoma korisno kritički razmotriti podatke o količini uloženog novca u nabavku licenci za proizvodnju čipova i efekte tih ulaganja. Isti odnos bi trebalo imati i prema kupljenim tehnologijama i licencama za proizvodnju uređaja i (ili) njihovih većih cjelina. U nedostatku pravovaljanih, argumentiranih, na činjenicama zasnovanih ocjena, sudove o učinjenom daju pojedine kompetentne ličnosti, ali se oni razlikuju ne samo prema ličnostima koje ih daju nego i prema prilikama u kojima ih iznose.

NEKI AKTUALNI ČINIOCI KOJI UTJEČU NA OPREDJELJENJE O PROIZVODNJI ČIPOVA

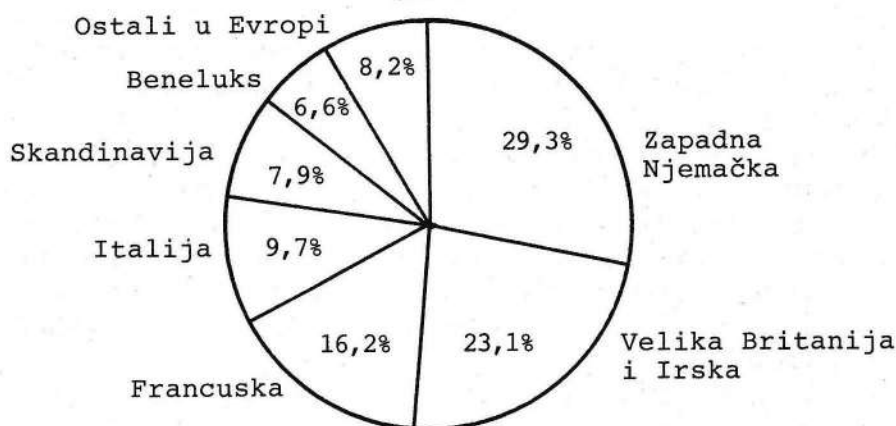
Pri opredjeljenju za vlastiti razvoj, osvajanje proizvodnje i proizvodnju čipova svrsishodno je imati u vidu općeprihvaćene činjenice.

Osvajanje proizvodnje i proizvodnja mikroelektronskih sklopova – čipova zahtijeva visoke investicijske troškove, reda više desetina miliona dolara. Pojedinačni proizvod (čip) mora imati prihvatljivu cijenu da bi ga tržište prihvatilo. Visoki investicijski troškovi i prihvatljiva cijena čipa dovode se u sklad putem raspodjele investicijskih troškova na velik broj komada, što znači da se podrazumijeva visokoserijska proizvodnja.

Aktualnost nekih čipova, pa i tehnologija čiji su rezultat, relativno kratko traje, ne samo zato što ima boljih i prihvatljivijih već, prvenstveno, zbog toga što se zahtjevi postavljeni za uređaje ne mogu na prihvatljiv način riješiti zastarjelim tehnološkim rješenjima i proizvodima. Ta osobenost uslovljava relativno brzu izmjenu sadržaja proizvodnje, odnosno perma-

Slika 1

Slika 2

mentna istraživanja kao začetak razvoja i osvajanja proizvodnje.

Brze promjene sadržaja proizvodnje i relativno kratka aktualnost određene vrste čipa isključuju opravdanost osvajanja proizvodnje proizvoda (vrsta čipa) koji se nalazi na tržištu, odnosno čiju vrijednost je tržište već verificiralo. Naime, za osvajanje proizvodnje potrebni su vrijeme, nova znanja i drugi resursi, a kada njihova primjena dovede do proizvoda, on obično zastari toliko da konstruktori uređaja za njega ne pokazuju interes, jer se u međuvremenu pojavio bolji i po svemu prihvatljiviji čip. Proizvođač koji svoju proizvodnju zasniva na proizvodima, uključujući i proizvodnju po licencama, nakon tržišne verifikacije proizvoda (čip) nema priliku za respektivan uspjeh.

Najveći proizvođači čipova ujedno su i najveći potrošači, a manji dio se nudi tržištu. Ta konstatacija se odnosi i na firme, i na zemlje. Na slikama 1 i 2 dati su podaci za neke evropske zemlje. Obe slike su prikazane u istoj razmjeri, tako da se iz površine kružnice, može uočiti razlika u potrošnji. U literaturi su navedeni i odgovarajući podaci za firme.

Projekti uređaja i sistema s odgovarajućim čipovima odvijaju se sinhronizirano, tako da se pojavljuju na tržištu jednovremeno ili vremenski malo pomjereni. Taj detalj je interesantan i zbog toga što ukazuje da suvremeni proizvođači elektronskih uređaja i mikroelektronskih sklopova (čipovi) tijesno surađuju od ideje za generiranje proizvoda do njegove verifikacije od strane krajnjeg korisnika – tržišta. Interes proizvođača uređaja i čipova za suradnjom zasnovan je na interesu da se prvi pojave na tržištu s kvalitetnim proizvodom. Na slici 3 data je kvalitativna razlika u visini prihoda i dobiti koju ostvaruju dva proizvođača koja nude u osnovi isti proizvod, ali vremenski pomjeren. Za približno ista početna ulaganja proizvođač A, koji se prvi pojavio na tržištu, ostvaruje veći prihod i dobit nego proizvođač B, koji se kasnije pojavio. Proizvođač čipova interes u suradnji nalazi u pravovremenom plasmanu proizvoda i tržišnoj verifikaciji (aplikacija) proizvoda. Nepostojanje te veze šteti kako jednom, tako i drugom proizvođaču.

Suradnja proizvođača čipova i uređaja je raznovrsna i sadržajna, naročito u području izrade kola po narudžbi. Za

prigodnu ilustraciju uzeti su prikazi i mogućnosti suradnje iz literature. Proizvođači čipova nude proizvođačima uređaja četiri oblika suradnje, koji im omogućavaju pravovremeno obezbjeđivanje čipova:

(1) programibilne logičke sklopove – PLD (Programmable Logic Devices), koji su razvijeni i proizvode se za neke funkcije u elektronskim uređajima, a mogu se kupiti na tržištu. Približno četrdeset sklopova za neke standardne funkcije može zadovoljiti mnogo proizvođača koji bez velikog rizika u razvoju mogu brzo organizirati proizvodnju nekog elektronskog uređaja. Važno je da se uz sklopove nudi i već urađen softver. U slučaju da se u uređaju očekuje reprogramiranje, na tržištu su raspoloživi logički sklopovi koje je moguće reprogramirati – EPLD (Erasable Programmable Logic Devices);

(2) programibilne rešetke nizova od strane korisnika uređaja – FPGA (Field – Programmable Gate Arrays), čija je gustina pakovanja veća za red veličine od prethodne, obezbjeđuju relativno brz razvoj uređaja i relativno malen rizik u primjeni. Pored sklopova gustine pakovanja 2.000 vrata po čipu, koji postoje na tržištu, u pripremi su sklopovi veće gustine pakovanja;

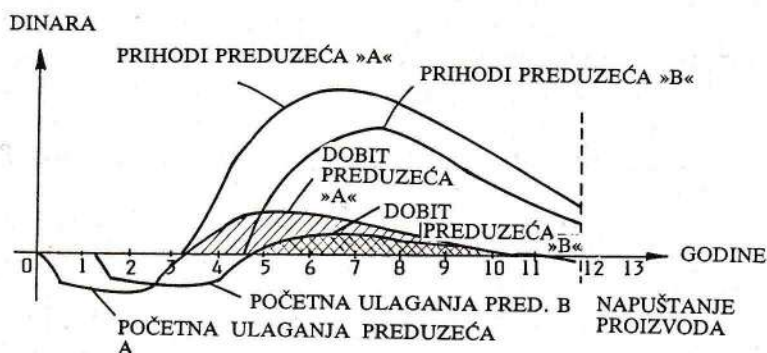
(3) rešetke nizova – GA (Gate arrays), čija je gustina pakovanja do 50K (K–kilo, puta hiljadu) vrata po čipu, koriste se za izradu prototipova uređaja, gdje je važno brzo završavanje razvoja i s relativno velikom gustinom pakovanja. Proizvođač uređaja definira funkcije, izvode na nožicama i sve što je potrebno za funkcioniranje uređaja. Ta vrsta proizvoda ima 256 izvoda (nožice):

(4) standardne ćelije – SC (Standard Cells), čija je gustina pakovanja za dva reda veličine veća nego u prvom slučaju. Mogu se obezbijediti specifični mikroelektronski sklopovi prema zahtjevu konstruktora uređaja – koliko je potrebno za uređaj. Primjenjuju se u uređajima i sistemima za koje su performanse i integracija sistema presudni i ne mogu se dozvoliti kompromisi u konstrukciji uređaja. Proizvođači čipova posjeduju potpune biblioteke podataka za projektovanje, odgovarajuću opremu i pribor (računarski sistemi i drugo).

U primjeni nekog od navedenih pristupa, odnosno modela suradnje, važno je imati u vidu cijenu sklopova, koja u materijalu određuje cijenu uređaja i sistema. Može se, na osnovu literature zaključiti da je za količine sklopova iznad

100.000 komada relativna cijena za sve oblike suradnje približno jednaka, ali se izvjesna prednost daje složenijim rešenjima. Za manje količine sklopova prednost imaju jednostavnija rešenja – prema navedenom redosljedu.

Prva dva oblika suradnje zasnovana su na već osvojenim čipovima, a druga dva predviđaju zajedničko projektovanje i razvoj čipova, tako da timovi projektanata čipova i uređaja zajednički obavljaju posao u cjelosti. Svi veliki proizvođači čipova imaju svoje tehnološke centre na više mjesta u svijetu, opremljene i osposobljene za projektovanje čipova i zajednički rad projektanata čipova i uređaja. Način i uvjeti suradnje su također bitni, ali je to predmet i odgovarajućih konkretnih aranžmana. No, ne ulazeći u način i uvjete suradnje, ponuđeni sadržaj je veoma interesantan i privlačan.

Slika 3

Konstruktor uređaja i sistema koji iz literature upoznaje karakteristike čipa u mjeri da ga može koristiti za proizvod koji konstruira, ili kada čeka provjeru svojstva čipa u nečijoj konstrukciji, nema priliku da bude proizvođač A (slika 3), u najboljem slučaju može biti proizvođač B. Pored više korisnih informacija koje nudi, slika 3 upozorava i na postojanje mogućnosti, a neki su je koristili i u nekoliko prilika, da proizvođači koji se sa zakašnjenjem opredijele za proizvodnju čipa (ili elektronskog uređaja), ili im početna ulaganja dugo traju, ne ostvare prihod, tj. ostanu samo u području obično ne malih početnih ulaganja. U takvim slučajevima vještina rukovođenja je što prije ustanoviti takav status proizvoda i energično ga napustiti. Improvizacije, nedosljednost i neodluč-

nost u tehnologiji proizvodnje čipova i elektronskih uređaja se brzo i efikasno kažnjavaju. Sve to ukazuje da ozbiljan proizvođač suvremenih elektronskih uređaja i sistema ne može uspješno poslovati ako nema direktan oslonac na proizvođača čipova.

Polazeći od pretpostavke da su podaci iz korištene literature, prikazani na slikama 1 i 2, dovoljno pouzdani, a u slobodnoj interpretaciji isječaka krugova, naša zemlja, ako je statistički obuhvaćena, nalazi se u grupi „Ostali u Evropi“. Slika pokazuje da ta grupa učestvuje manje od 10 odsto u ukupnoj potrošnji, te da će se njen relativni udio smanjivati u naznačenom periodu s 9 na 8,2 odsto. Pošto su površine krugova srazmjerne količini utrošenog novca, odnosno predviđenog za nabavku čipova, uočava se da se očekuje apsolutni porast potrošnje, pri čemu će doći do izvjesnih promjena i u relativnim odnosima između potrošača. Podaci sa slika pokazuju da su naši programi maleni da bismo mogli biti dovoljno veliki potražać vlastite proizvodnje čipova. Suprotno tome, i naši proizvođači elektronskih uređaja i sistema, da bi bili konkurentni, moraju imati neposrednu, međusobno uslovljenu vezu s proizvođačima čipova, i to od početne – istraživačke faze. Rješenje se može tražiti u suradnji – udruživanju, saobrazno onome što se u nas predviđa, a u poslovnom svijetu već odavno događa. Kao moguća, što ne znači i jedina rješenja, jesu zajedničke firme i dionice u firmama.

ČIPOVI ZA VOJNE ELEKTRONSKE PROGRAME

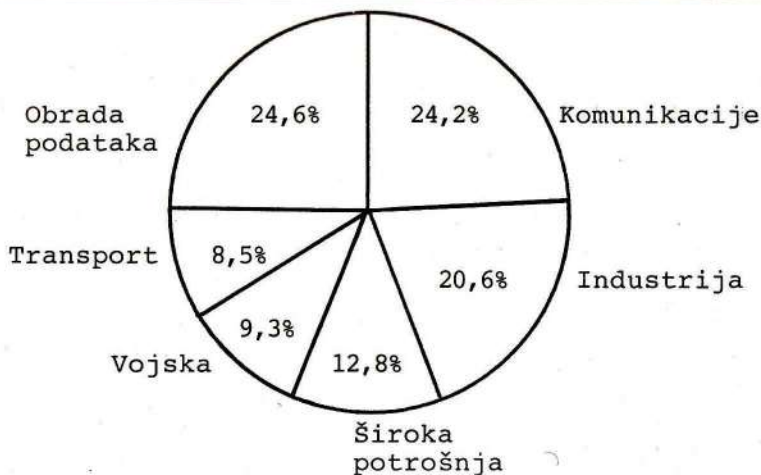
Postoje tipične i specifične vojne komponente, dakle i čipovi, koje su, naročito u nekim prilikama, veoma teško dostupne. Za njihovo posjedovanje apriorna pitanja su ima – nema, može – ne može itd. Tek nakon povoljnog odgovora slijedi uobičajena pitanja, vezana za cijenu, rok, dinamiku i druge uvjete kupoprodaje, stabilnost isporuke, i slično. Broj takvih specifičnih komponenata nije veliki. Konstruktori i proizvođači opreme i naoružanja nastoje, i sve češće uspijevaju, da smanje broj takvih čipova. Imajući u vidu specifičnost i malobrojnost specifičnih vojnih komponenata, te da se teži smanjenju broja uređaja koji zahtijevaju, u ovom razmatranju su specifične vojne komponente izostavljene. Naime, razma-

tranje se odnosi na mikroelektronske sklopove – čipove koji imaju univerzalniju primjenu i koji nisu strogo vojni.

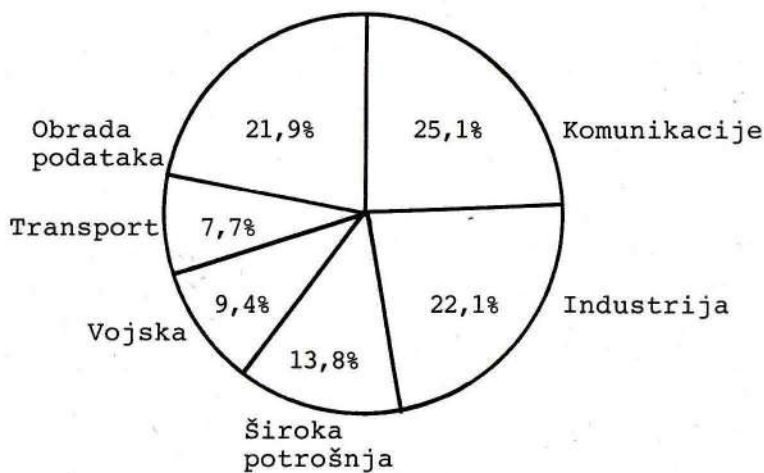
Po pravilu, u oblasti tehnologije izrade i korištenja čipova izrađenih od poluprovodničkih materijala nema posebne vojne proizvodnje – postoji proizvodnja za vojne potrebe. Pod njom se podrazumijeva, grubo rečeno, „obična“ proizvodnja i dodatni postupci i operacije u proizvodnji kojima se čip osposobljava da može zadovoljiti i vojne zahtjeve, koji su stroži, a rezultat su otežanih uvjeta korištenja i rada tehničkih sredstava. Ponekad se dodatni zahtjevi svode na testiranje kojim se ustanovljava da li proizvod (mikroelektronski sklop) zadovoljava strože zahtjeve. Činjenica da čipovi za vojnu primjenu moraju zadovoljavati strože zahtjeve, za čije ispunjenje treba utrošiti skuplji materijal i dodatni rad, ukazuje da su čipovi za vojnu primjenu skuplji od „običnih“. U općem slučaju nema stručnih ni sigurnosnih razloga koji opravdavaju postojanje posebnih razvojnih i proizvodnih resursa za proizvodnju mikroelektronskih sklopova – čipova, samo ili pretežno za vojne potrebe. One se podmiruju, po pravilu, na način imanentan tehnologiji i opredeljenjima koja važe za zemlju u cjelini.

Odvojenom promatranju razvoja, osvajanja proizvodnje i proizvodnje čipova samo ili pretežno za vojne potrebe ne ide u prilog ni činjenica da je vojna potrošnja relativno manji dio ukupne potrošnje čipova i da se, relativno, još smanjuje. Tako je, prema podacima iz literature, moguće uočiti da je za vojne programe SAD 1965. godine potrošeno oko 50 odsto proizvedenih čipova, da bi 1978. godine udio vojne potrošnje bio oko sedam odsto, s tendencijom daljnjeg relativnog pada. Značaj podatka o relativnom padu vojne potrošnje čipova ne umanjuje ni činjenica da je u svim područjima primjene (dakle, i vojnom) došlo do apsolutnog porasta potrošnje u svim oblicima – po asortimanu, količinama, finansijskim izdacima i slično.

Predviđanja o kretanju vojne, porast apsolutne i pad relativne potrošnje potvrdila su kretanja u Evropi. Iz podataka na slikama 4 i 5 vidi se da je vojna potrošnja ispod 10 odsto ukupnih finansijskih izdataka za nabavku čipova. (Površine krugova, dakle i isječaka, srazmjerne su finansijskim sredstvima, te se sa slika 4 i 5 uočava, između ostalog, da se očekuje daljnji porast izdataka za nabavku čipova, a što ukazuje i na porast primjene, odnosno proizvodnje i potrošnje).

Slika 4

Slika 5

S obzirom na činjenicu da su vojni čipovi skuplji, podaci objavljeni 1981. i 1988. godine samo su kvantitativno različiti, dok se u kvalitativnom pogledu dopunjuju. Dodatni zahtjevi, realizirani primjenom dodatnih postupaka i radnji, kao i kvalitetnijeg materijala, imaju svoju cijenu, koja nije malena.

Korisno je uočiti da vojni programi, čiji je udio u potrošnji čipova, gledano financijski, ispod 10 odsto, a količinski i znatno manji, ne mogu biti (a i nisu) dominantni u determiniranju i kreiranju istraživanja, razvoja, osvajanja proizvodnje i proizvodnje čipova, jer se oni oslanjaju prvenstveno na ma-

sovne potrošače. Manji potrošači, u koje spada i vojska, veoma su interesantni i za njih se rješenja traže u okviru općih kretanja i specifičnosti potrošača.

ČIPOVI ZA VOJNE PROGRAME JUGOSLAVENSKE NARODNE ARMIJE

Za potrebe Jugoslavenske narodne armije rade se raznovrsna sredstva naoružanja i vojne opreme za čiju se izradu a priori podrazumijeva korištenje raznovrsnih čipova visokog kvaliteta. Nazivi nekih programa i izvjesni podaci o njima objavljeni su i u sredstvima javnog informiranja, naročito putem televizije i međunarodne armijske suradnje, kao i u stručnim časopisima. Na primjer, na stranicama „Vojnog dela“ nedavno je objavljeno da se radi na istraživanju i razvoju digitalnog integrisanog sistema komunikacija (DISK) koji će obezbijediti transmisionu podlogu i za »C³I« sisteme, kao i da je u toku opremanje jedinstvenog automatizovanog informacionog sistema (JAIS) koji će se znatno koristiti i u »C³I« sistemu. I iz toga je vidljivo da se radi o relativno velikim potrošačima čipova i o sredstvima i sistemima za čiji će razvoj, proizvodnju i opremanje trebati mnogo novca.

Da bi elektronske naprave poput uređaja koji će biti sastavni dijelovi DISK-a i JAIS-a bile suvremene u vrijeme uvođenja u naoružanje i vojnu opremu neophodno je da njihovi projekti budu zasnovani na čipovima iz razvoja. Kada bi projekti uređaja, DISK-a na primjer, bili zasnovani na čipovima iz serijske proizvodnje, bili bi podvrgnuti rekonstrukciji (trebalo bi pokriti nove troškove i obezbijediti dodatno vrijeme) često već u prvim fazama proizvodnje, a možda i ranije – u vrijeme razvoja, naprosto zbog toga što će prestati proizvodnja čipova s kojima se ušlo u razvoj. Tokom razvoja i proizvodnje uređaja, umjesto projektom predviđenih, proizvodit će se drugi, po svemu prihvatljiviji čipovi, ali tako da prosta (mehanička) zamjena nije moguća. Ta činjenica se odnosi na gotovo sve projekte elektronskih uređaja koji imaju pretenziju da ostanu konkurentni, odnosno funkcionalno i tehnički dovoljno dobri, ili barem prihvatljiviji u vrijeme prvih

nekoliko godina eksploatacije. U ovom slučaju radi se o suradnji projekatana čipova i uređaja.

Rješenje problema suradnje između konstruktora i proizvođača čipova i uređaja u koje će biti ugrađeni, što je sa stajališta vojnih programa veoma važno, usložava činjenica da je ona uglavnom omogućena konstruktorima koji rade u firmama koje razvoj uređaja i čipova rješavaju pravovremeno. Suradnja s konstruktorima uređaja dozvoljava se konstruktorima čipova samo ako njihov proizvod nije konkurencija, već dopuna programa firmama koje razvijaju uređaje i čipove, odnosno ako nije konkurencija programima firmi koje su obezbijedile suradnju između konstruktora uređaja i čipova. Ranije pojavljivanje na tržištu, uz približno jednaka ulaganja u razvoj, omogućavaju veću dobit onoj firmi koja se prva pojavi na tržištu (što se vidi i na slici 3). Znači, važno je izbjeći konkurenciju, a taj cilj se postiže i poštivanjem prednosti koje nudi suradnja između proizvođača čipova i uređaja. Kada su vojni programi u pitanju, umjesto dobiti (slika 3), treba promatrati kvalitet i suvremenost sredstava naoružanja i vojne opreme.

Svi razlozi, uključujući i navedene, upućuju na zaključak da je projektantima i proizvođačima elektronskih sredstava i sistema neophodno obezbijediti neposredno prisustvo i utjecaj na proizvodnju čipova – da utjecaj na projektovanje i proizvodnju čipova bude njihova mogućnost, pravo i obaveza, ali da važi i obratno. To saznanje je suprotno shvatanju da se mi ne trebamo baviti tehnologijama projektovanja i proizvodnje elektronskih sastavnih dijelova, tzv. tričavih čipova, gvožđurije i slično.

Promatrani ponaosob, i zajedno, programi DISK i JAIS, a i svi vojni programi, premda za svaki treba izdvojiti mnogo novca za nabavku čipova, ne mogu, u stručnom i ekonomskom smislu, biti podrška mišljenju da bi trebalo imati uglavnom svu, ili barem veliki dio proizvodnje čipova za vlastite potrebe. Za stručni i poslovni svijet bilo bi, blago rečeno, „zabavno“ čuti ili pročitati da netko predlaže osvajanje proizvodnje čipova (mikroelektronski sklopovi) za DISK i JAIS, ili slične programe, a da to nije dio već osvojene i uhodane, za šire potrebe (tržište) namijenjene proizvodnje. Premda su razlozi za ovu konstataciju poznati, nije suvišno neke ponovo iskazati.

Ekonomski isplative serije su reda veličine stotina hiljada, pa i miliona komada, te je, ako se ne gleda na ekonomsku opravdanost, nužno prihvatiti visoku cijenu uređaja i sistema. Naime, firme proizvođači čipova su ujedno i njihovi najveći potrošači, a samo jedan dio se u pogodnom trenutku nudi tržištu.

Vojni programi, koji će se i u budućnosti smanjivati, ne opravdavaju osvajanje proizvodnje i proizvodnju čipova samo ili pretežno za vojne potrebe. Ta konstatacija se može primijeniti i na našu zemlju, odnosno na naše armijske programe, a da se i ne spominju pojedinačni programi, pa makar i oni koji se spominju u sredstvima informiranja, kao što su DISK i JAIS. To nikako ne znači da vojska, pa i JNA, ne treba sudjelovati u financiranju istraživanja i razvoja čipova – mikroelektronskih sklopova.

Moguće je pretpostaviti da je dio kupljene opreme upotrebljiv i za suvremenu proizvodnju. Ukoliko je ta pretpostavka točna, za osvajanje proizvodnje čipova suvremenih karakteristika potrebno je kupiti nove opreme u vrijednosti više desetina miliona dolara. Kada se tim izdacima dodaju troškovi opreme za proizvodnju, rad, materijal, usluge i drugo, onda se iznos višestruko uvećava, pa su to visoki troškovi za malene serije uređaja, bez obzira na to što se „ne polazi od nule“.

Kadar, raspoređen u više istraživačkih i proizvodnih organizacija, u više regiona, uglavnom orijentiran da usvaja na tržištu kroz proizvod verificirana znanja i vještine, nije u mogućnosti, premda je nužno, pravovremeno i permanentno da osavremenjava proizvodnju vlastitim rješenjima. Poznato je da proizvođač koji sam, pravovremeno, novim i boljim čipom ne potiskuje tržištu ponuđeni i od njega dobro prihvaćeni prethodni čip ubrzo biva potisnut s tržišta. Suvremena kretanja idu u pravcu smanjenja broja firmi koje rade za vojsku, što bi u našim uvjetima bilo teško izvodljivo.

U slučaju vlastite proizvodnje čipova za vojne potrebe najveća je opasnost, premda latentna, u tome što investitor, u konkretnom slučaju odgovarajuće institucije Jugoslavenske narodne armije, da bi opravdao uloženi novac i vrijeme često nekritički zahtijeva primjenu nabavljenih tehnologija. Lakše je ustanoviti kako su završeni projekti, kakve i kolike štete su

pričinjene nekritičkom primjenom nekih tehnologija nego sagledati koje i kakve su štete nastale, ili su mogle nastati zbog toga. Pošto je prvenstveno riječ o vojsci, kao specifičnoj djelatnosti, tj. o vojnim programima, moguće posljedice zbog nepovoljnog ishoda pojedinih programa su veoma značajne, a njihovim sagledavanjem se smanjuje vjerovatnoća ponovnog pravljenja istih i sličnih pogrešaka. Naime, u vrijeme mira i mirnodopskog načina života promašaji se bitno ne uočavaju, ali u slučaju stvarne potrebe za odgovarajućim sredstvima naoružanja i vojne opreme promašaji se odražavaju na sposobnost, a možda i na mogućnost obavljanja određene vrste zadataka.

NEOPHODNOST VLASTITIH ISTRAŽIVANJA

Odnos prema istraživanjima, ciljevi, sadržaj, metodologija i ostalo što determinira istraživački program zaslužuje posebnu pažnju. I sa stajališta ovog napisa istraživanja se smatraju nezaobilaznim – njima se alternativa ne vidi. Ona bi imala za cilj, pored ostalog, ovladavanje znanjima u mjeri pravovremenog, dovoljno pouzdanog predviđanja kretanja i razvoja u toj oblasti i nuđenja (predlaganje) potrebnih pravovremenih opredjeljenja u oblasti istraživanja, razvoja, osvajanja proizvodnje i proizvodnje čipova, a u funkciji razvoja i proizvodnje elektronskih uređaja i sistema. Istraživanjima bi trebalo omogućiti predviđanja, a ona se moraju zasnivati na naučno utemeljenim činjenicama čija je relevantnost dokazana. Takođe, one moraju biti pouzdane toliko da vjerojatnoća pogrešne odluke (pogrešan izbor) bude prihvatljivo malena. Činjenice korištene u predviđanjima moraju biti dostupne i prepoznatljive ne samo stručnjacima iz oblasti odgovarajućih tehnologija već i ljudima koji donose odluke.

Zaključak i sugestije

Proizvodnja mikroelektronskih sastavnih dijelova – čipova savremena je i ekonomski isplativa visokoserijska proizvodnja. Firme i zemlje u čijoj je nadležnosti proizvodnja čipova ujedno

su i njihovi najveći potrošači, a dio proizvodnje se u pogodnom trenutku nudi tržištu čipova.

Projektovanje i proizvodnja čipova i uređaja na osnovu njih međusobno su uvjetovane i, po pravilu, povezane radnje. Znatno slabiji uspjeh postižu proizvođači koji proizvode čipove uglavnom za tržište, odnosno koji projekte i proizvodnju uređaja zasnivaju na čipovima čija je valjanost na tržištu prethodno kroz uređaje dokazana.

Za razvoj, osvajanje proizvodnje i proizvodnju mikroelektronskih sklopova potrebne su desetine miliona dolara. Prihvatljiva cijena čipa dobija se kroz visokoserijsku proizvodnju, a sadržaj proizvodnje se mora relativno brzo inovirati novim i po svemu prihvatljivijim proizvodom. I samo s tog stajališta bilo koji program Jugoslavenske narodne armije (DISK – na primjer), svi naši vojni programi zajedno, a vjerojatno i ukupne potrebe Jugoslavije, kako trenutne, tako i u doglednoj budućnosti, ne opravdavaju postojanje relativno samostalne proizvodnje čipova zasnovane na vlastitom razvoju i osvajanju.

Rješenja kojima se obezbjeđuju elektronski sastavni dijelovi, shodno ovom promatranju – čipovi, za istraživanje, razvoj, proizvodnju i održavanje uređaja i sistema potrebnih Jugoslavenskoj narodnoj armiji uputno je tražiti u okvirima rješenja za Jugoslaviju u cjelini.

Istraživačima, konstruktorima i proizvođačima uređaja potrebnih Jugoslavenskoj narodnoj armiji treba obezbijediti mogućnost, obavezu i pravo da surađuju s konstruktorima i proizvođačima čipova koje će koristiti.

Suvremena kretanja u našoj zemlji idu ka širem i dubljem povezivanju sa svijetom, koji taj problem uspješno rješava, što i nama nudi realne perspektive. Moguća rješenja su zajedničke firme i dionice u njima.

Istraživanja u oblasti mikroelektronskih sklopova – čipova, i elektronskih sastavnih dijelova uopće, nemaju alternativu, a cilj, sadržaj i konkretan program prilagođavaju se potrebama i mogućnostima.

Literatura:

1. Hamilton C. Walker, *Applying Advanced Computer Technology to the Military Environment*; Signal, mart 1981, str. 35–41.

2. Potpukovnik mr Mirko Maleš, *Izviđanje iz kosmosa i sistemi »C³I«*; „Vojno delo“, 4/1989, str. 91–103.
3. Prof. dr Stjepan Han, *Rukovođenje IR – radom (predavanje na seminaru)*, mart 1990.
4. *Markets and The Technology: The European Semiconductor Industry*; Overvien 1988.
5. James Heitz Jackson, *Reshaping of the defence industry*, Journal Defence Weekly, 25. novembar 1989.
6. Ante Pezelj, *Računari i sastavni delovi pogodni za korišćenje u otežanim uslovima*; „Vojnotehnički glasnik“, 1/1986, str. 67–72.
7. *Texas Instruments, A perspective on ASIC design*, Electronic Design, mart 1990.
8. MIPRO 1989, *Aplikacijski specifični integrirani sklopovi (ASIC) – Seminar*.

S U M M A R Y

MICROELECTRONIC COMPONENT PARTS (CHIPS) AND MILITARY PROGRAMMES

Not entering a deeper analysis of the situation, trends and treatment of the technologies of manufacturing and application of chips in our country, the author notes that there existed, and probably exist still, two roughly aually influential mutually opposed approaches or views. After one of them, chips and devices or equipment made of them are only hardware, „mere chips“, or something that we should not occupy ourselves with. The second one maintains, contrary to the first one, that we should master the entire process of manufacturing of chips, or at least the major part of it that would make us independent in this domain.

Of factors influencing our determination to our own development and manufacturing of chips are presented the following ones: high investments, short actualness, swift changes in contents of manufacture, the fact that the manufacturers of chips are at the same time their major users or consumers. The author underlines the inevitability of cooperation between the manufacturers of chips and manufacturers of equipment into which they are built, starting from the very idea of their design and to their appearance in the market.

The finding that the consumption of chips for military uses makes only a minor part of their overall consumption is illustrated by data from the literature. Although it makes a minor part of their overall consumption, the consumption of chips for military uses is significant because of their absolute amount and because it concerns production of armament and military equipment. Specific military components have not been in this article considered. The conclusion has been drawn that the Army, i.e. the military requirements, although

interesting and significant for the manufacturers of chips, cannot be nor are the main factor which determinates the research, development and manufacture of chips.

On the basis of surmises, and certain cognitions, the author maintains that our individual programmes (e.g. DISK and JAIS), all of our military programmes based on utilization of chips taken together, and even all programmes of our country taken together, are too small to justify our independent development and manufacturing of chips for our own uses, and suggests association on a wide plan (shares in firms, joint firms, etc.).

R É S U M É

LES COMPOSANTES MICROELECTRONIQUE (CHIPS) ET LES PROGRAMMES MILITAIRES

Ne faisant pas une analyse profonde de l'état, des mouvements et des rapports aux technologies de fabrication des chips chez nous, auteur cite qu'il existe, et probablement encore, deux plus au moins égaux entre eux, points de vue oposant l'un l'autre. Selon l'un d'eux, les chips et composants sont seulement le fer, „inepties“, ou quelque chose qui ne mérite pas la paine. L'autre montre la nécessité de production des chips entier ou, au moins, les composants importants des chips.

On a mentioné les faits suivants qui font influence sur la prise de décision pour la production des chips: les frais très élevés de l'investissement, actualité très courte des produits, le changement brusque de contenu de production et le fait que les producteurs des chips sont en même temps les plus grands consommateurs de ceux-ci. Nécessité de coopération entre producteurs et moyens est très accentuée tout au long de l'utilisation à partir de l'idée jusqu'à l'apparition sur le marché.

Constatation, cité dans le travail, que la consommation des chips pour les besoins militaires fait une partie mineure de consommation totale est illustrée par les données tirées de littérature. Mais malgré cela, consommation militaire est importante car il s'agit de production pour les besoins militaires. Composantes militaires spécifiques ne sont pas trétées dans cet apticle. La conclusion tirée dit que l'armée, c'est-à dire les besoins militaires, intéresants et considérables pour les producteurs des chips, ne peuvent pas être la composante déterminante pour les recherches, le développement et la production des chips.

Partant des suppositions et des certaines connaissances, on a cité que nos programmes (DISK et JAIS par exemple), tout programmes militaires ensemble fondés sur l'utilisation des chips, et même tous les programme de notre pays vus ensemble sont petits et ne peuvent pas prouver la décision de production et le développement autonome. C'est pourquoi on suggère unification sur un plan large et complet (actions dans les entreprises, entreprises mixtes etc).

РЕЗЮМЕ

МИКРОЭЛЕКТРОННЫЕ СОСТАВНЫЕ ЧАСТИ (ЧИПЫ)
И ВОЕННЫЕ ПРОГРАММЫ

Не входя в более глубокий анализ состояния, движения и отношения к технологиям изготовления и применения чипов у нас, автором утверждается, что существовали, а вероятно все еще существуют, две приблизительно одинаково влиятельные, взаимно противопоставленные точки зрения. В согласии с одной из них чипы и средства, изготавливающиеся из них, — металлолом, „ничтожный чип“, т.е. то, чем не надо заниматься. Вторая, противопоставленная этой точка зрения, требует, чтобы мы освоили все производство, или по крайней мере ту его часть, которая нам в этой области обеспечивает независимость.

Из факторов, влияющих на пути собственного развития и производства чипов, приводятся: высокие инвестиционные расходы, непродолжительность актуальности, быстрое изменение содержания производства, а также, что изготовители чипов являются их самыми большими потребителями. Подчеркивается необходимость сотрудничества между изготовителями чипов и средств, в которые они устанавливаются, начиная с замысла, вплоть до выступления на рынке.

Констатация, приведенная в труде, что потребление чипов для военных целей представляет собой меньшую часть совокупного потребления, иллюстрируется данными из литературы. Хотя составляет относительно меньшую часть совокупного потребления, военное потребление имеет значение, как по причине абсолютной суммы, так и потому, что речь идет о производстве для военного использования. Специфичные военные компоненты в настоящей статье не рассматриваются. Делается вывод, что армия, т.е. военные потребности, хотя интересные и значительные для изготовителей чипов, не могут быть и не являются основным фактором, определяющим исследования, развитие и их производство.

Исходя из предпосылок, а также из некоторых сознаний, высказывается уверенность, что наши отдельные программы (ДИСК, ЙАИС, например), все наши военные программы вместе, основывающиеся на использовании чипов, даже совокупная программа нашей страны являются недостаточными, чтобы оправдать самостоятельное развитие и выпуск чипов для собственных потребностей, так что внушается объединение в более широком плане (вклад в фирмы, совместные фирмы и т.д.).